

Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого

В. О. Лозовой, О. В. Петришин

Професійна етика юриста

Харків
«Право»
2004

ББК 67.9 УКР

Л 72

Р е ц е н з е н т и : доктор юридичних наук, професор
В. С. Зеленецький,
доктор філософських наук, профе-
сор *В. В. Шкода*

Лозовой В. О., Петришин О. В.

Л 72 Професійна етика юриста. Х.: Право, 2004. 176 с.

І8ВК 966-8467-07-8.

У виданні визначаються основні проблеми професійної етики юриста в умовах підвищення ролі та авторитету юридичної професії на нинішньому етапі формування засад правової, демократичної державності в Україні. Аналізуються питання єдності та відмінності моралі і права у регулюванні життєдіяльності суспільства і людини, соціальне призначення та моральний сенс юридичної професії, зміст моральної культури юриста, деформації моральної та професійної свідомості працівників правоохоронних органів. У роботі вміщено бібліографію та документи, в тому числі і міжнародні, з проблем професійної етики юриста.

Для студентів юридичних навчальних закладів та факультетів, практичних працівників, усіх, хто цікавиться моральними аспектами юридичної професії та діяльності.

ББК 67.9

І8ВК 966-8467-07-8.

© Лозовой В. О., Петришин О. В., 2004
© «Право», 2004

ПЕРЕДМОВА

Будь-яка професія базується на стереотипних діях, певних технологіях, наповнена типовим змістом, що й відрізняє її від інших. Саме тому належне виконання професійних обов'язків вимагає від її носія цілком певних здібностей, навичок та вмінь, завжди залишає відбиток на особистісних рисах, моральних якостях та світогляді людини.

Моральна значущість різних професій не може бути однаковою. Суспільна оцінка тієї чи іншої професії зумовлюється її значенням для належного функціонування суспільства, тим, наскільки вона задовольняє його життєві інтереси, особистісні потреби людини, яка виконує професійні функції. Чим вищим є соціальний статус професійної групи, тим більше вимог, особливо морального характеру, ставить суспільство до представників цієї професії і тим складнішим буде процес входження молодих фахівців у професійну сферу діяльності.

Деякі професії, пов'язані з необхідністю постійного спілкування з людьми, потребують цілої низки деталізованих норм, які могли б забезпечити моральні вимоги до професійної поведінки. Такі фахівці зобов'язані більше, ніж інші, спиратись на загальноприйняті норми моралі, мати не лише комплекс спеціальних навичок, вмінь, творчих здібностей щодо конкретного різновиду трудової діяльності, але й особливі морально-вольові якості, що тільки й дає їм змогу стати повноцінними фахівцями.

Високі якості завжди, за будь-яких умов, були невід'ємною складовою юридичної професії, професійного статусу працівника, необхідним елементом здійснення ним

своїх фахових функцій, і навпаки, низька моральна культура юриста — є одним з показників його професійної непридатності. Особливої гостроти моральні вимоги до представників юридичного фаху набувають в часи звернення суспільства до правових гуманітарних цінностей, до проблем розбудови суспільства та держави на правових засадах.

В умовах коли людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека проголошені Конституцією України найвищою соціальною цінністю, на перший план висуваються проблеми забезпечення та захисту її прав і свобод. Тому вивчення моральних аспектів і проблем юридичної професії сьогодні стає не менш значущим, ніж знання конкретних законів і механізмів їх застосування, необхідних кожному правнику, який прагне до глибокого опанування професійними навичками, усвідомлення гуманістичного сенсу та покликання юридичної професії. Адекватне сприйняття етичних особливостей юридичної діяльності, засвоєння етичних знань молодими юристами допоможе їм у вирішенні завдань по забезпеченню суворого дотримання законності і правопорядку, розбудови основ правової, демократичної державності, і зрештою — у розумінні меж бажаного, припустимого і неприпустимого у складній сфері життєдіяльності суспільства та людини.

Автори ставлять своєю метою допомогти студентам-юристам в оволодінні знаннями про моральну сутність юридичної професії, зрозуміти особливості моральних стосунків у сфері юридичної діяльності, моральні вимоги до особистості юриста як під час виконання службових обов'язків, так і в позаслужбових стосунках, а також повернути увагу юристів-практиків до морального змісту їх професійної діяльності.

Автори щиро вдячні шановним академікам АПрН України В. В. Сташису та М. І. Панову за ініціативу створення даної роботи та стимулювання в її виданні й шановним рецензентам професорам В. С. Зеленецькому та В. В. Шкодзі за критичну оцінку рукопису і слушні зауваження, які сприяли його поліпшенню.

Розділ 1

Єдність та відмінність моралі і права у життєдіяльності суспільства, соціальних спільнот та особистості

Особливе місце у формуванні духовного світу людини, її свідомості, культури займають мораль і право, яким іманентно притаманні автономність і самоцінність, які мають багато загальних рис і водночас відмінностей, що не дозволяє їх ототожнювати. Мораль і право це і форми духовного життя суспільства, і види суспільної свідомості, і соціальні інститути, під впливом яких відбувається формування особистісних якостей людини, її соціальне спілкування з іншими людьми, стійкий розвиток суспільства та держави, що характеризується як історичною наступністю основних моральних цінностей певної соціальної системи, так і необхідними інноваціями.

Коли стоїть завдання показати відмінності моралі і права як суспільних явищ, то звичайно наголошують на такому:

1. Мораль насамперед розглядається як найбільш давній спосіб соціальної регуляції і саморегуляції поведінки людини, що виникає і розвивається ще у доцивілізаційний період, а право, як і держава, — продукт цивілізації.

2. Право регулює тільки такі відносини між людьми та соціальними спільнотами, які виходять за межі міжособистісних і тому підлягають зовнішньому контролю; натомість мораль передусім є внутрішнім регулятором поведінки людини.

3. Мораль — універсальний регулятор поведінки людей, регулює різноманітні її види, тобто сферу впливу

моральних норм на суспільні стосунки не завжди можна вкласти в певні береги; право ж регулює лише найбільш важливі і актуальні з точки зору суспільства та держави відносини, які зрештою отримують загальнообов'язкове визнання.

4. Джерелом моралі є повсякденна практична діяльність людей, і тому вона відображає належне з точки зору окремих спільнот, соціальних груп та об'єднань, суспільних інтересів, а право формулюється законодавцем і виражає загальнодержавну волю.

5. Норми моралі створюються у стихійній творчості людей, містяться в їх свідомості і не мають писемного вираження; натомість правові норми формулюються і встановлюються, як правило, у писемній формі, яка надає їм певного змісту та вказує на їх загальнообов'язковість.

6. Правові норми вводяться у дію офіційно і набувають сили у точно встановлений термін, тоді як моральні норми поширюються поступово, у міру їх сприйняття й засвоєння громадською думкою окремих спільнот, соціальних груп та об'єднань, соціальних інститутів, суспільством.

7. Правовим нормам властива детальна регламентація поведінки суб'єктів суспільного життя, моральні ж приписи виступають найчастіше як загальні, абстрактні, а не конкретні правила (принципи, табу).

8. Норми права завжди складають єдину за своєю сутністю, змістом та соціальним призначенням систему. Щодо моралі, то у суспільстві може існувати декілька систем моральних норм (класова, верстова, професійна, мораль спільнот, минулих соціальних систем і тих, що народжуються, тощо).

9. Виконання приписів правових норм забезпечується шляхом офіційного закріплення прав і обов'язків учасників соціальних відносин та підтримки спеціально створеними державною владою інститутами, які при необхідності можуть вдаватись до примусу; що стосується вимог

моральних норм, то їх виконання забезпечується впливом громадської думки, переконаннями людей.

10. Мораль є більш гнучкою та динамічною системою соціальних норм, а право внаслідок набуття формально-го визначення змісту виступає як більш стабільне явище, яке може за певних умов бути консервативним (правова норма хоч і віджила своє, застаріла, але поки законодавець не скасував її, вона повинна виконуватись).

Отже, мораль і право відрізняються за багатьма параметрами, але у них багато спільного. І мораль, і право виконують загальну соціальну функцію — регулюють поведінку людей, виражають загальнолюдські уявлення про належне і справедливе. Починаючи з Давнього Риму й до ХХ ст. мислителі доводили, нерозривність моралі і права, їх непростий взаємозв'язок. Право — це мінімум моралі¹, сказав один з дослідників права на початку ХХ ст.

Мораль і право виникли з потреби забезпечити функціонування спільнот, суспільства шляхом погодження, гармонізації різних, іноді протилежних, інтересів, підпорядкування людей певним загальним правилам поведінки. У кожній суспільно-економічній формації, національній культурі мораль і право одностипні. Вони базуються на одній соціально-економічній системі, особливостях менталітету, відбивають потреби й інтереси людей, певних верств населення, соціальних груп та об'єднань, соціальних інститутів, а то й суспільства в цілому.

Джерела у моралі і права, як наголошує І. Н. Римська, однакові. Це міфи, релігія, звичаї, табу². Ці явища розглядаються водночас як передмораль та передправо, що поступово трансформуються у моральні норми і звичаєве право, а потім у природне право. Історично «дух законів», дійсно, коренився у звичаях та традиціях. Ще у

¹ Див. *Еллинек Г.* Социально-этическое значение права, неправды и наказания. - М., 1910.- С. 48.

Див. *Букреев В. И., Римская И. Н.* Этика права: от истоков этики и права к мировоззрению. - М., 1998. — С. 17.

сиву давнину римські юристи сформували тезу — постулат: «Право рекомендує те, що схвалено звичаєм», тобто моральністю. Законами, як правило, намагались їх поліпшити, пізніше звичаї у всіх народів співіснували з правом, і їх авторитет був достатньо високим.

Правова норма живе завдяки її моральному змісту, як тільки він зникає вона фактично перестає діяти, тому право за будь-яких умов і у будь-які часи зацікавлене у забезпеченні морального клімату у суспільстві, його основоположних моральних цінностей, які його живлять¹. Багато правових норм безпосередньо закріплюють моральні вимоги. У свою чергу, право здійснює вплив на формування моральних уявлень і норм. Але законодавець не може декретувати моральність людей і суспільства, адже право є не лише соціоморальним явищем, а й покликане виконувати політико-юридичні функції.

Дійсно, право, що виникає на перших сходинках цивілізації разом з державою, є примусовим регулятором людської поведінки у соціально диференційованому суспільстві, але водночас базується і на звичаях, традиціях, усталених моральних нормах. На різних етапах свого розвитку правові регулятори по-різному співвідносяться з моральними. Єдність за сутнісними ознаками моралі і права може розвиватись, поглиблюватись або руйнуватись залежно від економічної та політичної стабільності суспільства. Слушною є думка, що мораль і право з тих пір, як вони почали розрізнятись, розвивались за таким принципом — чим вище моральна культура суспільства, тим меншою була потреба у законах і тим більш м'якими вони були.

У моралі і права спільні покликання і мета — забезпечення стійкого розвитку суспільства, впорядкування відносин між людьми на ґрунті загальнолюдських мораль-

¹ Див. Букреев В. И., Римская И. Н. Этика права: от истоков этики и права к мировоззрению. — С. 17, 29—46.

них цінностей: гуманізму, справедливості, рівності, свободи. Тому вони є взаємообумовленими та взаємопов'язаними системами регуляції суспільного життя, виконують спільну соціальну функцію регулювання людської поведінки, життєдіяльності суспільства. Мораль і право є складними системами, що включають моральну і правову свідомість, моральну і правову практику (моральні і правові відносини, моральні і правові аспекти діяльності).

Взаємопроникнення моралі і права базується на тому, що правове регулювання вбирає у себе відповідне коло моральних приписів, яким надається правова значущість. Законодавці часто прагнули шляхом створення правової норми стимулювати розвиток моральних якостей людей. Проте в історії є немало прикладів, коли правові норми випереджали моральні традиції, коли законодавець мав за мету затвердити прогресивні моральні погляди і вимоги. Це, зокрема, скасування за допомогою права принципу таліона, кровної помсти. Мораль, таким чином, наповнювалася загальносоціальними правами.

Моралі і праву властива нормативність, яка й дозволяє регулювати поведінку людей. Моральні і правові норми мають загальний характер, загальнообов'язковість, формують стандарти, нормативи, що утверджують і захищають відповідну систему цінностей і регулюють поведінку людей. Об'єкти їх регулювання багато у чому можуть співпадати, але саме воно здійснюється специфічними для кожного з способів регуляції засобами. Тому право виступає як жорстке інституціональне явище, що спирається на примус з боку державно-владних інститутів, а мораль, як правило, позаінституціональна.

Спільність моралі і права полягає у відносній стійкості моральних і правових принципів і норм, оскільки вони засновані на загальнолюдських вимогах гуманності, справедливості, рівності та свободи. Вони виражають, як правило, інтереси, прагнення і волю усіх громадян, закріплюють оптимальне співвідношення інтересів особистості та

суспільства, ставлять рівні вимоги до людини незалежно від її національної приналежності, майнового стану чи віросповідання, висувають однакові критерії оцінки вчинків і поведінки людей.

Вплив моралі на вдосконалення правової системи відбувається в основному шляхом впливу моральної свідомості на правові погляди суспільства. Моральний вплив на право здійснюється через правотворчість народу, його громадську думку, особливо на референдумах. Воля народу за таких умов відбивається у правових нормах. Основоположні принципи і норми моралі, які потребують загальнодержавного визнання, закріплюються в Основному Законі. Так, наприклад, у Конституції України (статті 23, 24, 28, 29 та ін.) моральні принципи гуманізму, свободи, рівності, справедливості отримали офіційне закріплення. Такі моральні вимоги, як особиста недоторканність, захист честі і гідності, природних прав людини та інші, визнаються Конституцією України нормами прямої дії.

Моральний вимір права є необхідною умовою його подальшого розвитку й вдосконалення, умовою його гуманістичної, особистісної орієнтації. Моральне обґрунтування права та правове забезпечення моральних норм ведуть до їх гармонійності і дієвості. Зрозуміло, що проникнення моральних принципів і норм у зміст права може мати залежно від галузі права різний характер. Так, яскравим прикладом органічного поєднання вимог моралі та права є галузь сімейного права. Правові норми, коли вони відповідають моральним уявленням щодо справедливості, здебільшого реалізуються громадянами добровільно. Порушення таких норм розглядається не лише як юридичний конфлікт, але за умов поєднання моральних та правових вимог воно спричиняє як правову відповідальність, так і моральний осуд.

Індустріальна цивілізація доводить, що мораль неможлива без права, оскільки немає моралі без свободи, а свободи — без правового забезпечення її гарантій. Неможли-

ю

ва і моральна особистість, яка позбавлена правосвідомості. Сучасна правова свідомість невід'ємна від рівня моральної культури особистості. Моральна свідомість формується на основі розвинутої культури і основоположних моральних цінностей. Правова свідомість не може скластись поза культурою і її складовою частиною — мораллю, вона ними живиться. Правове життя суспільства розвивається у середовищі моральних відносин, оцінок, приписів. Основоположні поняття моральної свідомості — обов'язок і совість, честь і гідність, справедливість і відповідальність, моральні принципи гуманізму, свободи, рівності та ін. органічно пов'язані і втілюються у реальних правових нормах, зв'язках та відносинах.

Відомо, що права людини, які виражені у багатьох нормативних актах міжнародного і національного рівня, належать до зовнішніх форм життєдіяльності суспільства. З точки зору співвідношення моральних та правових засад суспільства вони є необхідними, тому що інтереси особистості і суспільства перебувають у складних, суперечливих, а іноді й конфліктних відносинах. Якщо б люди могли досягти моральної злагоди, то питання про права людини у формально визначеному вигляді відпало б само по собі, але ж «царства Божого» на землі не досягти, тому правове регулювання є необхідним, має величезне значення і без нього не може існувати цивілізоване суспільство¹.

Мораль як відносно автономне соціальне явище не лише завжди впливала на соціальний інститут права, але й відчувала на собі зворотний вплив. Все правове має бути і моральним, право в кінцевому підсумку не може суперечити пануючій моральній системі. Але між нормами моралі і права можуть виникати конфлікти і суперечності, вирішення яких є важливою стороною процесу вдосконалення законодавства.

¹ Див.: *Шердаков В. Н.* Нравственность и права человека // Этика прав человека. Материалы международной конференции. — Москва — Тула, 1994. — С. 35.

Є певні причини виникнення суперечностей між нормами права і нормами моралі. Узагальнюючи їх, А. Є. Якубов, зокрема, зазначає, що це, по-перше, недосконалість окремих правових норм або їх відставання від потреб суспільного життя; по-друге, випереджаючий характер морального розвитку, висування моральністю більш високих вимог до людської поведінки порівняно з правом; по-третє, різниця в об'єктивних властивостях правових принципів і моральністю та ін.¹

Процес приведення норм права у відповідність з вимогами моралі здійснюється роками, а то й протягом десятиріч. Прикладом впливу моральних поглядів на вдосконалення правової системи, зокрема кримінального законодавства, є розвиток інституту відповідальності за недонесення і покриття протягом майже 100 років². Таке взаємозбагачення моралі і права є джерелом їх подальшого розвитку. Чинне законодавство і юридична практика відбивають моральний рівень суспільства і служать вдосконаленню моралі.

Отже, специфічні властивості моралі і права роблять неможливим їх повний збіг. Вони мають загальні і особливі характеристики та риси, що відбивають специфіку їх змісту. У процесі історичного розвитку суспільства вони розвиваються на єдиному фундаменті загальнолюдських цінностей, взаємодоповнюють, взаємозбагачують одне одного, взаємодіють між собою в процесі застосування. Мораль і право є важливими складниками духовної культури суспільства, найважливішими засобами соціальної регуляції діяльності і поведінки людей у суспільстві.

Якубов А. Е. Взаимодействие уголовного права и этики // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. - 1992. - № 5. - С. 15.

² Там же. - С. 16-18.

Розділ 2

Визначення змісту і завдань професійної етики юриста

Професійна етика є одним з підрозділів науки про мораль, її предметом є аналіз буття моралі, що регулює стосунки у сфері певної професійної діяльності людей. Слід підкреслити два принципових положення. З одного боку, моральні засади професійної групи мають ґрунтуватися на загальнолюдських моральних цінностях, системі моральних норм та оцінок, що склалися як результат історичного розвитку суспільства. А з іншого — особливими завданнями професійної етики є обґрунтування морального значення тієї чи іншої професії для суспільства та людини, професійного морального ідеалу, моральне регулювання професійних відносин.

Оскільки правові суперечки обумовлені конфліктом інтересів людей, а юридична практика пов'язана з необхідністю розв'язання різноманітних конфліктних ситуацій, професійна діяльність юриста торкається найважливіших інтересів людей, їх благ, а іноді й долі. Все це накладає особливий тягар моральної відповідальності за результати своєї діяльності на суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів та інших працівників юридичного фаху, вимагає від цих осіб особливих морально-психологічних та вольових якостей. Слід враховувати й те, що до юристів, які працюють у правоохоронних та інших державних органах і наділені владними повноваженнями, ставляться підвищені моральні вимоги ще й як до представників Державних органів і держави, носіїв владних повноважень, охоронців закону.

Законність та правопорядок є надбаннями сучасного суспільства, без яких воно не може нормально функціонувати та розвиватися, тому безперечно в існуванні належного режиму законності зацікавлені усі суб'єкти суспільних відносин. Проте конкретну відповідальність за підтримання рівня законності та правопорядку в країні несуть, перш за все, правоохоронці. Вимоги моралі, висока моральна культура для юриста мають особливе значення, оскільки з цією професією пов'язуються уявлення про такі високі морально-правові принципи, як гуманізм, справедливість, законність, об'єктивність тощо, без яких неможливо вирішувати завдання побудови правової держави, демократичного, соціально орієнтованого, гуманного суспільства.

Натомість, історія свідчить, що права людини часто зневажались можновладцями, а закон та юристи прислуговувалися силі. Не набагато кращою є ситуація, коли права людини проголошуються, але їх не дотримуються, а то й повсякчасно порушують ті, хто повинен захищати. Навіть справедливі закони не можуть застосовуватися автоматично. Саме тому у цій сфері соціальної життєдіяльності так багато залежить від виконавців, того людського потенціалу працівників правоохоронних органів, який має бути на боці законності і правопорядку, правоохоронців, які повинні показувати приклад виконання і моральних, і правових норм.

Фахівців-правознавців слід розрізняти за видами і характером діяльності. По-перше, це юристи, що забезпечують правосуддя, — судді, прокурори, слідчі й інші особи, що проводять дізнання. По-друге, це адвокати, основним покликанням яких є захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб. По-третє, юристи, що працюють у інших, крім правоохоронних, органах державної влади. По-четверте, юристи, які працюють юрисконсультами та у кадрових службах на різноманітних підприємствах, установах і в організаціях. По-п'яте, це науковці та

викладачі правознавчих дисциплін у спеціалізованих і неспеціалізованих навчальних закладах різного рівня акредитації та підпорядкування. Залежно від поставленої мети обґрунтованим буде поділ професійної групи юристів і за іншими критеріями, наприклад, за галузевим принципом (МВС, органи судової влади, прокуратура й ін.), сферами діяльності тощо.

Звичайно, діяльність представників різних підгруп юридичних професій має свою специфіку, обумовлену характером суспільних відносин, у яких вони беруть участь, що відбивається на їх морально-психологічних якостях. Але, підкреслимо ще раз, усі юристи керуються у своїй діяльності однорідними принципами, мають бути зорієнтованими на загальнолюдські моральні цінності, і тому до них, як до представників правничої професії, ставляться єдині за своєю сутністю морально-психологічні вимоги незалежно від конкретної сфери діяльності чи відомчої приналежності.

Отже, професійна етика як самостійна галузь етичної науки і водночас підрозділ правознавства має своїми завданням вивчення морального змісту права, особливостей реалізації загальних принципів моралі у сфері правничої діяльності, морального потенціалу юридичної професії та особистості юриста. Юридична етика покликана обґрунтувати зміст морального ідеалу юриста-спеціаліста, дослідити причини і форми деформацій морально-професійної свідомості та запропонувати засоби їх подолання. До її предмета має бути включено також вивчення форм і методів морального виховання юридичних кадрів, шляхів удосконалення їх моральної і професійної культури.

У правовій науці та етиці накопичено певний досвід дослідження правової практики з позицій дотримання моральних норм, розв'язання на теоретичному рівні морально-юридичних суперечностей. Сформувався такі галузі етичного знання у правознавстві, як судова та міліцейська етики і в цілому юридична етика.

Найбільш розробленими можна вважати проблеми судової етики. Свій внесок удослідження питань юридичної і зокрема судової етики зробили праці А. Д. Бойкова, Г. Ф. Горського, В. М. Горшеньова, Ю. М. Грошевого, Л. Д. Кокорєва, В. В. Комарова, Д. П. Котова, В. О. Коновалової, В. В. Леоненка, С. Г. Любічева, М. С. Строговича, В. Ю. Шепітька та ін. У цих роботах аналізуються моральні засади кримінального і цивільного судочинства, сукупність норм поведінки і моральні вимоги до працівників органів юстиції (суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, судових експертів), розглядаються проблеми морально-професійного обов'язку учасників судочинства, шкала моральних цінностей правосуддя, виявляються такі ситуації у судовій діяльності, які підвладні тільки моральній регуляції і контролю, а також методи морального впливу в суді та ін. Питанням управлінської, адміністративної етики та етики державної служби присвячені праці В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, В. Д. Попкова, Ф. Т. Селюкова і В. М. Шепеля.

Деякі з авторів у межах судової етики виділяють адвокатську та слідчу етику. Так, В. В. Леоненко, С. Г. Любічевта інші вважають, що професійна етика юриста виступає як родове явище, що розв'язує загальні питання і проблеми, а її зміст складається із вчення про загальні моральні принципи і норми щодо правоохоронної і правозастосовної діяльності юриста. В її межах вони виділяють судову етику як вид та її підвиди — слідчу і адвокатську. Ю. М. Грошевой з цього приводу зазначає, що професійна етика окремих юридичних спеціальностей має вивчати моральні вимоги, що ставляться суспільством і державою до професійної діяльності суддів, слідчих, прокурорів, адвокатів, оперативних працівників органів МВС та СБУ, а також особливості, специфіку та структуру моральних відносин, які виникають під час виконання ними функціональних обов'язків¹. У останній

¹ Грошевой Ю.М. Профессиональное правосознание судьи и социальное правосудие. — Х., 1986. — С. 52.

час все більшої актуальності набувають питання, пов'язані з професійною етикою працівників органів внутрішніх справ. Відомий український дослідник цих проблем С. С Сливка звернув увагу на розробку змісту етичних проблем міліцейської служби, обґрунтував моральні вимоги до працівників міліції, що покликані вплинути на процес правоохоронної діяльності, виконання завдань, поставлених перед міліцією України¹. О. М. Бандурка обґрунтовує теоретичні основи, етичні засади правоохоронної діяльності, основні моральні вимоги до службовця ОВС.

У минулому, коли йшов процес становлення етичної науки та професійної етики, панував деонтологічний підхід, основи якого були закладені ще у XVIII ст. Відомо, що І. Кант, один з родоначальників деонтологічного підходу, обґрунтував категоричний імператив, який передбачав: автономію, суверенність людини як володаря волі і суб'єкта моралі, повагу до неї; рівність усіх у моралі; необхідність розглядати людину як мету, а не як засіб досягнення мети; слідування обов'язку і відмову від самокорисного інтересу.

Радянською етичною та правовою наукою на озброєння була взята передовсім остання теза. У межах професійної етики взагалі і професійної етики юриста зокрема аналіз проводився лише від належного, яке за своєю природою могло бути лише ідеальним. А те, що існує реально, розглядалося лише абстрактно, як похідне від належного, а тому й менш важливе, вторинне. Правова практика, її суперечності, помилки, деформації морально-професійної свідомості аналізувались не як реальні явища, а лише як можливі, гіпотетичні, тому й складні моральні відносини у системах правоохоронної і правозастосовної діяльності так і не стали предметом окремого дослідження. Зокрема, згідно з такою методологічною установкою розкриття

¹ Див.: Сливка С.С. Професійна етика працівників міліції. — Львів, 1995. - С. 4-6.

проблем формування особистісних якостей юристів йшло від професіограм, нормативних актів, у яких вони були офіційно закріплені.

В умовах ринкових відносин, демократичного розвитку суспільства деонтологічний підхід з його методологією та теоретичними конструкціями не відповідають вимогам часу, практиці трансформування українського суспільства, реформування судової влади та інших правоохоронних органів. Як відомо, моральне обґрунтування ринкової системи здійснено з позицій утилітаристської етики з її телеологічним підходом, у якій моральна автономія особистості не відкидається, а лише дещо обмежується, виходячи з принципу доцільності, корисності. На такий підхід поступово орієнтується українська етична і правознавча думка, що передбачає вивчення як етичної літературної спадщини, так і сучасної публіцистики і хроніки, конкретних юридичних справ, проведення соціологічних опитувань населення і працівників правоохоронних і правозастосовчих органів для аналізу реальної правової практики, тенденцій можливих деформацій морально-професійної свідомості працівників цих органів.

Розділ 3

Соціальне призначення і моральний сенс юридичної професії

Об'єктом діяльності працівників юридичної професії є людські стосунки, люди, з їх найважливішими інтересами, потребами, проблемами, правами і обов'язками. Нерідко така діяльність пов'язана з вторгненням у особисте життя людей, а то й з обмеженням їх прав, прийняттям рішень, які впливають на подальшу долю людини.

Діяльність таких працівників часто здійснюється в конфліктних умовах, особливо коли йдеться про працівників оперативно-розшукового апарату, слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів й ін. Саме їх суспільство уповноважує відповідно до закону розв'язувати соціальні і міжособистісні конфлікти (кримінальні справи, майнові суперечності, напружені шлюбні стосунки та ін.).

Діяльність юрисконсультів, нотаріусів, адвокатів має суспільно необхідний характер, а суддів, прокурорів, слідчих — державну значущість. Вони є посадовими особами, представниками влади, здійснюють владні повноваження для захисту інтересів громадян, суспільства, держави від різних зазіхань, вирішення соціальних і міжособистісних конфліктів. У своєму спілкуванні з іншими людьми, носіями соціальних ролей, пересічними громадянами вони представляють та уособлюють державну владу. Надання працівникам юридичних професій не лише правової, але й моральної санкції на проведення відповідної діяльності з охорони і захисту прав людини і громадянина з використанням владних повноважень покладає на них високу відповідальність за суворе і точне дотри-

мання законності, меж припустимості дій, пов'язаних з виконанням службових обов'язків. В обох випадках йдеться про моральні вимоги до поведінки таких працівників.

Закон у цілій низці випадків прямо визначає державний характер рішень, що приймаються ними. Закони, перш за все процесуальні, особливо кримінально-процесуальні, детально і послідовно регулюють службову діяльність працівників правоохоронних органів, особливо суддів, слідчих, прокурорів. Їх дії, рішення і за суттю, і за формою (духом і буквою) повинні відповідати закону і вимогам моральної системи суспільства. Дії таких посадових осіб, працівників спрямовані на охорону авторитету державної влади, її органів та їх представників, які мають бути уособленням високої моральної і правової свідомості, взірцем моральної і правової поведінки.

У той же час відомо, що сучасне українське суспільство трансформується, у динаміці перебуває й діяльність правоохоронних і правозастосовчих органів. Розвиток процесів і подій має інтенсивний і нерідко конфліктний характер. Закони, підзаконні акти (адміністративно-правові документи, накази, інструкції, статuti та ін.) можуть визначити діяльність працівників юридичних професій лише у загальних рисах. Їх інтерпретує нерідко керівник службового колективу, а то і сам виконавець. Документи службово-правового характеру не містять чітко визначених рішень для нестандартної ситуації, події, тим більше екстремальної, а лише визначають межі, у яких ці дії, рішення повинні бути здійснені, прийняті. Межі ці бувають надто широкими. Крім цього, мають місце елементи службової таємниці, конспіративності, конфіденційності. Тут відсутній традиційний моральний контроль з боку громадської думки. Тому у багатьох випадках з вказаних причин працівник вимушений діяти, хоча й у межах закону, але на власний розсуд, за своїми переконаннями, звичкою чи правилами «корпоративної» моралі. Вибір оптимального

рішення в такій ситуації залежить від рівня моральної культури виконавця.

Працівники, які виконують державні обов'язки як представники влади, вирішуючи долі інших людей, повинні мати підвищене почуття обов'язку, розвинуте почуття відповідальності за свої рішення, дії, вчинки. Без високого почуття відповідальності за доручену справу, без глибокого усвідомлення обов'язку правоохоронець не може розраховувати на ефективність своєї праці. Моральні якості працівника юридичної професії є важливою частиною його професійної культури.

Усі вимоги моралі конкретно-історичного суспільства повністю поширюються на юристів без будь-яких винятків. Ці вимоги визначають їх поведінку як у сфері службової діяльності, так і в позаслужбовому повсякденному житті. Будь-які їх дії мають відповідати закону, його суті, а тому й моральним цінностям, на яких базується закон. Перекручення закону, відхід від нього, неадекватне його тлумачення й застосування є аморальним за своєю суттю. Аморальним є не лише свідоме порушення закону, а й неправильні, протизаконні дії і рішення, обумовлені поверховими знаннями, некомпетентністю, неорганізованістю, відсутністю поваги до права, внутрішньою недисциплінованістю чи неохайністю.

Діяльність працівника юридичної професії, як зазначалось, базується на загальних моральних і морально-правових принципах гуманізму, справедливості, законності, патріотизму, незалежності, гласності та ін. Принципи моралі це світоглядні орієнтири моральної свідомості, що виражають її вимоги у найбільш загальному сталому вигляді. Вони складають сутність моральних аспектів діяльності і моральних відносин і є стратегією моральної поведінки людини, спільнот, суспільства. Моральні принципи об'єднують моральні норми у тій чи іншій (відповідній) сфері суспільного життя чи діяльності і є основою сталої поведінки людини. Вони є загальними для всього суспіль-

ства і особливо важливими для працівників органів прокуратури, юстиції, МВС та ін.

Принцип гуманізму (людяності) — провідний, засадничий принцип моралі і права, що визнає людину найвищою цінністю, вимагає поваги до неї, піклування про неї, орієнтує на захист її гідності, прав і свобод, віри в її здатність до самовдосконалення і спрямовує діяльність суспільства, спільнот, соціальних груп та інших соціальних суб'єктів на створення умов для повноцінного розвитку людини.

Гуманізм є головною вимогою сучасної епохи, українського суспільства на сучасному етапі його розвитку. Це не лише основоположний принцип професійної моралі взагалі і юридичної діяльності зокрема, а й службовий обов'язок правоохоронця, який зобов'язує його своєчасно і швидко реагувати на соціальне і моральне зло, правопорушення, антисупільні, протизаконні, аморальні дії. Невиконання таких професійних функцій засуджується як законом, так і громадською думкою. Без гуманного ставлення до людини правоохоронцю не стати повноцінним фахівцем. Людям цього фаху доводиться бути жорсткими, твердими у боротьбі зі злом, при захисті інтересів людини і суспільства, але у цій жорсткості — вища доброта, оскільки таким чином забезпечуються умови для стабільності суспільства, гармонійного розвитку людини, проголошеної у ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю.

Справедливість — це і соціальний, і політичний, і морально-правовий регулятивний принцип, що зобов'язує враховувати всі аспекти діяльності соціальних суб'єктів (індивідів, спільнот, соціальних груп, політичних партій, громадських об'єднань і т. ін.) і встановлювати відповідність між їх заслугами і суспільним визнанням, правами і обов'язками, працею і винагородою, злочином і покаранням, діянням і відплатою, метою і засобами її досягнення та ін. Невідповідність у цих співвідношеннях сприймається як

несправедливість. Для утвердження справедливості у суспільстві, міжлюдських стосунках і створюється право і правоохоронні органи. Правовій системі належить головна роль у дотриманні справедливості у суспільстві, вона стоїть на перешкоді її порушень¹. Справедливість відбивається у законах, які ставлять рівні вимоги до соціальних суб'єктів, запобігають порушенням інтересів, прав і свобод людини, забезпечують стабільний розвиток суспільства.

Принцип законності є конкретизацією принципу справедливості, тому вони діють у єдності. Законність, тобто підкорення тільки закону, один із найважливіших принципів діяльності працівників юридичної професії. З принципів справедливості і законності випливають важливі вимоги морального характеру. Юрист будь-якої спеціалізації повинен керуватись тільки законом, його духом і змістом, не має права піддаватись тиску, впливу, проханням, порадам і т. ін., звідки б вони не йшли. Він здійснює свої функції в інтересах народу, в ім'я виконання його волі, що виражена у законі. Юрист виступає в очах суспільства як носій справедливості і законності і повинен показувати зразок дотримання закону. Порушення закону його охоронцями, носіями справедливості і законності підриває віру в авторитет і непорушність закону. Юристи морально відповідальні перед суспільством, державою, людьми і своєю совістю. Принцип незалежності підкреслює незалежність юриста від будь-якої чужої волі, але залежність від закону.

Патріотизм як моральний принцип означає любов до своєї Батьківщини, свого народу, гордість за його культуру і досягнення, орієнтує на примноження досягнень, вимагає від правоохоронців захищати інтереси народу, його громадян, служити закону, поважати закон. Це одна із складових патріотизму.

¹ Див.: Загальна теорія держави і права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. - Хт: Право, 2002. - С, 196,

Діяльність працівників юридичної професії як суспільно значуща, необхідна державі і її громадянам, має бути прозорою і у процесі, і за результатами, підконтрольною громадській думці. Дотримання ними моральних вимог (норм), правових норм чи відхід від них, справедливість чи несправедливість рішень, що приймаються, обґрунтованість чи необґрунтованість дій і т. ін. у розвинутих суспільствах завжди контролюється і оцінюється громадською думкою.

До юристів взагалі, а до вершителів правосуддя особливо суспільство, держава, громадяни ставлять підвищені моральні вимоги. Н. В. Радутна серед бажаних і найбільш важливих якостей судді, за результатами опитування суддів, вказує людяність, неупередженість, принциповість, витримку, ерудицію, а також зібраність, урівноваженість, дисциплінованість, ввічливість та ін. Серед небажаних — упередженість, підозрілість, владність, безтактність¹. В. В. Леоненко при аналізі морально-психологічного комплексу якостей слідчого основними вважає чесність, принциповість, об'єктивність².

В. В. Романов у характеристиці юриста перераховує цілу низку ділових, професійних, моральних і психологічних якостей. Серед них — вірність громадянському, професійному обов'язку, громадянська мужність, чесність, непідкупність, принциповість, непримиренність до порушень правопорядку, законності, безкомпромісність у боротьбі з ними, висока моральність, організованість, дисциплінованість, відповідальне ставлення до дорученої справи та ін.³ 1

О. С. Кобліков обґрунтував морально-психологічні якості судді, слідчого, прокурора. До них він відносить

¹ Див.: Радутная Н. В. Народный судья. Профессиональное мастерство и подготовка. — М., 1977. — С. 82—105.

² Див.: Леоненко В. В. Профессиональная этика участников уголовного процесса. — К., 1978. — С. 36—49.

Див.: Романов В. В. Военно-юридическая психология: Учебник. Кн. первая. - М., 1991. - С. 162.

здатність протистояти можливим впливам з боку різних сил, керуватись виключно законом, бути справедливим, неупередженим, компетентним, чесним, добросовісним, гуманним, мати підвищене почуття обов'язку, розвинуте почуття совісті¹.

Цікавими є роздуми російського судді Л. С. Халдеева. У розділі «Суддя: професія, посада чи становище?» своєї книги він підкреслює, що у суспільствах, які трансформуються, судді перебувають у складному становищі. Сучасність ставить перед ними старі, як право, але нові для сьогоденного російського суспільства завдання і вимоги. Л. С. Халдеев вважає, що судді необхідні високий професіоналізм (під яким розуміються не лише хороші знання законів, але й їх суворе виконання; це і культура судового процесу, і справедливість при прийнятті рішень про доказовість і визначення покарання; це сповідування загальнолюдських цінностей і прав людини та багато іншого), розвинуті політична, правова і моральна свідомість, громадянська і професійна позиція, об'єктивність, неупередженість, високі моральні якості, в першу чергу, незалежність, чесність, мужність, сміливість, вміння дотримуватися процедури, підготувати і виголосити публічний виступ, вміння слухати, виключна обачність, вихованість; розуміння необхідності постійного самовдосконалення². Г. Ветрова їх сформулювала так: «Суддя повинен бути не просто хорошим юристом, але мужньою і незалежною, розумною і освіченою людиною з високою моральністю. Хороший суддя повинен розуміти, що морально припустима поведінка не завжди є морально схвальною»³.

Тобто суддя — це людина з сильним характером, високими принципами, сильною волею, розвинутими по-

Див.: Кобликов А. С. Юридическая этика: Учебник для вузов. — М., 1999. — С. 148-150.

Халдеев Л. С. Судья в уголовном процессе: Практическое пособие. — М., 2000. — С. 378 - 394.

Ветрова Г. Закон и нравственность в уголовном судопроизводстве // Вестник МГУ. Серия 11. Право. — 1996. — № 1. — С. 54.

чуттями обов'язку, відповідальності і совісті. У висновках своєї книги Л. С Халдеев зазначає, що законне, обґрунтоване і справедливе рішення суду базується всього на двох факторах: а) високому особистому професіоналізмі; б) високій особистій порядності і відданості ідеї істинного правосуддя, Іншими словами, продовжує він, кожен суддя повинен: бути професійно компетентним; мати навички аналітичного мислення, високі моральні якості¹. Наприкінці висновків він дає 10 своїх власних заповідей: Моя перша Заповідь — пише автор, — совість і чесність; друга — чинні Закони, від витікають із Права, які відповідають Конституції Росії і міжнародним Актам; третя — презумпція невинуватості; четверта — принцип тлумачення усіх сумнівів на користь підозрюваного, обвинуваченого і підсудного; п'ята — знання. Я професіонал, але вчусь і вдосконалююсь усе життя; шоста — об'єктивність, неупередженість і справедливість; сьома — принцип рівності сторін у судово-слідчій процедурі; восьма — незалежність при прийнятті рішень; дев'ята — слухай усіх, але рішення вистраждай самотійно; моя десята заповідь — розуміння, що Суд — не на осуд, Суд — на розсуд². І

Автори навчального посібника «Професійна етика працівників правоохоронних органів» обґрунтували низку специфічних моральних вимог до юристів, які дають уявлення про моральні якості, які вони повинні мати. Це гуманність, терпимість, справедливість, почуття обов'язку, сміливість, мужність, витримка, чесність, патріотизм³. У конкретних службах і в цілому в правоохоронних органах основу морально-правової діяльності, підкреслюють автори, складають загальнолюдські моральні цінності, з їх си-

¹ Халдеев Л. С. Судья в уголовном процессе: Практическое пособие. - С. 409.

³ Там же. - С. 411-412. і

³ Див.: Профессиональная этика сотрудников правоохранительных органов: Учебное пособие / Под ред. Г. В. Дубова и А. В. Опалева. 2-е изд. - М., 2000. - С. 16-17.

стемою норм. Деякі якості визначаються специфікою службової діяльності, умовами ризику, і тому виходять на перший план такі, як мужність, вірність обов'язку, почуття справедливості, здатність до самопожертвування. Але є й «свої» моральні норми: обов'язковість нерозголошення інформації, що має конфіденційний характер і отримана виключно у силу можливостей тієї чи іншої служби, й ін. Служби, що працюють в умовах ризику, і їх працівники керуються моральними нормами, які за своєю формою можуть відрізнитись від загальнолюдських норм моралі, але вони зберігають свій моральний зміст.

Головною є орієнтація на моральний ідеал служіння добру, боротьба проти зла. В сучасних умовах актуальними стають такі якості правоохоронця, як вміння самостійно вирішувати службові проблеми, завдання, здатність «брати на себе». Вони отримали статус найважливіших професійних якостей юриста¹. Як уже зазначалося, саме законодавство містить у собі моральні вимоги до діяльності правоохоронних органів та їх працівників. Перелік моральних якостей, необхідних юристу будь-якої спеціалізації, подається у морально-професійних кодексах відповідних об'єднань. (Див. додатки 1—4).

Таким чином, для професії юриста вимоги моралі мають особливий сенс, оскільки істинність і правопорядок у суспільстві встановлюються там, де правоохоронці спираються на принципи гуманізму, справедливості, чесності. Кожен юрист повинен усвідомити, що чим швидше піде у минуле широко поширений на обивательському рівні, перекручений погляд, що корисний і хороший той юрист, який вміє «грамотно» обходити закон, а не той, хто допомагає правильно його дотримуватись і тлумачити, тим краще буде і для окремої людини, і для суспільства в цілому.

¹Профессиональная этика сотрудников правоохранительных органов. - С. 16- 17.

Юридична спільнота України опрацювала і затвердила свій документ «Основні засади професійної етики юристів України», що й є узагальненням моральних стандартів поведінки юристів, в яких би ланках правової системи України вони не працювали (додаток 1).

На вирішення етичних питань, пов'язаних зі статусом судді, спрямований і «Кодекс професійної етики судді» (додаток 2).

Міжнародна конференція нотаріусів доручила Раді Української нотаріальної палати затвердити «Правила професійної етики нотаріуса», що покликані стати системою моральних орієнтирів для нотаріусів при виконанні ними своїх професійних обов'язків та закріпити єдину систему критеріїв оцінки етичних аспектів поведінки нотаріуса (додаток 3). I

Вища кваліфікаційна комісія адвокатури при Кабінеті Міністрів України схвалила «Правила адвокатської етики», що вимагає від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки (додаток 4). i

Названі документи орієнтують на дотримання загальнолюдських і національних моральних цінностей, загальноновизнаних принципів і норм професійної діяльності юристів взагалі та окремих професійних груп юристів зокрема при виконанні ними професійних обов'язків і в особистому житті.

Розділ 4

Культура особистості юриста

Творцем, носієм культури є людина. Культура як інтегральне поняття відбиває якісний бік людської діяльності, її творчий характер, мотивацію і стимуляцію соціальної активності, механізми соціальної регуляції і саморегуляції тощо. Вона є узагальненою системною характеристикою міри універсальності розвитку людини в її взаємодії з навколишнім світом і самою собою. Тобто культура особистості — це ступінь духовно-практичної універсальності людини як суб'єкта соціокультурної творчості. Універсальність особистості розуміється як всебічність та гармонійність її розвитку (саморозвитку) на основі реалізації (самореалізації) у перетворюючій діяльності сутнісних (соціальних) людських сил.

З позиції системного аналізу культуру особистості можна розглядати як складне поліструктурне явище, що виступає в єдності таких підсистем, як діяльнісно-психологічна, діяльнісно-видова та життєдіяльнісна.

У діяльнісно-психологічній підсистемі характеризуються загальні психологічні механізми і процеси становлення й функціонування культури особистості через визначення ієрархічно організованих психологічних явищ (елементів), що складають цілісну органічну єдність. На цьому рівні у структурі культури особистості важливе місце займають потреби людини (біологічні і соціальні; соціальні, в свою чергу, поділяються на матеріальні і духовні). Особливу роль у становленні й функціонуванні

особистісної культури відіграють духовні потреби. Усвідомлені потреби кристалізуються в інтереси, які стають базою індивідуальних, групових, колективних і суспільних цінностей, що проявляються у ціннісних орієнтаціях, мотивації особистості. На основі цінностей і ціннісних орієнтацій формуються ідеали. Усі вони визначають спрямованість і характер духовно-практичної діяльності людини.

Одним із базових елементів структури культури особистості є рівень її знань, що виражає міру й обсяг засвоєння емпіричних фактів, наукових понять, законів розвитку природи, суспільства і людини. У процесі індивідуального розвитку людина засвоює знання (розрізнені і безсистемні чи системні, емпіричні і теоретичні тощо), які згодом можуть упорядкуватись, структуруватись у цілісну систему! Накопичення й застосування знань, інтелектуальна рефлексія, збагачення понятійно-категоріальної структури! інтелекту змінює і коректує соціально-психологічні настанови, світогляд, мотивацію діяльності, поведінки особистості, їх зміст і спрямованість. Але знання можуть бути істинними, вірогідними, і помилковими. I

Найважливішим елементом структури культури особистості є переконання. Це певна якість свідомості особистості, стійкі утворення, що складають внутрішню позицію індивіда і мають надзвичайну імперативну значущість для особистості. Основою переконань є актуальне знання, що пройшло через емоційно-почуттєву сферу людини. Емоційно-почуттєва сфера людини є безпосереднім підґрунтям її ціннісного ставлення до навколишнього світу і до самої себе.]

Оптимальне співвідношення раціонального знання і емоційно-почуттєвого переживання (ціннісного ставлення) у структурі переконань є однією з необхідних умов становлення культури особистості. Залежно від якості знань (системні, безсистемні; теоретичні, емпіричні; наукові, побутові; істинні, помилкові тощо) у процесі соціальної практики можуть формуватись відповідні типи й рівні переконань.

Знання й переконання складають базу світогляду особистості як стійкого ядра її свідомості. Світогляд є цілісною системою поглядів, уявлень, переконань стосовно навколишнього світу, місця людини в ньому, ставлення людини до цього світу і до самої себе. Світогляд спрямовує діяльність людини, визначає оптимальні технології досягнення результатів діяльності.

Важливе місце в структурі культури особистості займають навички і вміння, що складають у сукупності здібності людини як біосоціальної істоти. Вони формуються у процесі матеріальної і духовної діяльності і свідчать про «озброєність» людини для задоволення індивідуальних і суспільних потреб. Навички, вміння, здібності розуміються у соціології як технологічний потенціал людини, що дозволяє включатись і здійснювати творчу діяльність.

Для вироблення навичок, вмінь, формування здібностей, соціальної регуляції й саморегуляції необхідна участь волі, як «влади над собою», своїми бажаннями, інстинктами тощо. Психологічний механізм волі відіграє велику роль у процесах самовиховання, самовдосконалення, як усвідомленого саморозвитку. Становлення і розвиток культури особистості можливі за умов свідомого включення внутрішніх механізмів і потенціалу людини. Це, перш за все, самовиховання, самовдосконалення особистості як специфічні універсальні типи (види) діяльності, за допомогою яких забезпечується вироблення навичок, вмінь, здібностей здійснювати будь-які види, форми індивідуальної практично-духовної діяльності для задоволення індивідуальних і суспільних потреб.

Таким чином, діяльнісно-психологічний зріз культури особистості включає такі основні елементи: потреби, інтереси, цінності і ціннісні орієнтації, знання, переконання і світогляд, навички, вміння і здібності діяльності, волю і здатність до самовиховання, самовдосконалення. Це цілісність, що розглядається з боку розвитку людини як суб'єкта пізнання, спілкування, праці і взагалі творчості у будь-

яких сферах життєдіяльності. Відсутність, нерозвиненість] у наведеній системі (структурі) особистісної культури будь-якого із елементів веде до деформацій, однобічності світоглядних орієнтирів і відповідних проявів у спрямованості, характері і змісті соціальної активності. 1

Діяльнісно-видовий зріз аналізу культури особистості передбачає виявлення різних її видів на основі відповідних, аналітично диференційованих форм діяльності. Прийнято виділяти як головні характеристики соціального індивіда культуру професійну, політичну, правову, фізичну, інтелектуальну, моральну, естетичну, економічну, екологічну, культуру спілкування, почуттів та інші види культури особистості. Вказані види перебувають у нерозривному взаємозв'язку, взаємозалежать, їх розчленування і диференціація має умовний, формально-теоретичний характер.

Крім названих, у філософсько-соціологічній літературі досліджуються й інші види культури особистості: світоглядна, філософська культура, які тісно пов'язані між собою, а також з політичною, моральною та іншими видами культури, художня культура особистості, культура використання часу, споживання, психологічна, мовна культура та ін. Кожний із умовно виділених видів (форм) діяльності містить у собі структуру діяльнісно-психологічного блоку (зрізу). 1

Структуруючи культуру особистості на основі ознак виду (ширше — типу) діяльності, доцільно визначити так звані базові й похідні величини. Домінантними характеристиками будь-якого виду діяльності є моральна, інтелектуальна, естетична, екологічна, фізична культура, культура почуттів, спілкування, які розуміються як «горизонтальні» пласти культури особистості. Інші ж її пласти, варіативні і динамічні, залежні від конкретних видів діяльності особистості, складають «вертикальні» стрижневі характеристики. Йдеться, в першу чергу, про професійну культуру і її різновиди, політичну і правову культу-

ру. Світоглядна культура є ядром, що пов'язує всі пласти культури особистості, тому що світогляд має свої «зрізи» у всіх сферах духовного світу людини.

Структурування культури особистості за сферами її життєдіяльності пов'язане з тим, що в реальній повсякденній практиці індивід не залучається до тієї чи іншої форми діяльності в «чистому» вигляді, але діє універсально. Так, у професійній діяльності поєднуються елементи інтелектуальної, політичної, моральної, естетичної, економічної, правової, екологічної, фізичної та інших видів культури. Це ж стосується і політичної, і правової культури й ін. Основними сферами життєдіяльності людини, як відомо, є професійно-трудова (виробнича), науково-пізнавальна, суспільно-політична, сімейно-побутова тощо. Отже, культура особистості може диференціюватися на культуру виробничу, науково-пізнавальну, суспільно-політичну, сімейно-побутову та культуру дозвілля.

Культура особистості залежно від міри універсальності, рівня розвинутої, ціннісної спрямованості дає можливість людині жити у соціокультурному середовищі всебічно чи однобічно, активно чи пасивно, комфортно чи дискомфортно, реалізувати свободу чи тікати від неї тощо.

Культура особистості юриста пов'язується з орієнтацією на загальнолюдські цінності, домінуючі цінності українського суспільства і держави, базові цінності професії. Вони записані у Конституції України, сформульовані у Законах «Про прокуратуру», «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про арбітражний суд», «Про нотаріат», «Про статус суддів», «Про адвокатуру», «Про судоустрій» та ін.

Культура особистості юриста, її рівень може базуватись на фундаментальних (чи поверхових, мозаїчних, фрагментарних) знаннях права як складної системи з її галузевою побудовою, на розумінні духу права (а не лише букви). Правознавці, як правило, спеціалізуються у конкретних видах (сферах) професійної діяльності за галузе-

вим чи функціональним принципом розмежування і йдеться про досконале володіння своєю фаховою спеціалізацією. До того ж це і активна участь у правовому просвітництві населення. Культура особистості юриста — це й засвоєння досвіду професійної діяльності попередників, й вироблення навичок, вмінь, здібностей, що забезпечують ефективне виконання службових обов'язків. Йдеться про професійну компетентність спеціаліста і на теоретичному, і на практичному рівнях¹.

Культура особистості юриста проявляється у критичному ставленні до себе, до своєї поведінки, діяльності, у здібності до постійного самопізнання, самоаналізу, адекватної самооцінки і дій, і вчинків, і думок, і почуттів, а на цій основі до саморегуляції, самовдосконалення. Розвинений самоконтроль, володіння собою за будь-яких обставин, у будь-яких ситуаціях, у тому числі й екстремальних, свідчить про присутність сили волі і культури волі.

Як свідчить досвід, у певної частини юристів нерідко особистісна культура відстає від вимог життя і служби. Це і орієнтація на егоїстичні чи вузькокорпоративні цінності, невміння й небажання поповнювати і поновлювати знання, брак системних знань, що забезпечують компетентність і ефективність професійної діяльності, низька культура спілкування і мовна культура, порушення правил етикету, відсутність потреби у самовихованні, самовдосконаленні тощо. Високий інтелектуальний рівень інколи поєднується з нерозвиненою моральною й естетичною культурою.

Невід'ємними елементами культури особистості є професійна і моральна культура, які тісно пов'язані між собою у спеціаліста будь-якого профілю, а у юриста їх взаємозалежність має особливо високу ціну.

¹ Див. докладно: *Зелеицькіш В. С.* Компетентность специалиста (о теоретической компетентности практиков и практической компетентности теоретиков) // *Весы Фемиды.* - 2000. - № 4 (16). - С. 48-57.

Розділ 5

Зміст моральної культури юриста

Моральна культура є важливою складовою культури особистості. Моральний дух, моральні якості, взагалі моральний фактор мають велике значення у людській життєдіяльності, функціонуванні соціальних інститутів політики, права та ін.

Моральна культура особистості уявляється як міра її моральної соціалізації, тобто міра засвоєння пануючих у суспільстві моральних цінностей і ступінь реалізації їх у діяльності в різних сферах суспільного життя. Іншими словами, це досягнута особистістю міра морального розвитку, яка характеризується засвоєними і реалізованими в діяльності моральними цінностями. Найчастіше під моральною культурою розуміють моральну вихованість людини, ступінь засвоєння нею моральних норм, приписів, вимог і реалізацію їх у своїх вчинках.

Рівень розвитку моральної культури особистості може вимірюватися через систему функціонально пов'язаних показників: знання основних моральних правил, вимог, приписів, норм, принципів і ідеалів суспільства; оцінка їх як соціально справедливих, доцільних, необхідних, таких, що сприяють як суспільному прогресу в цілому, так і всебічному гармонійному розвитку особистості; втілення їх у повсякденній поведінці, різнобічній діяльності, спілкуванні; соціально значуща мотивація поведінки і діяльності; дотримання вимог обов'язку і совісті у складних життєвих ситуаціях і навіть в екстремальних умовах; по-

треба і здатність (здібність) до постійного морального самовдосконалення. Ці змістовні покажчики моральної культури особистості є невід'ємною складовою її загальної культури. Головним критерієм оцінки рівня моральної культури є реальна поведінка людини, її моральні ідеали, ставлення до інших людей, колективу, суспільства, міра гуманності, яку особистість виявляє в соціальній діяльності і яка виражає ступінь її духовно-моральної свободи в конкретних умовах суспільної, моральної необхідності. Основною функцією моральної культури особистості є регулювання моральної складової будь-якої діяльності і моральних стосунків людини з собі подібними.]

В структурному плані моральна культура особистості виступає як діалектична єдність культури моральної свідомості і культури моральної поведінки, які, в свою чергу, є складними підсистемами. I

Моральна свідомість уявляється як специфічний вид суспільної свідомості, спрямованої на освоєння ціннісних властивостей суспільних відносин і вчинків людей з точки зору їх відповідності прийнятим у суспільстві моральним нормам та настановам. Одна з найсуттєвіших особливостей моральної свідомості полягає в тому, що соціально необхідне одержує у ній форму особистісного вираження, завдяки чому воно виступає в індивідуальному і суспільному житті як своєрідна програма дії, моральний імператив. Культура моральної свідомості включає культуру етичного мислення і культуру моральних почуттів. I

Культурний потенціал моральної свідомості реалізується, перш за все, в культурі етичного мислення. Критерієм культури етичного мислення є оптимальність прийняттю моральних рішень і розв'язання моральних конфліктів. Прояви культури етичного мислення різноманітні. Це вміння користуватися набутим етичним знанням, що виражається у вмінні відрізнити добро від зла, застосовувати в конкретній ситуації необхідну, відповідну моральну норму тощо. I

Але моральна культура не зводиться лише до знання у сфері моралі. Моральна свідомість має спиратися не тільки на аргументи розуму, а й на силу почуттів. Саме почуття людини, перетворені, відшліфовані моральністю, є могутнім фактором переведення етичних знань у моральні вчинки.

Культура почуттів — одна з найважливіших характеристик моральної свідомості особистості. Ступінь моральної вихованості людини збігається з тим, наскільки розвинута в неї здатність до «морального резонансу», співпереживання, співчуття, милосердя, наскільки морально чистими є почуття. Все це не менш важливо, ніж культура етичного мислення.

Формування культури моральних почуттів — дуже важливий резерв вдосконалення моральної культури особистості і міжособистісних стосунків. Такі морально-психологічні якості особистості, як здатність до взаєморозуміння, чуйність, відчуття співпричетності, солідарності забезпечують здоровий морально-психологічний клімат у колективі, згуртованість його членів, нормальне міжособистісне спілкування. Емоційний бік діяльності, моральні почуття розкривають сутність суб'єктивної підготовленості особистості приймати і виконувати моральні вимоги. В цілому ж культура моральних почуттів є одним з основних показників духовно-морального світу особистості.

Отже, у поведінці людини визначну роль відіграє культура моральної свідомості, тобто її внутрішня культура, що ґрунтується на світогляді і засвоєних моральних цінностях. У ній втілюються результати виховання.

Практично-духовна природа моралі означає, що її вимоги невід'ємні від суспільних завдань, наповнені конкретним практичним змістом. Тому поряд з культурою моральної свідомості у моральну культуру особистості входить і культура моральної поведінки (вчинків), тобто зовнішня культура. Це знання і втілення у вчинках, поведінці правил етикету.

Справжня культура, внутрішня і зовнішня, виявляється у всьому: у ставленні до праці; до службових обов'язків; у володінні усною мовою, в одязі, у повсякденному спілкуванні з сім'єю, з колегами, у манері поведінки в гостях, громадських місцях тощо. Складаючись з багатьох компонентів, моральна поведінка виявляється, перш за все, у двох із них: а) вмінні обирати адекватну внутрішній моральній культурі зовнішню форму і б) вмінні оптимізувати спосіб діяльності, обирати і застосовувати ефективні засоби виконання морального рішення.

Таким чином, моральна культура особистості — це якісна характеристика морального розвитку і моральної зрілості особистості, що виявляється на трьох рівнях:

1) культура моральних почуттів, яка є виразом здатності особистості до співчуття, співпереживання, милосердя, тобто відчувати чужі біль і радість як власні;

2) культура етичного мислення як раціональна складова моральної свідомості. Вона виражається у знанні моральних вимог суспільства, у здатності людини свідомо обґрунтувати цілі і засоби діяльності. Цей ціннісно-орієнтуєчий і програмуєчий рівень моральної культури залежить від світогляду особистості, етичних знань і переконань і забезпечує внутрішнє сприйняття моральних цілей і засобів;

3) культура поведінки, через яку реалізуються поставлені і прийняті моральні цілі. У ній, у кінцевому підсумку виражається життєва позиція людини. Культура поведінки характеризує здатність особистості до морального вибору і практичної реалізації цілей, задумів, рішень відповідно до пануючих моральних цінностей.

Нарешті, моральна культура особистості виявляється у всій системі її поглядів і переконань, повсякденній поведінці, конкретних вчинках, що здійснюються нею у різних видах діяльності. Вона присутня у будь-якому виді особистісної культури у тій мірі, в якій будь-який вид людської діяльності має моральний «вимір», моральний аспект.

Результати правознавчої, юридичної діяльності у будь-якій сфері, галузі залежать не лише від інтелектуальних якостей і професійних вмінь юриста, але і від його «етичного потенціалу», від усвідомлення обов'язку і відповідальності, від соціально значущих почуттів і потреб.

Розвинуте етичне мислення, багатство і відрефлектованість почуттів, самоповага і повага до інших, доброзичливість, відповідальність та інші складові внутрішньої культури, знання і дотримання етикету в загальному вигляді характеризують моральну зрілість юриста, свідчать про високий рівень особистісного прояву моральної культури.

Практика показує, що юристи, характерними рисами яких є ввічливість, вміння вислуховувати, повага до людей, увага до їх індивідуальних особливостей, користуються великим авторитетом. Недбале ставлення до справи, до долі людей неприпустимі і засуджуються громадською думкою.

Юристу, як і будь-якій посадовій особі, необхідно вміти приховувати власні переживання, гасити дратівливість і керуватись у стосунках з людьми не тимчасовим настроєм, а почуттями доброзичливості, такту, взаєморозуміння, обов'язку. Слід бути уважним до людини, підходити до неї з оптимістичною гіпотезою, навіть з деяким ризиком помилитися, тобто бачити у будь-якій людині позитивне.

Характеристикою високої моральної культури юриста є єдність слова і діла, що передбачає єдність мислення і вчинку, знання і почуття, особисту чесність і високу принциповість.

Дуже важливо для будь-якої людини, і особливо юриста, не переходити за межі добродетності, не виходити за межі позитивних якостей, не втратити почуття міри у спілкуванні ні з тим, хто нижче, ні з тим, хто вище у соціальній ієрархії. Недотримання, порушення міри може знецінити і найкращі моральні якості працівника. Межа між добродетністю і її антиподами в конкретних життєвих ситуаціях інколи буває ледь помітною. Морально вип-

равдані, наприклад, сміливість без хвацькості (молодецькості, бравади), спритність без необдуманості, твердість без впертості, гідність без зарозумілості, впевненість без самонадіяності тощо.

Моральна культура юриста передбачає стійкій імунітет проти зла, моральну чистоту, вихованість, що виключає виникнення суб'єктивізму, душевної глухоти, зловживання владою, службовим становищем тощо. Чинити опір злу може лише той, хто сам надійно захищений від нього. Ця захищеність базується на чистій совісті, розвинутих почуттях обов'язку, професійної честі і особистої відповідальності, інших моральних якостях юриста, які і є продуктом моральної культури. Мабуть, це, висловлюючись відомими словами, холодний розум, гаряче серце і чисті руки.

Важливою складовою моральної культури юриста є здатність і готовність до моральної рефлексії (самопізнання, самоаналізу, самооцінки), саморегуляції, і, зрештою, самовиховання (самовдосконалення). Необхідність морального вдосконалення соціально зрілою особистістю переживається як потреба і стає джерелом її активності. Юрист має бути відповідальним за свою професійну і загальнокультурну самоосвіту.

В процесі самовиховання (самоперевиховування) можуть переборюватись емоційна глухота, нещирість, нетерпимість, догматична прямолінійність тощо, а також виробляються моральні якості, які підносять особистість як людину і фахівця.

Чим вище моральна культура юриста, тим ефективніше він виконує службові обов'язки, тим відповідальніше ставиться до процесу і результатів своєї професійної діяльності.

Розділ 6

Деформації моральної і професійної (правової) свідомості у працівників юридичних професій

Деформація свідомості — явище, що пронизує всю людську історію. Деформація свідомості соціальних суб'єктів призводила їх до маргінальності, а потім така свідомість ставала основою і субкультур, і контркультур, останні нерідко задавали нові вектори суспільного розвитку (наприклад, християнство, релігійні реформації, більшовизм та ін.). Деформації свідомості були основою і позитивних, і негативних змін (наприклад, фашизм, деякі релігійні секти).

Коли йдеться про деформації моральної свідомості і професійної правосвідомості працівників правоохоронних органів, то мають на увазі негативні явища, риси, які формуються стихійно чи свідомо в окремих представників цієї професійної групи всупереч суспільним, державним вимогам, стандартам професійної діяльності і поведінки, очікуванням громадської думки. Уявлення про належне, справедливе, бажане й припустиме у діяльності правоохоронців складається у суспільстві, у самій професійній групі, закріплюються у законах і підзаконних актах. Моделі поведінки і діяльності, що закладаються на таких засадах, поступово під впливом негативних факторів соціального середовища, особливостей професійної діяльності можуть розмиватись, руйнуватись і натомість створюватись індивідуальні, корпоративні, привнесені ззовні уявлення, несумісні з суспільними, професійними вимогами. Природно, що вони приховуються, але виражають нову

установку індивідуальної ціннісної свідомості й реалізуються у поведінці, діях в умовах відсутності зовнішнього контролю. Такі настанови і дії можуть мати суспільно небажаний, неприпустимий або небезпечний, протиправний характер.

Інколи люди з деформованою свідомістю можуть проникати в правоохоронні органи *для* досягнення корисливих цілей, задоволення амбіцій тощо. Деформація моральної свідомості і професійної правосвідомості правоохоронців може відбуватись під тиском ззовні, коли для досягнення моральної, правової мети використовуються брудні, неправові засоби та ін. Подібні та інші деформації моральної і правової свідомості працівників юридичної професії мали місце і у далекому минулому, і у роки радянської влади, не подолані вони і у незалежній Україні.

Діяльність працівників юридичної професії здійснюється здебільшого у складних морально-психологічних умовах, на негативному емоційному фоні, у конфліктному середовищі, де немало спокус. Тут виникає загроза деформації свідомості і моральної, і професійно-правової. Причини деформації моральної і професійної свідомості у професійній групі юристів слід шукати як у самому суспільстві, так і у специфічних умовах діяльності конкретних органів і служб.

Панує думка, що юристи можуть бути такими ж недобросовісними, корисливими, як і будь-який громадянин. Залежність рівня моральної культури працівників юридичної професії від рівня моральної культури суспільства — це гіпотеза. Дійсно, правовий нігілізм населення пострадянської України не може не відбиватись на свідомості професійної групи правоохоронців, яка формується з різних верств цього ж населення. Сьогодні спостерігається розрив між декларованими цінностями та можливістю їх реального досягнення, що призводить до беззаконня, вседозволеності, виправдання злочинів і навіть заохочення до них. Так, лише 26,6% населення м. Харкова вва-

жає, що закон не можна порушувати ні за яких умов¹. Знецінення на рівні суспільства і особистості моральних цінностей не робить їх значущими і у професійній діяльності юриста. Певною мірою рівень деформацій моральної і професійної свідомості юристів залежить і від того, наскільки побутовість, непрофесіоналізм проникає у сферу їх професійної діяльності. У свій час видатний російський юрист А. Ф. Коні переконливо доводив, що кожен юрист зобов'язаний обов'язково засвоїти основні моральні начала своєї професії, «бо хоч би які хороші були правила діяльності, вони можуть втратити свою силу і призначення у недосвідчених, грубих і недобросовісних руках»².

Статистичні дані показують високу плинність кадрів у органах МВС України. Так, у 1994—1995 рр. було прийнято на роботу в органи 44 тис. працівників, а звільнилось у цей же час за власним бажанням 28 тис. осіб. Фіксується і високий рівень порушення законності. Зарядянських часів при прийнятті на службу в органи акцент робився на політичних якостях особистості. У цивілізованих державах при висуванні юристів на високі посади першочергове значення надається моральним якостям (чесність, порядність, непідкупність, відповідальність та ін.). У сучасній Україні при зарахуванні до особового складу органів МВС на перший план висуваються фізичні властивості, спортивна підготовка, професійні якості. Моральні якості йдуть як другорядні, додаткові, несуттєві.

Матеріали конкретно-соціологічних досліджень, проведених кафедрою соціології Харківського університету внутрішніх справ, свідчать, що працівники міліції (опитувались слідчі і оперативно-уповноважені працівники карного розшуку) орієнтуються на реалізацію особистих

¹ Див.: *Болотова В. О.* Професійна ідентифікація особистості (соціологічний аспект аналізу): Автореф. дис... канд. соціологіч. наук. — Х., 1998. — С 11

² *Кони Л. Ф.* Нравственныѳе начала в уголовном процессе // Собр. соч.: В 8 т. — Т. 4. — С. 34.

інтересів та інтересів ближнього середовища (сім'я, друзі), робота розглядається як джерело матеріальних ресурсів, а не самоціль і не засіб досягнення суспільних ідеалів, самореалізації. Майже у половини опитаних працівників під впливом громадської думки відбувається відторгнення професії. Лише третина отримує (відчуває) позитивні емоції від роботи в органах. Ставлення працівників ОВС до інституту міліції таке, що дві третини опитаних проти можливої роботи своїх дітей в органах правопорядку, а близько половини не пішли б працювати в міліцію у разі повторного вибору професії. Більша частина населення України має низький ступінь довіри до міліції, незадоволена її роботою. «В очах пересічного громадянина ОВС є організованою бюрократичною системою, яка обтяжена корисливістю, тяганиною та байдужістю до людей, позбавлена патріотичних почуттів»¹. Слід зауважити, що професійні і посадові когорти, що мають низький рівень професійної ідентифікації працівника з соціальним інститутом, професією, посадою, можуть формально засвоювати соціально-рольові функції, стереотипи, стандарти поведінки, які реально не реалізуються.

В. О. Болотова, яка разом з кафедрою соціології Харківського університету внутрішніх справ вивчала професійну ідентифікацію працівників ОВС, перш за все, слідчого апарату, фіксує, що «опанування професійними ролями у цій системі відбувається складно і суперечливо. Про це свідчать такі негативні явища, як плинність кадрів, стан дисципліни та законності»². Далі автор зазначає, що існуючий у свідомості респондентів образ ідеального працівника їх професії в цілому співпадає з інституціональними вимогами, вираженими в нормативних актах та професіограмах. «Вважається, що слідчий повинен бути

¹ Болотова В. О. Професійна ідентифікація особистості (соціологічний аспект аналізу). — С. 11 — 12.

² Там само. — С. 1, 15.

не лише дисциплінованим, а й, перш за все, ініціативним, самостійним, відповідальним. Але дослідження виявило відсутність узгодження між вербальною та поведінковою настановами на комплекси ділових якостей: респонденти, перш за все, націлені на формування рис виконавця, що пов'язано з домінуючими в інституті ОВС вимогами. Отриманий схематичний опис модального (реально поширеного. — *В.Л.*, 0.77.) типу працівника також свідчить про значний розвиток якостей комплексу «дисциплінованість — ретельність» порівняно з «відповідальністю та самостійністю»¹.

Російські дослідники при аналізі моральних аспектів діяльності працівників оперативних служб і слідчих підрозділів звертають увагу на те, що напівзакритий чи закритий характер їх діяльності, специфіка морально-психологічного становища, негативний емоційний фон, підвищене нервово напруження, примусовий, конфронтаційний характер спілкування й інше так чи інакше відбивається на їх особистій свідомості. Застосування заходів правового примусу не завжди позитивно впливає на свідомість цієї групи правоохоронців. У деяких працівників може сформуватись настанова на допустимість застосування будь-якого примусу, втручання в особисте і громадське життя громадян, може відбуватись зниження цінності людської свободи, звичка до «зворотного» боку життя. Через повторюваність і схожість службових ситуацій, зазначає Д. Грядовой зі співавторами, стереотипи поведінки стають самодостатніми, норми замінюють собою свідомий моральний вибір, стирають основи індивідуальної відповідальності працівників, паралізується їх моральна самостійність². За таких умов можуть статись деформації

¹ Див.: *Болотова В.О.* Професійна ідентифікація особистості (соціологічний аспект аналізу). — С. 1, 15.

² *Профессиональная мораль сотрудников органов внутренних дел: специфика, проблемы, решения.* — М., 1996. — С. 19.

моральної і правової свідомості і змінитись моральні чи особистісні якості працівника.

Професійна трансформація моральних вимог, а точніше, їх деформація, може бути передумовою виникнення і створення корпоративної «моралі», замкненої на власних інтересах професійної когорти (оперативно-розшукового апарату, або слідчого підрозділу, або інших служб). Корпоративні інтереси професійних когорт, як правило, не відповідають, а то й суперечать інтересам суспільства, професійної групи юристів. Головні причини виникнення корпоративної моралі лежать у підміні за певних обставин морального бачення проблеми суто «професійним», у захисті «честі мундира», у переважанні інструментального підходу до вирішення «делікатних» завдань (непідконтрольність цілої групи професійних рішень і дій у рамках використання конфіденційного сприяння громадян), орієнтованого на конкретний результат, коли у виборі способу, засобів, прийомів розв'язання завдань раціональність бере гору над моральністю, коли інтереси професії беруть верх над тими інтересами суспільства і держави, заради яких передбачене проведення оперативно-розшукових заходів¹. На це звертав увагу і А. Возний².

Незважаючи на те що діяльність слідчого детально і чітко урегульована і регламентована законом, закон залишає за слідчим вибір між тією або іншою нормою, між тим або іншим процесуальним засобом, прийомом. У стадії попереднього розслідування виникає багато ситуацій, які ставлять слідчого і перед правовим, і перед моральним вибором. І тут залишається немало спокус. Які методи, прийоми, засоби застосувати для швидкого і повного роз-

¹ Див.: Профессиональная этика сотрудников правоохранительных органов: Учебное пособие / Под ред. Г.В. Дубова и А.В. Опалева. 2-е изд. - М., 2000. - С. 222 - 224.

² Див.: *Возний А. Ф.* Уголовно-правовые и этические проблемы теории и практики оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. - М., 1980. - С. 102 - 105.

криття злочину і викриття винних? Піддаватись спокусі застосування методів конфронтації, боротьби, засобів шантажу, погроз, психічного і фізичного насильства, методів кримінального світу чи стояти на принципах гуманізму, справедливості, законності? Питання про відповідність засобів меті залишається завжди актуальним для слідчого. Нерозвинута моральна культура слідчого може спричинити деформацію його моральної і правової свідомості. Так, формальне ставлення до людей (підлеглих або підозрюваних), до справи, схильність діяти за буквою закону, а не за його духом, байдужість, черствість, грубість, упередженість, підозрілість, корисливість, зверхнє ставлення, приниження людської гідності, втрата почуття гуманності тощо — це деформації моральної свідомості, які стоять на заваді ефективної професійної діяльності слідчого чи оперативного уповноваженого карного розшуку Людина за таких умов перетворюється на бездушну машину. Інтелект, воля, не занурені у моральність, — це стихійне лихо, соціальне і моральне зло. Тому тільки кращі люди здатні на таку працю, не заражаючись нею¹, писав відомий російський філософ І. Ільїн.

У процесі підготовки, обговорення, доопрацювання і прийняття «Правил адвокатської етики» деякими адвокатськими об'єднаннями, за інформацією віце-президента Спілки адвокатів України О. Жуковської, висловлювалось невдоволення необхідністю прийняття цих правил. Висловлювались необгрунтовані аргументи, зокрема, що «Правила ...» начебто нав'язані чиновниками Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури, щоб у разі необхідності «притиснути адвоката до нігтя». О. Жуковська зауважує, що адвокатський цех за роки незалежності України розрісся в основному за рахунок колишніх працівників прокуратури і слідчого апарату, підприємців-юристів та ін. і зазначає, що для певної частини адвокатів України (це

¹Див.: *Ильин И. А. Путь к очевидности.* — М., 1993. — С. 125—126.

меншість) «Правила ... » небажані, тому що «заважають розгулу практики за принципом «вирішення питань за відповідну подяку, яка ділиться з тими, від кого ці рішення залежать»¹.

Л. С Халдеев, з власного досвіду і узагальнюючи досвід колег і суддівського корпусу Росії, як патріот свого «цеху», привертає увагу до болючих проблем російського правосуддя і деформацій морально-професійної свідомості суддів, що завдають шкоди і людям, і правосуддю. На його погляд, основними вадами судової системи і судочинства Росії є: 1) традиційне ідеологічне розуміння судьями своєї мети і призначення «вершити правосуддя», «боротись зі злочинністю», «стояти на сторожі закону» і т. ін.; 2) «обвинувальний ухил»; 3) уряді випадків судді не розрізняють право і закон, бачать своє завдання бути вірним у служінні закону, сліпо виконувати його і у тих випадках, коли він суперечить почуттю справедливості або практично не може бути співвіднесеним з конкретним випадком, що розглядається². Нерідко судді діють, виходячи з власного розуміння справедливості і доцільності.

Практика свідчить, продовжує Л. С Халдеев, що для правосвідомості працівників слідчого апарату давно є характерним приймати рішення про пред'явлення обвинувачення з «запасом». Суддя, який озирається на вищі судові інстанції, неминуче схвалює «вирок з запасом» або, навпаки, для спасіння справи, що «розвалюється» у суді, безперспективної для додаткового розслідування, про яке і прокурор не просить, виносить не виправдувальний вирок, а «натягує» хоч на яку-небудь кваліфікацію і/або призначає (визначає) мінімальне покарання. Таким чином, на думку Л. С Халдеева, невиконання професійного обов'язку переходить у невиконання обов'язку людського.

¹ Жуковская О. Адвокатская этика на рубеже тысячелетий — быть или не быть?! // Человек и закон. - 2000. - № 10 (46). - 4 марта. - С. 6.

² Див.: Халдеев Л. С. Судья в уголовном процессе: Практическое пособие. - М., 2000. - С. 379-380.

«Охороняючи» власний спокій, такі судді забувають і про людину, і про правосуддя. У результаті з «обігу» правосуддя випадають і саме правосуддя, і людина, що включена у сферу правосуддя¹.

Посадовий статус судді, виконання суддівських функцій передбачає певну відчуженість, констатує Л. С. Халдеев, а остання сприяє виникненню авторитарних схильностей. Частині суддів притаманні комплекси непогрішності та привілею на істину в останній (вищій) інстанції, що сформувались під впливом абсолютного володарювання у судовому процесі. Зрештою поступово відбувається певна деформація характеру і формування негативних особливостей у правосвідомості. Суддівська непогрішність, якщо вона не збалансована здатністю «приборкувати» себе, вмінням користуватись власною «гальмовою системою», якщо вона тяжіє до келійності і корпоративності, неминуче призводить до волюнтаристських рішень і дій. Суддівська корпоративність і солідарність досить суттєво здатні впливати на суддівську об'єктивність².

До основних причин порушення прямих обов'язків, що припускають судді, Л. С. Халдеев відносить: а) недостатню професійну підготовку; б) недбайливість і елементарну забудькуватість; в) зверхнє ставлення до процесуальних норм і спрощення процедури судового розгляду; г) невміння знайти правовий або моральний вихід із ситуацій, що виникають у судовому засіданні; г) неправильну поведінку головуєчого, що створює проблемні ситуації. Постійні компроміси з самим собою³.

Проведене у 1998 р. Російським Фондом правових реформ і Фондом захисту гласності разом з Російською правовою академією Міністерства юстиції Росії соціологічне дослідження за солідною вибіркою не розвіяло цих вражень і переконань судді Л. С. Халдеева щодо суду і суддів.

¹ Див.: Халдеев Л. С. Судья в уголовном процессе. — С. 390—391.

³ Там же. — С. 388, 390, 399.

³ Там же. — С. 392.

Громадська думка сприймає ситуацію у правосудді як не-благополучну. Досить низькими є престиж суду і довіра до нього в очах громадської думки. Суд сприймається населенням як частина заборонного механізму державної машини. Населення не задоволено тим, як реалізуються у судовій практиці засадничі принципи правосуддя: незалежність суду, законність, справедливість, рівність усіх перед законом і судом, доступність правосуддя для всіх. У громадській думці поки що низький рівень готовності звертатись до судового захисту своїх інтересів, оскільки залишається проблемою судової влади її незалежність, недоступність судового захисту для малозабезпечених громадян. Малопривабливим у масовій свідомості залишається і імідж судді. Законослухняні громадяни страждають від протиправних дій самих охоронців закону. Позитивне ставлення до суду зафіксоване лише у третини респондентів. Серйозною соціальною проблемою є стан професійної правосвідомості суддів. Матеріали дослідження свідчать, що державним структурам, які мають захищати права громадян, — міліції, судовим органам і прокуратурі довіряє абсолютна меншість респондентів (10,6%, 9,8%, 6,7% — відповідно). Узагальнений образ судді у громадській думці здебільшого склався як негативний: це бездушні чиновники, бюрократи (26,8%), прислужники влади, впливових і багатих людей (27,7%), жерливі хабарники, продажні люди (18,0%), у той же час менша частина респондентів вважає, що це захисники громадян від сваволі і порушення прав, незалежні і об'єктивні арбітри у суперечках і конфліктах, служителі закону і гаранті справедливості¹.

Як показує аналіз звернень громадян України до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у 1998 р. найчастіше порушення прав було пов'язане з питаннями

¹ Див. Средства массовой информации и судебная власть в России (проблеми взаимодействія). — М., 1998.

дотримання законності і правопорядку, перегляду и виконання судових рішень тощо. За оцінкою Уповноваженого у порушенні прав людини на першому місці стоять правоохоронні органи (54,7% звернень). Здебільшого скарги пов'язані з діяльністю працівників правоохоронних органів, перш за все міліції, а саме: незаконні затримання, застосування недозволених законом методів отримання доказів, порушення права на адвокатські послуги. Значна частина звернень стосувалася порушення процесуальних термінів розгляду цивільних та кримінальних справ у судах, що викликає недовіру людей до судової системи, ефективності її діяльності¹.

У 1999 р. 55,5% звернень стосувалися порушення громадянських прав правоохоронцями. Перш за все скарги пов'язані з порушеннями права на справедливий судовий захист, на незаконні дії працівників правоохоронних органів, несвоєчасне виконання судових рішень, порушення права на отримання громадянства України, а також права на прописку².

У доповіді наводяться конкретні факти тяганини, зловживання службовим становищем, безпідставного притягнення громадян до кримінальної відповідальності та ін.³

Деформації моральної і професійної (правової) свідомості юристів мають різне обличчя, але вони схожі майже у всіх професійних когорт на пострадянському просторі: некомпетентність (невисокий рівень професіоналізму); зловживання владою, службовим становищем в особистих цілях; перевищення своїх повноважень; упередженість, тенденційність, невиправдана жорстокість, тяганина та інші, що вже наводилися. Зловживання вла-

¹ Див.: *Карпачева Н. И.* Состояние соблюдения и защиты прав и свобод человека в Украине: Первый ежегодный доклад Уполномоченного Верховной Рады Украины по правам человека: Пер. с укр. — Х.: Консум, 2002. - С. 72 - 73.

² Там же. - С. 74 - 75.

³ Там же. - С. 160-165.

дою було завжди. Історичні приклади свідчать, що розміри будь-якої влади провокують високі, а то й надто високі амбіції її носіїв.

Перевиховання юристів з вадами, деформаціями моральної і професійної свідомості — це завдання держави і її певних органів, соціальних інституцій, громадської думки, професійних об'єднань юристів, відповідних колективів і самої людини як носія деформацій. Висока моральна культура юриста є головним бар'єром на шляху деформацій свідомості, а здатність і здібність до самопізнання, самоаналізу, самооцінки, саморегуляції в цілому до самовиховання (самоперевиховання), самовдосконалення допоможе звільнитись від будь-яких деформацій.

Допомогою на цьому шляху є Конституція України, національне законодавство, норми міжнародного права, правові акти Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо захисту прав людини і ролі юристів у їх захисті.

Народи світу протягом віків, демократичні політичні системи у Новий час накопичили досвід діяльності працівників юридичних професій, який був узагальнений у міжнародних правових актах, затверджених Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, й рекомендований для прийняття рішень та реалізації на національному, регіональному і міжрегіональному рівнях з урахуванням політичних, економічних, соціальних і культурних умов і традицій кожної країни (див. додатки 5—9).

ПІСЛЯМОВА

Професійна етика юриста — складне, багатопланове явище. Поставлені та висвітлені питання не вичерпують коло проблем й повний зміст цього феномену. Чекають на свій розгляд й аналіз такі теми, як моральний зміст Конституції України, гуманістична спрямованість міжнародних правових актів з прав людини, моральні засади Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України, моральні начала Цивільного, Цивільно-процесуального кодексів та різних галузей права.

Гострими і малоопрацьованими залишаються проблеми співвідношення мети і засобів (чи можна для досягнення мети використовувати будь-які засоби), службового і морального обов'язку в юридичній діяльності, особливо у діяльності працівників оперативно-розшукової служби, слідчих, суддів тощо. Проблема честі, гідності працівників юстиції, прокуратури, міліції, інших органів, з одного боку, те, як вони захищають честь і гідність громадян України, — з другого, теж потребує свого вивчення. Становить інтерес складна, але завжди актуальна проблема внутрішнього переконання судді.

Ще залишається цілиною аналіз морального змісту правової практики в Україні, тобто проблем, як у правоохоронній і правозастосовній діяльності органів, посадових осіб, безпосередніх виконавців реалізується, стверджується моральний зміст Основного Закону України і чинного законодавства. Це поле, де могли б попрацювати і правознавці, і соціологи, і психологи й інші фахівці.

Наведена у роботі бібліографія з професійної етики юриста допоможе задовольнити потребу в морально-етичному осмисленні колізій в професійній діяльності юриста, зорієнтує в пошуку варіантів вирішення морально-професійних проблем. Привертається увага читача до професійно-моральних правил поведінки таких професійних груп юристів, як судді, нотаріуси, адвокати і юридичного загалу в цілому (додатки 1-4). Пропонуються для самостійного осмислення підібрані міжнародні правові акти, у яких повноважними представниками світової спільноти сформульовані й затверджені головні принципи діяльності юристів (їх відповідних професійних груп) щодо захисту прав людини і підтримки правопорядку (додатки 5—9).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Конституція України. — К., 1996.
2. Закон України від 05.11.91 р. «Про прокуратуру» // ВВР. — 1991. - № 53. - Ст. № 793 (зміни: ВВР. - 1993. - № 22. - Ст. № 229; № 50. - Ст. № 474; ВВР - 1995. - № 11. - Ст. № 71; № 34. - Ст. № 268).
3. Закон України від 19.12.92 р. «Про адвокатуру» // ВВР. — 1993.-№9. -Ст. №62.
4. Закон України від 15.12.92 р. «Про статус суддів» // ВВР. — 1993. - № 8. - Ст. № 56 (зміни: ВВР. - 1993. - № 24. - Ст. № 265; ВВР. - 1994. - № 22. - Ст. № 142; № 26. - Ст. № 202, 203; ВВР - 1995. - № 34. - Ст. № 268).
5. Закон України від 02.09.93 р. «Про нотаріат» // ВВР. — 1993. - № 39. - Ст. № 383 (зміни: ВВР. - 1998. - № 35. - Ст. № 241).
6. Закон України від 20.12.90 р. «Про міліцію» // ВВР. — 1991. - № 4. - Ст. № 20 (зміни.: ВВР. - 1992. - № 36. - Ст. № 526; ВВР. - 1993. - № 11. - Ст. № 83; № 22. - Ст. № 234; ВВР. - 1994. - № 26. - Ст. № 216; ВВР. - 1995. - № 15. - Ст. № 102; ВВР. - 1999. - № 4. - Ст. № 35; № 34. - Ст. № 298).
7. Закон України від 18.02.92 р. «Про оперативно-розшукову діяльність» // ВВР. - 1992. - № 22. - Ст. № 303 (зміни: ВВР - 1992. - Ст. - № 39. - Ст. № 572; № 11. - Ст. № 83; ВВР. - 1994. - № 11. - № 52; ВВР. - 1998. - № 26. - Ст. № 149; ВВР. - 1999. - № 4. - Ст. № 35).
8. Закон України від 04.06.91 р. «Про арбітражний суд» // ВВР. - 1991. - № 36. - Ст. № 469 (зміни.: ВВР. - 1992. - № 48. - Ст. № 661; № 32. - Ст. № 455; ВВР. - 1993. - № 33. - Ст. № 348; ВВР. - 1997. - № 18. - Ст. № 124).
9. Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу

- життя» № 456/99 від 27 квітня 1999 р. // Офіційний вісник України.- 1999. -№ 17.
10. Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя» № 258/2002 від 15 березня 2002 р. // Офіційний вісник України. — 2002. — № 12. — С. 6 — 10.
  11. Указ Президента України «Про серйозні недоліки у здійсненні заходів щодо захисту моральності та утвердження здорового способу життя в суспільстві» № 74/2003 від 4 лютого 2003 р. // Офіційний вісник України. - 2003. - № 6. - С. 35.
  12. *Абабков А.* Право и нравственность // Юридич. газета. — 1995. - № 8 . - С . 5; № 9. - С 3.
  13. *Аграновская Е.В.* Правовая культура и обеспечение прав личности. — М., 1988. — 116 с.
  14. *Ария С.* Мир спасет доброта. О нравственных началах адвокатской деятельности // Рос. юстиция. — 1996. — № 2. — С. 49-51.
  15. *Ароцкер Л.Е.* Тактика и этика судебного допроса. — М., 1969. -120 с.
  16. *Алексеев С.С.* Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М., 1999, - 712 с.
  17. *Афанасьева О.В., Пищелко А.В.* Этика и психология профессиональной деятельности юриста: Учебное пособие. — М., 2001.-224 с.
  18. *Бандурка О.М.* Професійна етика працівників органів внутрішніх справ: Підручник. - Х.: Вид-во НУВС, 2001. — 220 с
  19. *Барщевский М.Ю.* Адвокатская этика. — М., 2000. — 312 с.
  20. *Белякова Г.И.* Профессиональная этика. — М., 1975. — 64 с.
  21. *Битяк Ю.П.* Адміністративне право (Загальна частина): Конспект лекцій. — Х.: Національна юридична академія України, 1996. - 158 с
  22. *Білий П.М.* Правова культура в адміністративній діяльності працівника міліції громадської безпеки: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 1988.
  23. *Болотова В. О.* Професійна ідентифікація особистості (соціологічний аспект аналізу): Автореф. дис... канд. соціологіч. наук: 22.00.03. - Х., 1998. - 18 с
  24. *Блувштейн Ю. Д.* Уголовное право и социалистический гуманизм. — Минск, 1987.
  25. *Бойков А.Д.* Нравственные основы судебной защиты. — М., 1978.

26. *Бойков АД.* Этика профессиональной защиты по уголовным делам. — М., 1978. — 173 с.
27. *Бойков АД.* Уголовное судопроизводство и судебная этика // Курс советского уголовного процесса: Общая часть. — М., 1989.
28. *Борисов В.В.* Этические основы законности и правопорядка // Мораль, право и коммунизм. — Саратов, 1965.
29. *Бражник СИ.* Нравственная культура сотрудников органов внутренних дел как фактор укрепления служебной дисциплины // Правовые аспекты укрепления дисциплины в органах внутренних дел. — К., 1985. — С. 24 — 32.
30. *Бражник СИ* Профессиональная этика милицейской службы. - К., 1979.-45 с.
31. *Бражник СИ., Шишкин В.М., Тищенко П.И.* Этика участкового инспектора. - К., 1989.
32. *Букреев В.И., Римская И.Н.* Этика права: от истоков этики и права к мировоззрению: Учебное пособие. — М., 1998. — 326 с.
33. *Булденко К.А.* Профессиональная этика и эстетическая культура сотрудников органов внутренних дел. — Хабаровск, 1993.
34. *Булденко К.А.* Профессиональная этика сотрудников милиции. — Хабаровск, 1991. — 27 с.
35. *Буряк Г.В., Воропай Т. С* Мораль і право: історія і сучасність // Вісник Харківського політехнічного інституту. — Х., ХПІ, 1993.-№ 18. - С. 164- 172.
36. *Васильев В.Л.* Юридическая психология. — СПб.: Питер, 2000. - 624 с.
37. *Васильев В.Л.* Этика в юриспруденции и предпринимательской деятельности. — СПб., 1995.
38. *Ватман Д.П.* Адвокатская этика (Нравственные основы судебного представительства по гражданским делам). — М., 1977. - 95 с.
39. *Ведерникова О.* Профессиональная этика судей (опыт США) // Российская юстиция, 1995. — № 3.
40. *Ветрова Г.И.* Закон и нравственность в уголовном судопроизводстве // Вестник Московского университета. Сер. 11: Право.- 1996.-№ 1.
41. *Вичев В.* Нравственная культура руководителя / Пер. с болг. - М., 1988.
42. *Возный А. Ф.* Уголовно-правовые и этические проблемы теории и практики оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. — М., 1980.

43. *Вдѣл^{ми} Р^{сш}й В.Е.* Юрисконсульт на предприятии. - К.,
44. Генеральные принципы этики адвокатов // Рос. юстиция. — 1996. - № 2. - С. 51.
45. *Голубева Г.А.* Взаимодействие морали и права (социально-философский анализ опыта советского общества): Автореф. дис... д-ра филос. наук — М., 1990.
46. *Голяков И. Т.* Суд и законность в художественной литературе. - М., 1959. - 356 с.
47. *Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д.* Судебная этика: Некоторые проблемы нравственных начал советского уголовного процесса. — Воронеж, 1973. — 272 с.
48. *Горшенев В.М., Бенедик И.В.* Юридическая деонтология: Учебное пособие. - К.: УМК ВО, 1988. - 80 с.
49. Государственный служащий: Культура поведения и деловой этикет/ Под ред. Е.В. Охотского. - М., 1999.
50. *Громова Л. А.* О значении норм профессиональной морали // Профессиональная этика: Производственные аспекты. — Владимир, 1982. — С. 14 — 23.
51. *Грошевой Ю.М.* Теоретические проблемы формирования убеждения судьи в советском уголовном производстве: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. — Х., 1975. - 34 с.
52. *Грошевой Ю.М.* Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. — Х., 1975.
53. *Грошевой Ю.М.* Профессиональное правосознание судьи и социальное правосудие. — Х., 1986. — 185 с.
54. *Грошевий Ю.М.* Проблеми моралі в сфері кримінально-процесуальної діяльності // Вісник Академії правових наук України. - Х., 1996. - Вип. 6. - С 30 - 38. I
55. *Дехтярѐв И.Л.* Актуальные вопросы совершенствования стиля работы, культуры и нравственного воспитания начальствующего состава органов внутренних дел. — К., 1977. - 160 с. 1
56. *Дроботя В.* Этические стандарты работников правоохранительных органов и судов США// Юридический вестник. — 2000. - № 3. - С. 110-112.
57. *Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н.* Генетика, поведение, ответственность. — М., 1989.
58. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав і основних свобод людини. Рим, 04.11.1950) // Голос України. - 2001. - № 3. - С 6. 1

59. *Еллинек Георг.* Социально-этическое значение права, не-правды и наказания. — М., 1910. — 148 с.
60. *Етика: Навчальний посібник / За ред. В.О. Лозового.* - К., 2003. - 223 с.
61. *Жалинский А.Э.* Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность: Учебное пособие для студентов. - М.: Б Е К, 1997.-330 с.
62. *Жеребцов А.* Кодексу чести судьи придать нормативный характер // Российская юстиция. — 1997. — № 3. — С. 2 — 3.
63. *Жеребцов А. С.* С нарушениями судейской этики мириться не будем// Российская юстиция. — 2001. — № 1. — С. 12 — 13.
64. *Жуковская О.* Адвокатская этика на рубеже тысячелетий — быть или не быть?! // Человек и закон. — 2000. — № 10 (46) от 4 марта.
65. Загальна декларація прав людини (Прийнята і проголоше- на резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1997. — № 5. — С. 19.
66. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридич. вищих навчальних закладів і фак. / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. — Х., 2002. — 432 с
67. *Захарченко Н.А.* Мораль в механизме уголовно-процессуального регулирования: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Л., 1983.
68. *Зеленецкий В.С.* Компетентность специалиста (о теорети- ческой компетентности практиков и практической компе- тентности теоретиков) // Весы Фемиды. — 2000. — № 4(16). - С. 48 - 57.
69. *Ибрагимов М.М., Кулыченко В.В., Съедын В.Г.* Профессио- нальная этика и эстетическая культура сотрудников органов внутренних дел: Учебное пособие. - К., 1990. - 304 с.
70. *Ильин ИА.* О сопротивлении злу силою // Собр. соч.: В 10 т. - М., 1995.-Т. 5.
71. *Ильин И.А.* Путь к очевидности. — М., 1993.
72. *Карева М.П.* Право и нравственность в социалистическом обществе. — М., 1951.
73. *Карпачёва Н.И.* Состояние соблюдения и защиты прав и свобод человека в Украине: Первый ежегодный доклад Уполномоченного Верховной Рады Украины по правам че- ловека: Пер. с укр. — Х.: Консум, 2002. — 494 с.
74. *Карпец И.И.* Уголовное право и этика. — М., 1985. — 256 с.

75. *Киселев Я. С.* Этика адвоката. - Л., 1974. — 103 с.
76. *Кобликов А. С.* Юридическая этика: Учебник для вузов. — М.: Норма - ИНФРА, 1999. - 168 с.
77. *Ковальська З.* Публічне та приватне право, або Чому два юристи завжди мають три думки (Професійна етика юриста) // Юридичний вісник України. — 2000. — 13 — 19 квітня (№ 15). - С 1,3.
78. Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку (Прийнято резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року) // Електронна база даних НАУ; «СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы». — М., Международные отношения, 1989.
79. Кодекс професійної етики суддів, прийнятий 24.10.2002 V з'їздом суддів України // Вісник Верховного Суду України. - № 5. - 2002. - С 24.
80. Кодекс Чести рядового и начальствующего состава органов внутренних дел Российской Федерации. - М., 1993.
81. *Кокорев Л. Д., Котов Д. П.* Этика уголовного процесса: Учебное пособие. — Воронеж, 1993.
82. *Комиссаров В.* Следственная этика и вопрос тактики обьска // Соц. законность. - 1984. — № 4. — С. 35.
83. Конвенция СНГ о правах и основных свободах человека от 26.05.95 // Електронна база даних НАУ
84. *Кондратьев И. М.* Гуманизм, социальная справедливость и законность как принцип профессиональной морали сотрудников органов внутренних дел. — К, 1990.
85. *Кони А. Ф.* Нравственные начала в уголовном процессе (Общие черты судебной этики) // Собр. соч.: В 8 т. — Т. 4. - С. 33 - 69.
86. *Коновалова В. О.* Правова психологія: Навчальний посібник. - Х.: Основа, 1996.- 184 с.
87. Конституція України та проблеми професійної етики юриста: Тези доповідей і наукових повідомлень обласної науково-практичної конференції. - Х.: Спілка юристів України, 1998.-69 с.
88. *Корневский Ю. В.* Государственное обвинение в условиях судебной реформы (процессуальный, тактический и нравственный аспект): Методическое пособие. — М., 1994.
89. *Котов Д. П.* Профессиональный долг. - М., 1979. - - 64 с.

90. *Ксенофонтов В.Н.* Этика: Генезис, содержание, особенности. - М., 1996.
91. *Кудрявцев В.Н.* Закон, поступок, ответственность. - М., 1986.-448 с.
92. *Кузнецова Н.Ф.* Уголовное право и мораль. — М., 1967.
93. *Кукушкин В.М.* Полицейская деонтология: Социологический анализ зарубежных концепций. — М.: Академия МВД России, 1994.- 132 с.
94. *Кукушкин В.М.* Профессиональная этика, этикет и такт работников органов внутренних дел. — М.: Академия МВД России, 1991.- 130 с.
95. *Кукушкин В.М.* Твоя профессиональная этика. — М., 1994.
96. *Леоненко В.В.* Профессиональная этика участников уголовного судопроизводства. — К., 1981. — 163 с.
97. *Ликас А.Л.* Культура правосудия. — М., 1990. — 174 с.
98. *Лихолоб В.Г.* Профессиональная мораль и этика служебных отношений в органах внутренних дел: роль морали в повышении эффективности и качества служебной деятельности. - К., 1984. - 17 с.
99. *Лихолоб В.Г.* Соблюдение норм морали во взаимоотношениях между сотрудниками органов внутренних дел. — К., 1991. - 18 с.
100. *Лозовой В.А.* Нравственная культура личности: содержание и пути формирования: Учебное пособие. — Х.: 2001. — 44 с.
101. *Лозовой В.А., Уманец О.В., Цепко М.Б.* Культура межличностных отношений. Практическое пособие для деловых людей. ^ ., 2003.- 109 с.
- Ю2. *Лубшев Ю. Ф.* Адвокат в уголовном деле. — М., 1997.
- Ю3. *Лукашова Е.А.* Право, мораль, личность. — М., 1986. — 263 с.
104. *Любимее С.Г.* Этические основы следственной тактики. — М., 1980.-96 с.
105. *Мальцев Г.В.* Социальная справедливость и право. — М., 1977.
- Юб. *Мехед Г.Г., Щеглов А.В.* Профессиональная этика сотрудников органов внутренних дел: Курс лекций. — М.: ЮИМВДРФ, 1998.- Ч. 1.-130 с.
107. Милицейская этика и проблемы нравственного воспитания сотрудников органов внутренних дел: Межвузовский сборник научных трудов /Отв. ред. М.М. Ибрагимов. — К., 1991.
- Ю8. *Москалькова Т.Н.* Этика уголовно-процессуального дознания (стадия предварительного расследования). — М., 1996.- 125 с.

109. Мэтсон Р. Профессиональная этика адвокатов // Адвокат. - 1996. - № 8. - С. 14.
- ПО. Несімко О.Д., Сливка С.С., Шттангрет М.И. Сучасна особа юриста. — Львів, 1997. — 116с.
- Ш. Нор В. Т., Костыцький М.В. Развитие досліджень проблем юридичної етики: Ретроспективний огляд літератури // Радянське право. - 1986. - № 12. — С 76 — 79.
112. Нравственные и эстетические основы совершенствования профессиональной культуры руководителей органов внутренних дел // Труды Академии. - М.: Академия МВД СССР, 1990.
- ИЗ. Олейников В.С., Пономаренко А.В., Щеглов А. В. Аксеологические проблемы воспитания профессиональной, нравственной культуры сотрудников органов внутренних дел России. - СПб.: СПБИЮ МВД России, 1996.
114. Основные принципы, касающиеся роли юристов (Приняты VIII Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Гавана, 27 августа—7 сентября 1990 года) // Юридичний вісник України. — 2002. - № 40. - С. 4.
115. Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка (VIII Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями) // Електронна база НАУ.
116. Основні засади професійної етики юристів України: Затверджені V з'їздом Співки юристів України // Юридичний вісник України (Інформ.-правовий банк). — 2001. — 9 — 15 червня (№ 23). - С 18 - 20.
117. Основні принципи незалежності судових органів (схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року) // Юридичний вісник України. - 2002. - № 40. - С 7.
118. Падва Г. Этика и тактика допроса потерпевшего защитником обвиняемого // Сов. юстиция. - 1987. - № 7. — С. 26.
119. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. - СПб., 1910. - Т. 2. - 758 с.
120. Віджаренко О. Виключні повноваження — підвищені вимоги. Про окремі аспекти професійної етики судді // Закон і бізнес. - 2001. - 7 - 18 квітня (№ 14). - С. 1,6.
121. Попков В.Д. Гуманизм советского права. — М., 1972.

122. Попков В Д. Этика советской государственной службы. — МБ, 1970.
123. Полякова М.Ф. Этика руководителя органов прокуратуры: Учебное пособие. - М., 1989. - 44 с.
124. Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. Е. А. Лукашева. - М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. - 573 с.
125. Правила адвокатської етики // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2000. — № 1— 50 с
126. Правила професійної етики нотаріуса // Нотаріат для вас. - 2002. - № 7. - С 2-4.
127. Прилуцький О. Присяга судді: стара категорія - новий правовий зміст// Право України. — 2001. — № 6. - С. 102 — 105.
128. Притика Д. Судова незалежність: етика і проблеми корупції // Право України. - 2000. - № 6. - С 3-5, 9.
129. Проблемы судебной этики / Под ред. М.С. Строговича. — МБ, 1974.-272 с.
130. Профессиональная мораль сотрудников органов внутренних дел: специфика, проблемы, решения. — М., 1996.
131. Профессиональная этика и служебный этикет работников органов внутренних дел как воплощение в жизнь нравственной и эстетической культуры в служебной деятельности. — К., 1978.-40 с.
132. Профессиональная этика сотрудников правоохранительных органов: Учебное пособие / Под ред. Г.В. Дубова и А.В. Опалева. - М.: Щит-М, 1999. - 384 с.
133. Психология. Педагогика. Этика: Учебник для вузов / О. В. Афанасьева, В.Ю. Кузнецов, И.П. Левченко и др. / Под ред. проф. Ю.В. Наумкина. — М.: Закон и право, Юнити, 1999. - С. 253 - 346.
134. Раб'шович ИМ. Права людини та їх юридичне забезпечення. - К.: ИМК ВО, 1992. - 100 с.
135. Радутная Н.В. Народный судья. Профессиональное мастерство и подготовка. — М., 1977.
136. Ратников А., Зархин Ю. Следственная этика // Социалистическая законность. — 1970. — № 10. — С. 35 — 40.
137. Романов В.В. Военно-юридическая психология: Учебник. Кн. 1.-М., 1991.
138. Русские судебные ораторы в известных уголовных процессах XIX века. — Тула: Автограф, 1997. - 816 с.
139. Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме (утвер-

- ждён резолюцией 43/173 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1988 года) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. - 2003. — № 7. - С. 243.
140. *Сергеич П.* Искусство речи на суде. - М., 1991. — 320 с
141. *Селюков Ф. Т.* Административная этика. — М., 1980. — 64 с.
142. *Скакун О.Ф., Овчаренко И.Н.* Юридическая деонтология: Учебник. - Х.: Основа, 1999. - 304 с.
- ЫЗ.Скомпский Ю.Н.* Этика милицейской службы. — М., 1980. - 64 с.
144. *Сливка С. С.* Правові основи службового етикету юриста // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали II рег. наук, конферен. Лютий 1998 р. — Львів, 1998. - С 47-51.
145. *Сливка С.С* Професійна етика працівника міліції: Монографія. — Львів: Вільна Україна, 1995. — 127 с
146. *Сливка С.С.* Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект). — Львів: Світ, 1999.
147. *Сливка С.С.* Самозахист населення: Моральний аспект. — Львів, ін-т внутр. справ. — Львів: Каменяр, 1996. — 144 с
148. *Сливка С.С* Правнича деонтологія: Підручник. — К.: Атіка, 1999. -336 с.
149. *Смирнов В.* Суд, государственный обвинитель и адвокат: этика взаимоотношений // Рос. юстиция. — 1995. - № 6. - С. 39-40.
150. *Соколов Н.Я.* Профессиональное сознание юристов. — М., 1988.-224 с.
151. *Стайное П., Назаров К.* Дисциплина и ответственность служащих аппарата государственного управления: Этика государственной службы // Аппарат управления социалистического государства: В 2 ч. — М., 1977. - Ч. 2. - С. 70-86.
152. *Строгович М. С.* О судебной этике // Проблемы государства и права на современном этапе. - Вып. 7. — М., 1973.
153. Статут спілки адвокатів України // Рад. право. — 1991. - № 1.-С. 46-49.
154. Судебная этика и законность: Настольная книга судьи. - М., 1972.
155. *Суровегина Л.Л.* Преступление и наказание как проблема христианской этики // Гос. и право. - 1995. - № 8. — С. 51-56.
156. *Таварткїладзе Н.М.* Етичні основи діяльності адвоката-захисника: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Одеса, 2003.

157. *Темченко В.І.* Формування професійної правосвідомості працівників міліції: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 1993.
158. *Тизах В.* Судова етика. Як вона діє в США // Юридичний вісник України. - 2000. — 23 — 29 листопада (№ 47). — С. 6.
159. *Трофимов Н.А.* Функционально-структурные элементы морали и права в их различии и управлении обществом // Структура морали. - Свердловск, 1973. — Вып. 2. - С. 3—15.
160. *Ткаченко Т.С.* Етико-правові проблеми професійної деформації співробітників ОВС: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К., 1997.
161. *Улько Т.С.* Основы профессиональной этики работников милиции. — М., 1975. — 80 с.
162. *Федоренко Е.Г.* Профессиональная этика. — К., 1983. — 216 с.
163. *Филатов А.* Профессиональная этика юриста // Соц. законность. - 1990. - № 2. - С. 75 - 76.
164. *Фролов В.* Правила судової етики. — Миколаїв, 1998.
165. *Халдеев Л. С.* Судья в уголовном процессе: Практическое пособие. — М.: Юрайт, 2000. — 501 с.
166. *Чефранов В.А.* Взаимодействие правового сознания с иными видами социального отражения: Текст лекций. — Х., 1975.-30 с.
167. *Чефранов В.А.* Правовое сознание как разновидность социального отражения (Филос.-методологический очерк). — К., 1976.-210 с.
168. *Чимний Р.* Кодекс адвокатської етики // Адвокат. — 1997. — № 2. - С. 97- 101.
169. *Чхиквадзе В.М.* Социалистический гуманизм и права человека. - М., 1977.
170. *Шахов В.* О судебной этике // Советская юстиция. — 1965. - № 1.
171. *Шепель В.М.* Управленческая этика. — М., 1989. — 287 с.
172. *Шердаков В.Н.* Нравственность и права человека // Этика прав человека. Материалы международной конференции. Москва, 1993. - Москва - Тула, 1994.
173. *Щеглов А.В.* Профессиональная этика сотрудников органов внутренних дел. — М., 1999.
174. *Шепитько В.Ю.* Теоретические проблемы систематизации тактических приёмов в криминалистике. — Х., 1995. — 200 с.
175. *Шепитько В.Ю.* Тактика допиту: Текст лекції. — Х., 1992. — 21 с.

176. *Шепитько В.Ю.* Теория криминалистической тактики. — Х.: Гриф, 2002. - 500 с.
177. *Шилингов В.С.* Гуманистические основы деятельности милиции: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 1992.
178. *Шкода В.В.* Вступ до правової філософії. - Х.: Фоліо, 1997. — 223 с.
179. Этика ненасилия. Материалы международной конференции. - М., 1991.-242 с.
180. Этика прав человека. Материалы международной конференции. Москва, 1993 г. — Москва — Тула, 1994. — 200 с.
181. Этика предварительного следствия: Труды ВШ МВД СССР. - Вып. 15. - Волгоград, 1976.
182. Юридична деонтологія: Навчальний посібник для вищих навчальних закладів і фак. / В.М. Горшеньов, Л.Л. Богачова, І.В. Бенедик та ін. / За ред. Б.М. Горшеньова, В.В. Комарова. - Х., 1993. — 187 с.
183. *Якубов А.Е.* Взаимодействие уголовного права и этики // Вестн. Московского ун-та. Серия 11. Право. — 1992. — № 5. - С. 13-22.
184. *Якуба ЕЛ.* Право и нравственность как регуляторы общественных отношений при социализме. — Х., 1970.

Додатки

Морально-професійні кодекси юристів України

Д о д а т о к 1

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ЮРИСТІВ УКРАЇНИ

ПРЕАМБУЛА

Утвердження громадянського суспільства в Україні, побудова правової демократичної держави, подолання протиріч між застарілими настановами у здійсненні правосуддя і новими вимогами розвитку українського суспільства вимагають від юристів високих професійних та моральних якостей.

Професійна етика юристів України, так само як духовність і моральність, формується соціальним середовищем, суспільством, його ціннісними настановами, моральними принципами та нормами. Вона є одним з вагомих показників розвитку громадянського суспільства, його внутрішньою характеристикою, що визначається закріпленими в Конституції України правами та свободами громадян, законністю, рівнем правопорядку і станом правосуддя.

Професійна етика юристів являє собою, з одного боку, ступінь реалізації можливостей і потенціалу правників у професійній діяльності, а з іншого, є складанням певних морально допустимих стандартів поведінки членів кожної професійної групи юристів.

Основні засади професійної етики юристів України є узагальненням моральних стандартів поведінки, що базуються на визнаних загальнолюдських моральних цінностях і основних принципах професійної діяльності юристів, які конкретизу-

ються кодексами етики, правилами поведінки та дисциплінарними статутами окремих професійних груп юристів і морально зобов'язують усіх юристів України дотримуватися їх при здійсненні своєї професійної діяльності.

Основні засади професійної етики юристів України слугують створенню передумов для укріплення престижу юридичної професії, зміцнення репутації юристів, в яких би ланках правової системи України вони не працювали, підтримки їх честі та гідності, а в кінцевому підсумку — для підвищення авторитету української держави.

1. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ УКРАЇНИ

1. В своїй професійній діяльності юристи України керуються наступними основними принципами:

- служіння народу України;
- верховенства права;
- незалежності і підкорення лише закону;
- демократизму і гуманізму;
- пріоритету прав і основних свобод людини і громадянина;
- професіоналізму, компетентності і відданості справі;
- чесності і порядності;
- додержання присяги (там, де її прийняття передбачено).

Юристи при виконанні своїх професійних обов'язків дотримуються загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів України, які є складовою частиною її законодавства.

2. В особистому житті юристи своєю поведінкою стверджують загальнолюдські моральні цінності, принципи християнської моралі, узвичаєні етичні настанови інших релігійних конфесій.

II. ЮРИСТИ І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

1. У своїй повсякденній професійній діяльності юристи повинні всіляко сприяти розбудові в Україні громадянського суспільства.

Це означає, що у законотворчій і правоохоронній діяльності, при здійсненні правосуддя або захисту прав і законних інтересів особи, під час виконання службових і професійних обов'язків кожний юрист має керуватися принципами гумані-

зму, пріоритету прав людини і громадянина, поваги до особи та соціальної справедливості.

Юристи повинні просвіщати суспільство відносно принципів і змісту правової держави, інформувати громадян про їхні права та обов'язки, а також про можливі способи їх здійснення.

2. Утвердження громадянського суспільства в Україні вимагає від професійних груп юристів, які відповідно до Конституції надають юридичну допомогу громадянам України та іншим особам, виходити в своїй діяльності з принципу переваги інтересів клієнтів перед своїми власними інтересами або інтересами інших осіб не зважаючи на будь-які інші міркування.

Реалізуючи зазначений принцип, ці юристи повинні здійснювати всі можливі і передбачені законодавством засоби захисту прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб. Вони не можуть відмовитись від прийнятого на себе захисту підозрюваного, обвинуваченого, підсудного або ж використовувати свої повноваження на шкоду осіб, в інтересах яких вони прийняли доручення.

Юристи не повинні обмежуватись наданням юридичної допомоги малозабезпеченим верствам населення тільки у спосіб, передбачений законодавством України, але й в окремих випадках здійснювати захист цих осіб безкоштовно у вигляді благодійної допомоги.

3. Будь-які прояви свавілля або байдужості юристів, що працюють в органах державної влади, до правомірних дій та вимог громадян є неприпустимими.

Вони зобов'язані виконувати свої повноваження неупереджено і не мають права надавати переваг окремим особам за будь-якими ознаками або з якихось інших мотивів.

Юристи повинні дотримуватися високої культури спілкування, поважно ставитися до громадян, бути ввічливими і коректними.

III. ЮРИСТИ І ДЕРЖАВА

1. Професійна діяльність юристів зобов'язує їх керуватися принципами верховенства права і верховенства закону, ставити інтереси суспільства та держави вище власних або корпоративних інтересів.

Стверджуючи правові основи конституційної єдності системи державної влади, юристи своїми діями всіляко сприяють реалізації принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, допомагають забезпечувати їх взаємодію і співпрацю.

2. Поведінка юристів, що працюють в органах державної влади, повинна сприяти створенню умов для сумлінного виконання службових повноважень ними особисто й іншими співробітниками та всіма засобами сприяти ефективному функціонуванню державних інституцій.

Дотримуючись принципу незалежності і підпорядкованості лише закону, юристи свої внутрішньо-організаційні відносини будують на засадах службової дисципліни, а також доброзичливості, взаємоповаги і взаємодопомоги між керівниками та підлеглими.

Вони не повинні використовувати службове становище для одержання додаткових, не передбачених законодавством доходів, пільг або інших переваг як для себе, так і для інших осіб. Діяльність юристів є несумісною з корупційними діями.

3. Юристи, які не належать до державних службовців, свої відносини з представниками органів державної влади і управління будують на засадах рівності і взаємоповаги. Вони не можуть застосовувати методи і засоби або здійснювати заходи, що свідомо порушують законні права та інтереси інших осіб.

IV. ЮРИСТИ І ПРАВНИЧА ПРОФЕСІЯ

1. Всією своєю поведінкою юристи мають стверджувати повагу до правничої професії, сприяти зростанню її престижу та ролі у державотворенні і громадському житті. Такого підходу необхідно дотримуватися у всіх сферах діяльності юристів: професійній, науковій, громадській, публіцистичній та інших.

Постійне самовдосконалення, підвищення освітнього рівня і кваліфікації є моральним обов'язком кожного юриста.

2. Юристи не можуть вчиняти дій, направлених на обмеження професійних прав та підрив авторитету інших правників.

Рекламування діяльності окремих груп юристів повинне бути стриманим і регламентується законодавством та правилами поведінки "к професійних об'єднань".

3. Заборонені види сумісництва, політичної та іншої позафахової діяльності щодо окремих професійних груп юристів визначаються діючим законодавством України.

Не суперечить основним принципам професійної діяльності юристів їх участь у професійних об'єднаннях, інших громадських та благодійних організаціях, передбачених чинним законодавством України.

Юристи зобов'язані свідомо і сумлінно виконувати рішення керівних органів професійних об'єднань, що прийняті в межах їх статутної компетенції, всіляко сприяти підвищенню ролі і авторитету своїх організацій як складових частин громадянського суспільства.

Затверджені Уз'ємом Спільки юристів України 16 травня 2001р.

Друкується за: Юридичний вісник України. — 2001. —
№ 23 (9-15 червня). - С. 18-20.

КОДЕКС ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СУДДІ

Зазначені в цьому Кодексі норми спрямовані на вирішення етичних питань, пов'язаних зі статусом судді. Ці норми не можуть застосовуватись як підстави дисциплінарної відповідальності суддів і визначати ступінь їх провини. Разом з тим судді мають прагнути додержувати їх у своїй професійній, громадській діяльності та приватному житті заради утвердження незалежності й неупередженості судової влади, зміцнення її авторитету в суспільстві.

Стаття 1.

Суддя повинен бути прикладом законослухняності, неухильно додержувати присяги й завжди поводитися так, щоб зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду

Стаття 2.

Суддя має уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя. Він не вправі використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб.

Стаття 3.

Суддя не може належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані

посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Стаття 4.

Суддя вправі брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитетові суду і не можуть вплинути на здійснення правосуддя.

Стаття 5.

Суддя повинен старанно й неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки і підтримувати свою професійну компетентність на належному рівні.

Стаття 6.

Суддя не має права розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи в закритому судовому засіданні. Він не може робити публічні заяви, коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили.

Стаття 7.

Суддя повинен здійснювати судочинство в межах та в порядку, визначених процесуальним законом, і виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб.

Стаття 8.

Суддя у визначеному законом порядку надає засобам масової інформації можливість одержувати відомості, виключаючи при цьому порушення прав і свобод громадян, приниження їх честі й гідності, а також авторитету суду та статусу судді.

Стаття 9.

Суддя при здійсненні правосуддя не повинен допускати проявів учасниками процесу чи іншими особами неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, полі-

тичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо.

Стаття 10.

Суддя має утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до втрати віри в рівність професійних суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя.

Стаття 11.

Суддя, що перебуває на адміністративній посаді в суді, повинен утримуватися від поведінки, дій або висловлювань, які можуть призвести до втрати віри в рівність статусу суддів і в те, що професійні судді колективно управляють внутрішньою діяльністю судів.

Стаття 12.

Суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною.

Затверджено Уз'ємом суддів України 24 жовтня 2002р.

Друкується за: Вісник Верховного Суду України. — 2002. -
№ 5 (33). - С 24.

Проект

ПРАВИЛА ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ НОТАРІУСА

Ці правила є узагальненням стандартів поведінки та доброчесності нотаріусів. Вони ґрунтуються на визначених Законом України «Про нотаріат» принципах нотаріату, спрямовані на створення умов для підвищення авторитету нотаріату та зміцнення престижу нотаріальної професії, покликані слугувати системою орієнтирів для нотаріусів при виконанні ними своїх професійних обов'язків, а також мають закріпити єдину систему критеріїв оцінки етичних аспектів поведінки нотаріуса.

**РОЗДІЛ 1. ОБОВ'ЯЗКИ НОТАРІУСА
ПЕРЕД ДЕРЖАВОЮ І СУСПІЛЬСТВОМ**

1.1. Усією своєю діяльністю та поведінкою нотаріус повинен сприяти підвищенню позитивної громадської думки про професію нотаріуса та його ролі в суспільно-економічному житті країни, широкому розвитку нотаріальних послуг, законності у цивільних правовідносинах відповідно до своєї компетенції, гарантованості професійної честі та гідності.

1.2 Нотаріус повинен підтримувати всі заходи, які можуть поліпшити якість та доступність нотаріальних послуг.

1.3 Зважаючи на суспільну значущість і складність професійних обов'язків нотаріуса, від нього вимагається високий рівень професійної підготовки, фундаментальні знання чинного законодавства та практики його застосування.

2.3. Нотаріус повинен утримуватися від виконання своїх обов'язків за умови чи обставин, які можуть загрожувати якості його послуг.

2.4. Нотаріус повинен встановлювати довірливі взаємовідносини зі своїм клієнтом. Із цією метою він, зокрема, повинен утримуватися від виконання професійних обов'язків без персонального підходу, а також поважно ставитися до моральних цінностей і особистих переконань осіб, що до нього звертаються.

2.5. Нотаріус у взаємовідносинах із особами, що до нього звертаються, повинен діяти як безкорисливий радник, сумлінно утримуватися від втручання в особисті справи осіб з питань, які виходять за межі професійної компетенції і суттєво не пов'язані з характером їх звернення.

2.6. Нотаріус повинен виконувати свої професійні обов'язки чесно і непідкупно.

27. При зверненні осіб нотаріус повинен поінформувати їх про природу дій, що вчинятимуться, та про можливі юридичні наслідки, а також про особливості, властиві вчинюваній дії, та обсяг дій, проведення яких є необхідним для її належного виконання.

28. Нотаріус не може використовувати для особистих цілей гроші та цінні папери, прийняті на зберігання або вилучені ним при вжитті заходів для охорони спадкового майна померлих громадян, зокрема, вкладати їх з метою отримання прибутку на своє ім'я чи на ім'я інших осіб.

29. Крім консультацій та порад правового характеру, нотаріус повинен давати особі, яка до нього звернулася, пояснення, необхідні для правильного розуміння та оцінки вчинюваної ним нотаріальної дії.

2.10. Нотаріус повинен відмовляти у вчиненні нотаріальних дій у порядку та на підставах, передбачених Законом України «Про нотаріат», а також у випадках

- виявлення конфлікту інтересів нотаріуса та особи, що до нього звернулася, або ситуації, коли професійна незалежність нотаріуса може бути поставлена під сумнів;

- спонукання нотаріуса з боку осіб, що звертаються, до вчинення протизаконних дій.

2.11. Нотаріус повинен підпорядковувати власні інтереси інтересам клієнта.

Нотаріус зобов'язаний вчиняти нотаріальні дії та надавати правову допомогу фізичним та юридичним особам компетентно і добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного досвіду їх застосування, доскональне урахування всіх обставин, що стосуються осіб, які до нього звертаються, і можливих правових наслідків вчинюваних дій.

1.4. Нотаріус повинен яку своїй професійній діяльності, так і в приватному житті бути чесним і порядним; не вдаватися до омани, погроз, шантажування, підкупу, використання тяжких матеріальних чи особистих обставин інших осіб або інших протизаконних засобів для досягнення своїх професійних чи особистих цілей; поважати права, законні інтереси, честь, гідність, репутацію та почуття осіб, з якими він спілкується.

1.5. Дбаючи про престиж своєї професії, нотаріус повинен забезпечувати високий рівень культури поведінки, поводити себе гідно, стримано, тактовно, зберігати самоконтроль і витримку при здійсненні своєї професійної діяльності, мати пристойний зовнішній вигляд.

1.6. Нотаріус повинен з гідністю здійснювати свою професійну діяльність і запобігати таким її методам і засобам, які б могли зашкодити репутації чи суспільній корисності нотаріальної професії. Нотаріус не може керуватися у своїй поведінці прагненням до наживи та до комерціалізації справи.

РОЗДІЛ 2. ОBOB'ЯЗКИ НОТАРІУСА

2.1. Коли йдеться про інтереси особи, що звернулася до нотаріуса, то у разі недостатнього рівня професійної компетентності такого нотаріуса для вирішення питання, на прохання особи або з власної ініціативи нотаріус має проводити консультації з колегами, звертатися до інших компетентних осіб або направляти особу за одержанням інформації консультативного характеру чи безпосередньо для вчинення нотаріальної дії до інших нотаріусів, за умови, що у законодавстві відсутні обмеження щодо її вчинення.

2.2. Нотаріус повинен визнавати право особи консультуватися з питань вчинення нотаріальних дій в іншого нотаріуса чи в іншої компетентної особи.

життя, майно, особисті майнові та немайнові права й обов'язки.

2.17. Нотаріус повинен поважати право особи, щодо якої або за дорученням якої вчиняється нотаріальна дія, знайомитися з усіма документами, що були подані і є необхідними для її вчинення.

2.18. З посиланням на чинне законодавство, нотаріус повинен пояснити клієнту підстави та порядок нарахування плати за нотаріальну дію, що буде ним вчинятися.

2.19. Якщо нотаріус передбачає можливість перевищення розміру плати за вчинювану нотаріальну дію по відношенню до мінімально встановленого чинним законодавством розміру, до ознайомлення з усіма документами, необхідними для вчинення нотаріальної дії, а також до проведення аналізу обсягу роботи, що має бути проведена, нотаріус повинен утримуватися від визначення остаточної суми плати і повідомити про це особу, що до нього звернулася. Проте, він зобов'язаний назвати такій особі приблизну суму плати.

2.20. Рекламні об'яви або інші рекламні матеріали щодо професійної діяльності нотаріуса:

1) повинні містити:

- відомості про прізвище, ім'я та по батькові нотаріуса;
- адресу, за якою може здійснюватись надання правової до-

помоги цим нотаріусом;

- номер телефону;

2) можуть містити:

- відомості про те, в яких навчальних закладах нотаріус навчався, отримана ним освіта;

- де саме він підвищував кваліфікацію;

- про вчені та інші звання нотаріуса, нагороди, що він має, вчені праці, інші академічні заслуги і професійні досягнення нотаріуса;

- його членство в спілках, асоціаціях нотаріусів, участь у роботі їх органів;

- дані про тривалість стажу роботи нотаріусом (з конкретизацією тривалості стажу роботи нотаріусом);

- відомості про іноземні мови, якими володіє нотаріус;

3) не можуть містити:

2.12. При вчиненні нотаріальних дій нотаріус не повинен керуватися вказівками інших осіб стосовно порядку, методів, послідовності і часу здійснення його професійних прав і обов'язків, якщо вони суперечать закону та його власній думці про вчинювану нотаріальну дію.

2.13. Нотаріус повинен зберігати свою професійну незалежність і уникати ситуацій, котрі призводять до конфлікту інтересів.

2.14. Нотаріусу забороняється стягувати плату за вчинення нотаріальних дій у розмірах, що є меншими за мінімальний розмір плати, затвердженої Міністерством юстиції за погодженням з Нотаріальною палатою України.

Нотаріусу забороняється ділити отриману ним плату за вчинення нотаріальних дій, з особами, за участю яких або щодо яких нотаріальні дії вчинялися, або з будь-якими іншими особам.

Нотаріус може ділити плату, отриману ним за вчинення нотаріальних дій чи за надання додаткових послуг, пов'язаних із здійсненням нотаріальної діяльності, лише з нотаріусом (нотаріусами), який входить разом з ним до складу нотаріальної контори, і якщо такий поділ допускається умовами укладеного між ними договору про нотаріальне партнерство. Крім сум плати, на які за законодавством він має право, нотаріус повинен утримуватися від отримання додаткових коштів, пов'язаних з виконанням професійного обов'язку.

2.15. Нотаріус зобов'язаний дотримувати нотаріальну таємницю.

Нотаріус повинен стежити, щоб його службовці не повідомляли стороннім особам ніяких відомостей конфіденційного характеру, які їм могли б стати відомими під час вчинення нотаріальної дії.

Нотаріус не може розкривати факту звернення до його професійних послуг якоїсь особи, якщо це може завдати цій особі шкоду.

Нотаріус не повинен використовувати відомості конфіденційного характеру на шкоду особі, яка до нього зверталася, або з метою мати прямо чи опосередковано якусь користь для себе чи для сторонньої особи.

2.16. Нотаріус повинен ухилятися від нескромних розмов про осіб, що до нього звертаються, зокрема, про їх приватне

- заняття підприємницькою діяльністю;
- обрання нотаріуса народним депутатом України, сільським, селищним, міським головою.

3.3. Діями, що підривають професійну гідність, визнаються:

- наполегливе і неодноразове нав'язування своїх професійних послуг;
- факти вчинення або участі у вчиненні під час професійної практики, у який би спосіб це не робилось, незаконних дій;
- стягнення плати за вчинення нотаріальних дій у розмірах, менших за мінімально встановлену;
- використання для особистих цілей грошей, цінних паперів, прийнятих на зберігання або вилучених ним при вжитті заходів для охорони спадкового майна померлих громадян;
- договори і угоди з іншими, ніж практикуючий нотаріус, особами про розподіл або передачу плати, одержаної за вчинення нотаріальних дій;
- пияцтво та наркоманія;
- нечесні дії по відношенню до своїх колег та представників інших юридичних професій.

3.4. Нотаріус не повинен за жодних обставин йти на співробітництво з особою, позбавленою права займатися нотаріальною діяльністю з компрометуючих підстав. Нотаріус не може укласти з такою особою трудові договори (контракти) та дозволяти його перебування у себе в нотаріальному бюро (нотаріальній конторі) за винятком, якщо таке перебування пов'язане з вчиненням нотаріальної дії чи отриманням консультації правового змісту.

РОЗДІЛ 4. ОBOB'ЯЗКИ НОТАРІУСА ПЕРЕД МІНІСТЕРСТВОМ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ТА ПАЛАТОЮ НОТАРІУСІВ УКРАЇНИ

4.1. Нотаріус повинен неухильно виконувати свої обов'язки перед Міністерством юстиції України та професійним об'єднанням нотаріусів - Палатою нотаріусів України:

- надавати за першою вимогою усі матеріали та документи для проведення перевірок представниками Міністерства юстиції України та Палати; виконувати вказівки за наслідками таких перевірок;

- оціночних характеристик нотаріуса:
- відгуків інших осіб про роботу нотаріуса;
- порівнянь з іншими нотаріусами та їх критики.

Рекламні матеріали про діяльність нотаріуса мають бути об'єктивними, достовірними, чіткими і зрозумілими, не повинні містити натяків, двозначностей або іншим чином утворювати підґрунтя для введення фізичних та юридичних осіб в оману

Рекламні матеріали про діяльність нотаріальної контори, в яких вказуються імена нотаріусів та інших співробітників нотаріальної контори, повинні також містити точні вказівки про статус кожної з цих осіб: нотаріус, помічник нотаріуса, юрист (без статусу нотаріуса) або член технічного персоналу (консультант, секретар, перекладач та інші).

Нотаріуси несуть персональну відповідальність за достовірність рекламних матеріалів про них, а також за їх відповідність чинному законодавству та цим Правилам.

Якщо нотаріусу стало відомо про поширену без його відома рекламу його діяльності, яка не відповідає зазначеним вимогам, він зобов'язаний вжити всіх розумно доступних заходів для спростування і корегування такої рекламної інформації та повідомити про це регіональну кваліфікаційно-дисциплінарну комісію.

Всі вищевикладені обмеження стосовно рекламних матеріалів нотаріусів (нотаріальних бюро, контор) поширюються не тільки безпосередньо на рекламні об'яви, а й на об'яви про прийом на роботу співробітників тощо.

РОЗДІЛ 3. ОBOB'ЯЗКИ НОТАРІУСА ЩОДО ПРОФЕСІЇ

3.1. Нотаріус зобов'язаний чесною, сумлінною і високопрофесійною працею та гідною поведінкою забезпечувати повагу та довіру до своєї професії.

3.2. Несумісними з професією нотаріуса є:

- перебування у штаті інших державних, приватних та громадських підприємств, установ та організацій, а також виконання іншої оплачуваної роботи, крім викладацької, наукової та творчої;

ПРАВИЛА АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ

ПРЕАМБУЛА

Конституція України в статті 59 проголосила щонайважливішу соціальну функцію адвокатури — забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах.

Роль єдиного незалежного професійного правозахисного інституту, який покликаний захищати права та свободи, представляти законні інтереси особи в державних владних структурах на закріплених Законом України «Про адвокатуру» принципах верховенства закону, незалежності, демократизму, гуманізму та конфіденційності, реалізується адвокатурою в складній системі правовідносин. Адвокат при здійсненні своєї професійної діяльності виступає носієм обов'язків, іноді суперечливих, по відношенню до:

- клієнтів;
- судів та інших державних органів;
- адвокатури в цілому та окремих адвокатів;
- суспільства в цілому.

Надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки; водночас специфіка, комплексний характер обов'язків, що лежать на адвокатурі, обумовлюють необхідність збалансування служіння адвоката інтересам окремого клієнта з інтересами суспільства в цілому, дотриманням принципів законності і верховенства права.

Успішне досягнення мети саморегуляції професійної поведінки адвокатів на такому високому рівні, який передбачає врахуван-

- своєчасно виконувати вимоги Статуту, рішення З'їзду нотаріусів, Рйди палати, (резищента палати та Ревізійної комісії;
- своєчасно і в повному обсязі сплачувати членські та інші внески;
- давати своєчасні та повні відповіді на запити від офіційних осіб Міністерства юстиції України чи Палати нотаріусів України;
- сприяти та брати активну участь у здійсненні заходів, що проводяться Міністерством юстиції України та Палатою нотаріусів України.

РОЗДІЛ 5. ДИСЦИПЛІНАРНІ САНКЦІЇ ТА ДИСЦИПЛІНАРЕН ПРОВАДЖЕННЯ

5.1. За порушення цих Правил нотаріус може бути притягнтий до дисциплінарної відповідальності у порядку та на підставах, передбачених чинним законодавством.

5.2 До винних у скоєнні дисциплінарного проступку нотаріусів застосовуються такі дисциплінарні стягнення:

- попередження;
- догана;
- штраф;
- зупинення нотаріальної діяльності на строк до 6 місяців;
- звільнення з посади нотаріуса;
- анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю.

5.3. Повідомлення про притягнення до дисциплінарної відповідальності доводиться до відома всіх членів Палати.

5.4. Порядок порушення дисциплінарних проваджень та розмір штрафів за скоєні дисциплінарні порушення передбачається чинним законодавством України.

Міжнародна конференція нотаріусів, яка відбулася в Полтаві 15-17 травня 2002 року, своєю резолюцією доручила Раді Української нотаріальної палати затвердити правила професійної етики нотаріусів України і запропонувала даний проект для розгляду.

Друкується за: Нотаріат для вас. Науково-практичний журнал Української нотаріальної палати. — 2002. — № 7-8 (липень-серпень). — С. 2-4.

ня складного співвідношення різнопланових обов'язків адвоката, "к пріоритетів та конкретного втілення в ситуаціях, коли такі обов'язки вступають в суперечність один з одним, а також відшукання шляху їх реалізації, що оптимально відповідає покликанню і статусу адвокатури, диктує необхідність встановлення правил професійної адвокатської етики, які мають стати путівником адвоката в обранні належних варіантів професійної поведінки.

Вироблення адвокатурою і дотримання адвокатами особливих деонтологічних вимог і правил розглядається світовою адвокатською спільнотою як необхідна наріжна передумова повноцінного функціонування адвокатури, виконання нею її важливої соціальної ролі в демократичному суспільстві.

Закон України «Про адвокатуру» передбачає дотримання Правил адвокатської етики як одного з основних зобов'язань адвоката, які він бере на себе, складаючи Присягу адвоката України.

Виходячи з наведених міркувань були вироблені ці Правила з метою уніфікованого закріплення традицій і досвіду української адвокатури в сфері тлумачення норм адвокатської етики, а також загально визнаних деонтологічних норм і правил, прийнятих у міжнародному адвокатському співтоваристві.

Вони покликані слугувати системою орієнтирів для адвокатів України при збалансуванні, практичному узгодженні ними своїх багатоманітних професійних прав і обов'язків відповідно до статусу, основних завдань адвокатури та принципів її діяльності, визначених Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру» та іншими законодавчими актами України, а також мають закріпити єдину систему критеріїв оцінки етичних аспектів поведінки адвоката у дисциплінарному провадженні кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури при оскарженні дій адвоката як таких, що порушують Присягу адвоката через порушення Правил адвокатської етики.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. *Співвідношення Правил адвокатської етики і чинного законодавства про адвокатуру*

Норми цих Правил не відміняють і не заміняють положень чинного законодавства про адвокатуру, а доповнюють і конкретизують його.

Стаття 2. *Дія Правил адвокатської етики за предметом, колом осіб та в часі*

(1) Дія цих Правил поширюється на всі види професійної діяльності адвоката і в частині, визначеній Правилами, — на іншу його діяльність (дії), котра може вступити в суперечність з професійними обов'язками адвоката або підірвати престиж адвокатської професії.

(2) Дія цих Правил поширюється також на членів органів адвокатури, помічників адвокатів у частині, яка застосовна до їх діяльності.

(3) Дія цих Правил поширюється на відносини, що виникли після їх прийняття.

Стаття 3. *Тлумачення Правил адвокатської етики*

Право офіційного тлумачення цих Правил належить виключно Вищій кваліфікаційній комісії адвокатури при Кабінеті Міністрів України.

Стаття 4. *Терміни, використані в цих Правилах*

Стосовно до змісту цих Правил вживані в них терміни слід вважати такими, що мають наступний зміст:

Клієнт — особа, права і свободи якої адвокат захищає або чий законні інтереси він представляє, або котрій він безпосередньо надає правову допомогу в інших формах, передбачених чинним законодавством.

Угода про надання правової допомоги — договір (контракт), згідно з яким одна сторона — адвокат, що практикує індивідуально, або адвокатське об'єднання — приймає на себе доручення іншої сторони — клієнта (або його представника) — про надання клієнту юридичної допомоги обумовленого ним виду в інтересах клієнта на умовах, передбачених угодою, а інша сторона — клієнт (або його представник) — зобов'язується сплатити гонорар за дії адвоката по наданню правової допомоги, а також у випадку необхідності — фактичні витрати, пов'язані з виконанням угоди. Угодою можуть передбачатися також інші умови надання юридичної допомоги.

Гонорар — передбачена угодою про надання правової допомоги винагорода за виконані адвокатом дії по наданню право-

вої допомоги; гонорар не включає кошти, що вносяться клієнтом (його представником) на покриття фактичних витрат, пов'язаних з виконанням угоди.

Суд — орган, що представляє судову владу згідно з чинним законодавством.

Інші органи — будь-які органи державної законодавчої або виконавчої влади, органи прокуратури, місцевого самоврядування, органи управління установ, організацій, підприємств та їх об'єднань, керівні органи об'єднань громадян.

Інші особи — будь-які юридичні особи, громадяни, іноземці, особи без громадянства.

РОЗДІЛ II. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ

Стаття 5. *Незалежність*

(1) Специфіка цілей і завдань адвокатури вимагає як необхідної умови належного здійснення адвокатської діяльності максимальної незалежності адвоката у виконанні своїх професійних прав і обов'язків, що передбачає його свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність, зокрема з боку державних органів, а також від впливу своїх особистих інтересів.

(2) За метою дотримання цього принципу в своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність, бути мужнім і принциповим у виконанні своїх професійних обов'язків, відстоюванні професійних прав та їх ефективному використанні в інтересах клієнтів.

(3) Адвокат зобов'язаний не допускати в своїй професійній діяльності компромісів, що применшували б його незалежність, з метою догодити суду, іншим державним органам, третім особам або клієнту, якщо такі компроміси розходяться з законними інтересами клієнта і перешкоджають належному наданню йому правової допомоги.

(4) Адвокат не повинен займатися **іншою** діяльністю, яка ставила б його в юридичну, матеріальну або моральну залежність від інших осіб, підпорядкувала його вказівкам або прави-

лам, які можуть увійти в суперечність з нормами чинного законодавства про адвокатуру і цими Правилами, або можуть іншим чином перешкоджати вільному і незалежному виконанню адвокатом його професійних обов'язків.

(5) Адвокат не повинен ділити гонорар, отриманий від клієнта, з іншими особами, окрім адвоката, що раніше виконував це доручення, та спадкоємців померлого адвоката, чиє частково виконане доручення він прийняв.

(6) Адвокат не повинен при виконанні доручення клієнта керуватися вказівками інших осіб стосовно змісту, форм, методів, послідовності і часу здійснення його професійних прав і обов'язків, якщо вони суперечать його власній уяві про оптимальний варіант виконання доручення клієнта.

Стаття 6. Дотримання законності

(1) У своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватися чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності, вживати всі свої знання і професійну майстерність для належного захисту і представництва прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб.

(2) Адвокат не може давати клієнту поради, свідомо спрямовані на полегшення скоєння правопорушень, або іншим чином зумисно сприяти їх скоєнню його клієнтом або іншими особами.

(3) Адвокат не вправі в своїй професійній діяльності вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству або цим Правилам.

(4) У своєму приватному житті адвокат також зобов'язаний дотримуватися закону, не вчиняти правопорушень і не сприяти зумисно їх скоєнню іншими особами.

Стаття 7. Домінантність інтересів клієнтів

(1) У межах дотримання принципу законності адвокат зобов'язаний у своїй професійній діяльності виходити з переваги інтересів клієнтів перед своїми власними інтересами, інтересами колег, партнерів, співробітників, інтересами законних представників клієнтів, або їх опікунів, піклувальників та інших осіб, а також будь-якими іншими міркуваннями.

(2) Адвокат повинен поважати свободу вибору клієнтом адвоката, ні до прийняття доручення, ні в процесі його виконання не вчиняти перешкод до реалізації цієї свободи.

Стаття 8. *Неприпустимість представництва клієнтів з суперечливими інтересами*

Адвокат не може представляти одночасно двох або більше клієнтів, інтереси котрих є взаємно суперечливими, або з високим ступенем вірогідності можуть стати суперечливими.

Стаття 9. *Конфіденційність*

(1) Дотримання принципу конфіденційності є необхідною і щонайважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання правової допомоги. Тому збереження конфіденційності будь-якої інформації, отриманої адвокатом від клієнта, а також про клієнта (зокрема щодо його особи) або інших осіб у процесі здійснення адвокатської діяльності, є правом адвоката у відносинах з усіма суб'єктами права, які можуть вимагати розголошення такої інформації, та обов'язком щодо клієнта і тих осіб, кого ця інформація стосується.

(2) Дія принципу конфіденційності не обмежена в часі.

(3) Конфіденційність певної інформації, що охороняється правилами цієї статті, може бути відмінена тільки особою, зацікавленою в її дотриманні (або спадкоємцями такої фізичної особи чи правонаступниками юридичної особи), в письмовій або іншій зафіксованій формі.

(4) Адвокат не відповідає за порушення цього принципу у випадках допиту його у встановленому законом порядку як свідка стосовно обставин, які виходять за межі предмету адвокатської таємниці, визначеного чинним законодавством, хоча й охоплюється предметом конфіденційності інформації, передбаченим цими Правилами.

(5) За всіх інших обставин при визначенні обсягу відомостей, на котрі поширюється обов'язок збереження конфіденційності, адвокат повинен виходити з норм цих Правил.

(6) Розголошення відомостей, що складають *адвокатську таємницю*, заборонено за будь-яких обставин, включаючи не-

законні спроби органів дізнання, попереднього слідства і суду допитати адвоката про обставини, що складають адвокатську таємницю.

(7) Адвокат (адвокатське об'єднання) зобов'язаний забезпечити розуміння і дотримання принципу конфіденційності його помічниками та членами технічного персоналу.

(8) Адвокат (адвокатське об'єднання) зобов'язаний забезпечити такі умови зберігання документів, переданих йому клієнтом, адвокатських дос'є та інших матеріалів, що знаходяться в його розпорядженні і містять конфіденційну інформацію, котрі розумно виключають доступ до них сторонніх осіб.

Стаття 10. *Компетентність та добросовісність*

(1) Зважаючи на суспільну значущість і складність професійних обов'язків адвоката, від нього вимагається високий рівень професійної підготовки, фундаментальне знання чинного законодавства, практики його застосування, опанування тактики, методів і прийомів адвокатської діяльності, ораторського мистецтва.

(2) Адвокат зобов'язаний надавати правову допомогу клієнтам компетентно і добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного досвіду їх застосування, доскональність в урахуванні всіх обставин, що стосуються доручення клієнта і можливих правових наслідків його виконання, ретельну підготовку до належного виконання доручення.

(3) Адвокат зобов'язаний незалежно від сфери своєї переважної спеціалізації, якщо така має місце, підтримувати на належному рівні знання у питаннях, з яких він згідно з чинним законодавством зобов'язаний надавати юридичну допомогу за призначенням органів слідства або суду, а також безкоштовно.

(4) Адвокат має постійно працювати над вдосконаленням своїх знань і професійної майстерності, володіти достатньою інформацією про зміни у чинному законодавстві.

(5) Адвокат повинен забезпечувати розумно необхідний рівень компетентності своїх помічників, технічного персоналу та інших осіб, що залучаються ним для виконання окремих робіт у зв'язку з виконанням доручення.

Стаття 11. *Чесність і порядність*

Адвокат повинен як у своїй професійній діяльності, так і в приватному житті бути чесним і порядним; не вдаватися до омани, погроз, шантажування, підкупу, використання тяжких матеріальних чи особистих обставин інших осіб або інших протизаконних засобів для досягнення своїх професійних або особистих цілей; поважати права, законні інтереси, честь, гідність, репутацію та почуття осіб, з якими він спілкується в різних відносинах.

Стаття 12. *Повага до адвокатської професії*

(1) Всією своєю діяльністю адвокат повинен стверджувати повагу до адвокатської професії, її сутності і громадського призначення, сприяти зберіганню та підвищенню її престижу

(2) Даний принцип повинен дотримуватись у всіх сферах діяльності адвоката: професійній, громадській, публіцистичній та ін.

(3) Адвокат зобов'язаний виконувати законні рішення виборних органів адвокатури, прийняті в межах їх компетенції, що не виключає можливості критики останніх та їх оскарження у встановленому законом порядку

(4) Адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на обмеження права особи на захист, професійних прав адвокатів, незалежності адвокатської професії, підрив її престижу.

Стаття 13. *Культура поведінки*

Адвокат повинен як у своїй професійній діяльності, так і в приватному житті, дбаючи про престиж звання адвоката, забезпечувати високий рівень культури поведінки, поводити себе гідно, стримано, тактовно, по можливості зберігати самоконтроль і витримку, при здійсненні своєї професійної діяльності мати пристойний зовнішній вигляд.

Стаття 14. *Обмежене рекламування діяльності адвокатів*

(1) Адвокат, який практикує індивідуально, і адвокатське об'єднання мають право рекламувати свою професійну діяльність з дотриманням чинного законодавства і цих Правил.

(2) Рекламування допускається у формі вміщення об'яв, інформаційних повідомлень та інших рекламних матеріалів у періодичних виданнях, довідниках, інформаційних бюлетенях, інших друківаних виданнях, а також трансляції рекламних матеріалів по радіо і телебаченню.

Адвокат не вправі пропонувати свої послуги конкретному клієнту ні особисто, ні через посередників.

(3) Рекламні об'яви або інші рекламні матеріали щодо професійної діяльності адвоката (адвокатського об'єднання):

1) повинні містити: відомості про прізвище та ім'я адвоката (назву адвокатського об'єднання); адресу, за якою може здійснюватись надання правової допомоги даним адвокатом (об'єднанням); номер телефону; загальні відомості про галузі права, в котрих спеціалізується адвокат (адвокатське об'єднання) або вказівку про те, що правова допомога може бути надана з усіх галузей права; реєстраційний номер, дату і місце видачі адвокату свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (дату реєстрації адвокатського об'єднання та його реєстраційний номер);

2) можуть містити:

- відомості про те, в яких навчальних закладах адвокатом (членами адвокатського об'єднання) отримана освіта; де він підвищував кваліфікацію надалі; про вчені та інші звання адвоката, нагороди, що він має, вчені праці, інші академічні заслуги і професійні досягнення адвоката; його членство в спілках, асоціаціях адвокатів, участь в їх органах;

- дані про тривалість стажу роботи адвокатом або юристом (з обов'язковою конкретизацією тривалості стажу роботи адвокатом);

- відомості про іноземні мови, якими володіє адвокат;

3) не можуть містити:

- оціночних характеристик адвоката;

- відгуків інших осіб про роботу адвоката;

- порівнянь з іншими адвокатами і їх критики;

- заяв про вірогідність успішного виконання доручень та інших заяв, що можуть викликати безпідставні надії у клієнтів;

- вказівок, які можуть скласти уявлення, що діяльність саме цього адвоката характеризується рисами і показниками, притаманними, в дійсності, адвокатурі як такій.

(4) Рекламні матеріали про діяльність адвоката (адвокатського об'єднання) мають бути об'єктивними, достовірними, чіткими і зрозумілими, не повинні містити натяків, двозначностей або іншим чином утворювати підґрунтя для введення потенційних клієнтів в оману, мають відповідати розумним естетичним вимогам.

(5) Рекламні матеріали про діяльність адвокатських об'єднань, в яких вказуються імена адвокатів та інших співробітників адвокатського об'єднання, повинні містити також точні вказівки про статус кожної з цих осіб: адвокат, помічник адвоката, юрист (без статусу адвоката) або член технічного персоналу (директор, менеджер, секретар, перекладач і т. ін.)

(6) Адвокати (керівники адвокатського об'єднання) несуть персональну відповідальність за достовірність рекламних матеріалів про них (про адвокатські об'єднання), а також за їх відповідність чинному законодавству і цим Правилам.

Якщо адвокату (адвокатському об'єднанню) стало відомо про поширену без його відома рекламу його діяльності, що не відповідає зазначеним вимогам, він зобов'язаний вжити всіх розумно доступних заходів до спростування і корегування такої рекламної інформації та повідомити про це регіональну кваліфікаційно-дисциплінарну комісію.

(7) Всі вищевикладені обмеження стосовно рекламних матеріалів адвокатів (адвокатських об'єднань) поширюються не тільки безпосередньо на рекламні об'яви, а й на об'яви про прийом на роботу співробітників, тощо.

РОЗДІЛ III. ВІДНОСИНИ АДВОКАТА З КЛІЄНТАМИ

Стаття 15. Підстави, для надання адвокатом правової допомоги

Адвокат надає правову допомогу згідно з чинним законодавством про види адвокатської діяльності на підставі угоди з клієнтом про надання правової допомоги або за призначенням особи, що здійснює дізнання, слідчого чи суду в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством України.

Стаття 16. Форма угоди про надання правової допомоги

(1) У випадках надання правової допомоги таких видів, як консультації та роз'яснення з правових питань, довідки щодо

законодавства, складання окремих правових документів, угода може укладатися в спрощеній письмовій формі (рядок у відомості, тощо) або усній формі, коли правова допомога надається безкоштовно.

(2) Стосовно надання правової допомоги інших видів угода може укладатися в усній формі лише в ситуації, коли укладення письмової угоди є неможливим, а клієнт потребує невідкладного надання правової допомоги. В таких випадках угода підлягає наступному письмовому оформленню.

(3) У всіх інших випадках доручення клієнта на надання йому адвокатом правової допомоги підлягає оформленню письмової угоди про надання правової допомоги.

Стаття 17. Загальні вимоги до змісту угоди про надання правової допомоги

(1) В угоді про надання правової допомоги мають бути чітко і недвозначно визначені всі головні умови, на яких адвокат приймає доручення клієнта.

(2) В угоді про надання правової допомоги в будь-якому випадку мають бути визначені:

а) прізвище, ім'я та по батькові, адреса фізичної особи або назва та адреса юридичної особи — клієнта;

б) ті ж відомості щодо особи, яка уклала угоду, якщо договір укладається не особисто клієнтом;

в) прізвище, ім'я та по батькові адвоката (або назва адвокатського об'єднання), який надаватиме правову допомогу, та його адреса;

г) зміст доручення: яка саме правова допомога має надаватися за угодою і де вона має надаватися;

д) розмір гонорару, порядок його обчислення (фіксована сума, погодинна оплата) і внесення (авансування, оплата за результатом тощо);

е) розмір, порядок обчислення і внесення фактичних витратків, пов'язаних з виконанням доручення;

є) підписи осіб, що уклали угоду.

(3) Угода не повинна містити положень, що суперечать чинному законодавству та цим Правилам. Зокрема, забороняється включення в угоду з клієнтом положень про позбавлення його

права стягнення шкоди, заподіяної неналежним виконанням адвокатом прийнятого доручення, або про обмеження такого права.

Стаття 18. Особи, від яких адвокат може прийняти доручення на надання правової допомоги. Забезпечення реальної згоди клієнта на надання йому допомоги певним адвокатом

(1) Адвокат може прийняти доручення на надання правової допомоги тільки безпосередньо від клієнта або його представника, уповноваженого на укладання угоди з адвокатом, або законного представника неповнолітнього чи недієздатного клієнта, або органу (посадової особи), уповноваженого призначати захисника в кримінальному судочинстві відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України.

(2) У всіх випадках, коли допускається прийняття доручення не безпосередньо від клієнта, а від його представника, адвокат зобов'язаний отримати підтвердження згоди клієнта на надання йому правової допомоги цим адвокатом, якщо у представника відсутні повноваження на вибір адвоката на свій розсуд без погодження з клієнтом.

Стаття 19. Інформування, що забезпечує вільний вибір клієнтом адвоката

До підписання угоди адвокат має повідомити клієнту, в яких галузях права він спеціалізується, якщо така спеціалізація має місце, а на прохання клієнта — також відомості про стаж роботи адвокатом, наявність досвіду у веденні певної категорії справ та обставини, що можуть вплинути на можливе виникнення конфлікту інтересів.

Стаття 20. Дотримання принципів компетентності та добросовісності на стадії прийняття адвокатом доручення клієнта

(1) Приймаючи доручення на надання правової допомоги, адвокат повинен зважити свої можливості по його виконанню і зобов'язаний відмовитись від прийняття доручення, якщо є розумно достатні підстави вважати, що стосовно даного доручення норми цих Правил, в яких втілений принцип компетентності, не можуть бути адвокатом дотримані.

(2) У випадку, коли для досягнення рівня компетентності, необхідного для належного виконання доручання, адвокату потрібна спеціальна підготовка, що виходить за межі звичайної підготовки до справи і вимагає значного часу через відсутність у адвоката спеціальних знань законодавства, що підлягає застосуванню в даному випадку, або досвіду ведення відповідної категорії справ, адвокат зобов'язаний до укладення угоди з клієнтом попередити його про необхідність такої підготовки.

(3) Адвокат не повинен приймати доручення на надання правової допомоги, якщо він через обсяг зайнятості не зможе забезпечити розумно необхідну сумлінність виконання доручення, досконалість, ретельність підготовки, оперативність при виконанні доручення, окрім випадків, коли відмова від прийняття доручення в конкретній ситуації може призвести до суттєвого порушення прав та законних інтересів клієнта, або коли клієнт дає згоду на запропоновані йому строки виконання доручення, якщо відстрочка об'єктивно не повинна суттєво позначитись на можливості належного виконання доручення. В будь-якому випадку до укладення угоди з клієнтом адвокат зобов'язаний попередити клієнта про складнощі і можливі негативні наслідки для результату виконання доручення, пов'язані з обсягом зайнятості цього адвоката.

(4) До підписання угоди про надання правової допомоги у справі, що підлягає судовому розгляду, адвокат повинен з'ясувати всі відомі клієнту обставини, які можуть позначитися на визначенні наявності правової позиції у справі та її змісті, та запитати і вивчити всі відповідні документи, які є в розпорядженні клієнта.

(5) Адвокат не повинен приймати доручення на виконання дій, що виходять за межі його професійних прав та обов'язків.

Стаття 21. Інформування клієнта щодо правової позиції у справі

(1) Якщо після виконання вимог, викладених у частині четвертій статті 20 цих Правил, адвокат переконається у наявності фактичних і правових підстав для виконання даного доручення, він повинен неупереджено й об'єктивно викласти їх клієнту і повідомити в загальних рисах, який час і обсяг роботи вимагатиметься для виконання даного доручення та які правові наслідки досягнення результату, якого бажає клієнт, може мати для суттєвих інтересів клієнта.

(2) Якщо за наявності фактичних і правових підстав для виконання доручення, свідомо для адвоката існує поширена несприятлива (з точки зору гіпотетичного результату, бажаного для клієнта) практика застосування відповідних норм права, адвокат зобов'язаний повідомити про це клієнта.

(3) У випадку, коли адвокат дійде висновку про відсутність фактичних та правових підстав для виконання доручення, він зобов'язаний повідомити про це клієнта та узгодити з ним зміну змісту доручення, що відповідав би тому гіпотетичному результату, котрий може бути досягнутий згідно з чинним законодавством, або відмовитись від прийняття доручення.

(4) Адвокат повинен повідомити клієнта про можливий результат виконання доручення на підставі закону та практики його застосування. При цьому забороняється давати клієнту запевнення і гарантії стосовно реального результату виконання доручення, прямо або опосередковано сприяти формуванню у нього необґрунтованих надій, а також уявлення, що адвокат може вплинути на результат іншими засобами, окрім сумлінного виконання своїх професійних обов'язків.

Стаття 22. Дотримання принципу законності на стадії прийняття доручення клієнта

(1) Адвокату забороняється приймати доручення, якщо результат, якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких клієнт наполягає, є протиправними.

(2) Якщо клієнт наполягає на використанні засобів виконання доручення, котрі є протиправними, адвокат повинен повідомити клієнта про неприпустимість їх застосування та вказати на можливі законні шляхи досягнення того самого або подібного результату. Якщо і при цьому не вдається узгодити з клієнтом зміну змісту доручення, адвокат зобов'язаний відмовитись від укладення з клієнтом угоди.

Стаття 23. Дотримання принципу неприпустимості представництва клієнтів з суперечливими інтересами на стадії прийняття доручення клієнта

(1) Адвокат не вправі прийняти доручення, якщо інтереси клієнта об'єктивно суперечать інтересам іншого клієнта, з яким адвокат (адвокатське об'єднання) зв'язаний угодою про надан-

ня правової допомоги, або якщо є розумні підстави вважати, що передбачуваний розвиток інтересів нового і попереднього клієнта призведе до виникнення суперечності інтересів.

(2) Обмеження, передбачене частиною першою цієї статті, може бути скасовано в конкретному випадку за письмовою згодою обох (всіх тих) клієнтів, інтереси яких є (або можуть стати) суперечливими.

(3) Адвокат не може прийняти доручення, знаючи, що його виконання може суперечити його власним інтересам, інтересам його родичів чи адвокатського об'єднання, членом котрого він є, або суперечитиме його професійним та іншим обов'язкам, партійним чи релігійним переконанням.

Прийняття доручення за таких обставин можливе лише за умови повідомлення клієнту про можливий конфлікт інтересів і отримання письмової згоди клієнта на представництво його інтересів даним адвокатом, а також за умови, коли адвокат впевнений, що він зможе зберегти незалежність і об'єктивність своїх висновків та дій, а також дотримання всіх інших професійних та етичних вимог при виконанні цього доручення.

(4) В будь-якому випадку адвокат не може прийняти доручення, в предметі якого безпосередньо зацікавлений він особисто або його близький родич (або партнер, помічник, член технічного персоналу, член адвокатського об'єднання, до якого належить адвокат), від клієнта, інтереси котрого суперечать інтересам вказаних осіб.

(5) Адвокат, який перебуває в родинних стосунках з іншим адвокатом (батько, мати, син, дочка, рідний брат або сестра, подружжя), не повинен приймати доручення клієнта, знаючи, що його інтереси суперечать інтересам клієнта, якого представляє цей інший адвокат, за винятком випадків, коли обидва клієнти дають на це свою згоду після роз'яснення кожному з них його адвокатом ситуації, що склалася.

Стаття 24. *Етичні засади прийняття, доручення на здійснення посередництва між: клієнтами*

Адвокат може виступати посередником між клієнтами, якщо:

1) між інтересами клієнтів немає суперечностей і вірогідність, що виникнення таких є незначною;

2) адвокат пояснить кожному з клієнтів можливі наслідки виконання ним ролі посередника, пов'язаної з одночасним представництвом "к інтересів, включаючи переваги і ризики, котрі можуть бути з цим пов'язані, сутність правових та етичних норм, що регламентують відносини клієнта з адвокатом, і отримає згоду кожного з клієнтів на їх одночасне представництво;

3) адвокат має достатні підстави вважати, що результат одночасного представництва клієнтів буде належним чином відповідати інтересам кожного з них і що навіть при недосягненні результату посередництва інтереси і можливості кожного з клієнтів щодо подальшого захисту його інтересів не постраждають внаслідок їх попереднього представництва одним адвокатом;

4) адвокат має достатні підстави вважати, що він зможе зберегти об'єктивність при одночасному представництві інтересів клієнтів і по відношенню до кожного з них виконати свої професійні обов'язки відповідно до закону і вимог цих Правил.

Стаття 25. Дотримання принципу конфіденційності на стадії прийняття доручення клієнта

(1) Адвокат не повинен приймати доручення, виконання якого може потягнути розголошення відомостей, конфіденційність яких охороняється цими Правилами, крім випадків, коли на це буде отримано письмову згоду особи, зацікавленої в збереженні конфіденційності за умови, що її інтересам при цьому об'єктивно не буде завдано шкоди.

(2) У випадку відмови від прийняття доручення адвокат зобов'язаний зберігати конфіденційність інформації, повідомленої йому клієнтом у ході переговорів про прийняття доручення, або такої, що стала йому відомою у зв'язку з цим.

Стаття 26. Дотримання принципу конфіденційності та обмежень, пов'язаних з конфліктом інтересів при прийнятті доручення адвокатськими об'єднаннями

(1) Правила статей 23, 25 цих Правил про обмеження права на прийняття доручення внаслідок суперечності інтересів та обмежень, що впливають з принципу конфіденційності, поширюються на відносини, що виникають при укладенні угоди як безпосередньо з адвокатом, так і з адвокатським об'єднанням.

(2) Жоден з адвокатів — членів адвокатського об'єднання не може прийняти доручення клієнта, якщо іншому адвокату — члену цього адвокатського об'єднання це забороняється згідно з Правилами, передбаченими статтями 23, 25 цих Правил.

(3) Правила, викладені в статтях 23 і 25 цих Правил, в частині, що стосується адвокатських об'єднань, поширюються на членів адвокатських об'єднань, діяльність яких здійснюється в одному приміщенні, які користуються технічними послугами одного й того самого технічного персоналу та користуються спільною офісною технікою, а також перебувають при здійсненні професійної діяльності у відносинах регулярного спілкування, пов'язаного з технічними особливостями організації роботи об'єднання.

Стаття 27. Дотримання поваги до прав інших адвокатів на стадії прийняття доручення клієнта

(1) До укладення угоди з клієнтом адвокат повинен з'ясувати у нього, чи він не зв'язаний нерозірваною угодою з іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням) на виконання тотожного або такого, що частково збігається за обсягом, доручення, а також з'ясувати, з яких причин клієнт бажає відмовитись від подальшого надання йому правової допомоги іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням).

(2) Якщо ці причини пов'язані з нерозумінням клієнтом об'єктивних характеристик його доручення, обсягу професійних прав та обов'язків адвоката тощо, адвокат повинен дати клієнту відповідні роз'яснення.

(3) Якщо клієнт наполягає на заміні адвоката, що виконує доручення, адвокат може прийняти доручення після того, як угоду з іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням) буде розірвано.

(4) Неприпустимо прямо або опосередковано схилити клієнта до зміни адвоката, якщо немає об'єктивних підстав вважати, що подальше надання правової допомоги клієнту іншим адвокатом може завдати шкоди його інтересам.

Стаття 28. Засади прийняття доручення клієнта декількома адвокатами

(1) За бажанням клієнта або за погодженням з ним допускається прийняття одного доручення декількома адвокатами.

В цьому випадку угодою можуть бути визначені засади розподілу обов'язків та повноважень адвокатів, що сумісно виконуватимуть доручення, а також їх відповідальності перед клієнтом.

(2) Забороняється спонукати клієнта до укладання угоди з декількома адвокатами (що тягне збільшення суми гонорару), якщо причина неможливості виконання доручення одним з них самотійно полягає в його некомпетентності.

(3) У випадках, коли угода про надання правової допомоги укладається з адвокатським об'єднанням в цілому, рішення про призначення конкретного адвоката чи кількох адвокатів для виконання доручення або про заміну адвоката чи адвокатів (у випадках, коли це не суперечить закону) приймається адвокатським об'єднанням на свій розсуд (про що клієнту має бути попередньо повідомлено), якщо в угоді не вказаний інший порядок заміни адвоката.

(4) У випадках, коли клієнт після укладення угоди про надання йому правової допомоги певним адвокатом без погодження з останнім укладе угоду з іншим адвокатом, то перший з адвокатів, а також і другий, якщо клієнт не повідомить його про наявність попередньої угоди, матиме право в односторонньому порядку розірвати укладену угоду про надання правової допомоги за винятком випадків, передбачених чинним законодавством, коли відмова адвоката від подальшого виконання професійних функцій щодо клієнта не допускається.

Стаття 29. Дотримання принципу законності на стадії виконання адвокатом доручення клієнта

Адвокату категорично забороняється використовувати при виконанні доручення клієнта незаконні та неетичні засоби, зокрема, спонукати свідків до давання завідомо неправдивих свідчень, вдаватися до протизаконних методів тиску на протилежну сторону чи свідків (погроз, шантажу, тощо), використовувати свої особисті зв'язки для впливу на суд або інший орган, перед яким він здійснює представництво інтересів клієнтів, використовувати інформацію, отриману від колишнього клієнта, конфіденційність якої охороняється законом, використовувати інші засоби, що суперечать чинному законодавству або цим Правилам.

Стаття 30. Дотримання права клієнта на вибір адвоката, що надаватиме йому правову допомогу, на стадії виконання доручення

(1) Адвокат не повинен без погодження з клієнтом передо- ручати виконання доручення в цілому або його відносно само- стійних частин іншим особам; вони можуть залучатися до ви- конання окремих допоміжних дій, пов'язаних із виконанням доручення, і при цьому адвокат несе відповідальність перед клієнтом за такі дії цих осіб.

(2) Залучення інших адвокатів до сумісного виконання дору- чення допускається на умовах, визначених статтею 28 цих Правил.

Стаття 31. Інформування клієнта про хід виконання доручення

Адвокат повинен з розумною регулярністю інформувати клієнта про хід виконання доручення і своєчасно відповідати на запити клієнта про стан його справи. Інформація має подава- тися клієнту в обсязі, достатньому для того, щоб він міг прий- мати обгрунтовані рішення відносно суті свого доручення.

Стаття 32. Дотримання принципу добросовісності на стадії вико- нання адвокатом доручення клієнта

(1) Кожному дорученню, незалежно від розміру обумовле- ного гонорару, адвокат повинен приділяти розумно необхідну для його успішного виконання увагу.

(2) При виконанні доручення адвокат зобов'язаний викори- стати всі розумно необхідні і доступні йому законні засоби для надання ефективної правової допомоги клієнту.

(3) Адвокат має виявляти активність у збиранні відомостей про факти, що можуть бути використані як докази у дорученій йому справі, бути принциповим і наполегливим у використанні дозволених законом засобів їх отримання.

(4) Адвокат повинен намагатися оперативно виконувати доручення клієнтів, дотримуючись при цьому всіх інших вимог, що пред'являються законом і цими Правилами до належного виконання адвокатом своїх професійних обов'язків.

Стаття 33. Гонорар

(1) Гонорар є єдиною допустимою формою отримання ад- вокатом винагороди за надання правової допомоги клієнту.

(2) Гонорар, отримуваний адвокатом за надання правової допомоги, повинен бути законним за формою і порядком внесення і розумно обгрунтованим за розміром.

(3) Фактори, що повинні братися до уваги при визначенні обгрунтованого розміру гонорару, включають в себе:

1) обсяг часу і роботи, що вимагаються для належного виконання доручення; ступінь складності та новизни правових питань, що стосуються доручення; необхідність досвіду для його успішного завершення;

2) вірогідність того, що прийняття доручення перешкоджає тиме прийняттю адвокатом інших доручень або суттєво ускладнить їх виконання в звичайному часовому режимі;

3) необхідність виїзду у відрядження;

4) важливість доручення для клієнта;

5) роль адвоката в досягненні гіпотетичного результату, якого бажає клієнт;

6) досягнення за результатами виконання доручення позитивного результату, якого бажає клієнт;

7) особливі або додаткові вимоги клієнта стосовно строків виконання доручення;

8) характер і тривалість професійних відносин даного адвоката з клієнтом;

9) професійний досвід, науково-теоретична підготовка, репутація, значні професійні здібності адвоката.

(4) Жодний з факторів, вказаних у частині третій даної статті, не має самодостатнього значення; вони підлягають врахуванню в їх взаємозв'язку стосовно до обставин кожного конкретного випадку.

(5) Розмір гонорару і порядок його внесення мають бути чітко визначені в угоді про надання правової допомоги.

(6) Засади обчислення гонорару (фіксована сума, погодинна оплата, доплата гонорару за позитивний результат по справі тощо) визначаються за домовленістю між адвокатом та клієнтом і також мають бути закріплені в угоді.

(7) Угодою може бути передбачена можливість наступної зміни гонорару, визначеного у фіксованій сумі, у зв'язку із суттєвим зростанням або зменшенням обсягу допомоги, що має бути надана, та наслідки недосягнення згоди з цього питання.

Стаття 34. Оплата фактичних витратів, пов'язаних з виконанням доручення

(1) Адвокат має право окрім гонорару стягувати з клієнта кошти, необхідні для покриття фактичних витрат, пов'язаних з виконанням доручення, якщо обов'язок клієнта по погашенню цих витрат визначено угодою.

(2) В угоді про надання правової допомоги мають бути визначені види передбачуваних фактичних витрат, пов'язаних з виконанням доручення (оплата роботи фахівців, чий висновок запитується адвокатом, транспортні витрати, оплата друкарських, копіювальних та інших технічних робіт, перекладу та нотаріального посвідчення документів, телефонних розмов тощо); порядок їх погашення (авансування, оплата по факту в певний строк і т. ін.) та може бути визначений їх обсяг.

(3) Якщо необхідність несення фактичних витрат певних додаткових видів або збільшення їх орієнтовного обсягу, визначеного раніше, з'ясувалася після укладення угоди, адвокат повинен негайно повідомити про це клієнта та отримати його згоду на погашення необумовлених раніше витратів.

Стаття 35. Особи, від яких адвокат може приймати гонорар та погашення фактичних витратів, пов'язаних з дорученням

Адвокат не повинен приймати гонорар або оплату фактичних витратів, пов'язаних з виконанням доручення, від інших осіб, окрім клієнта (або іншої особи, яка відповідно до статті 18 цих Правил, уклала угоду про надання правової допомоги в інтересах клієнта), крім випадків, коли:

- 1) клієнт (його представник) наполягає на цьому;
- 2) прийняття оплати від іншої особи за конкретних обставин не зможе вплинути на незалежність адвоката в наданні правової допомоги клієнту та не потягне порушення обов'язків адвоката, передбачених чинним законодавством та цими Правилами.

Стаття 36. Списання гонорару. Отримання невнесеного (недовнесеного) гонорару

(і) Право на повернення внесеного клієнтом гонорару в свою власність (списання гонорару) в повному обсязі виникає у адвоката тільки після завершення виконання доручення; ра-

зом з тим адвокат вправі частково списувати гонорар по ходу виконання доручення, якщо інше не передбачене угодою про надання правової допомоги. •]

(2) Право адвоката на отримання невнесеного (недовнесеного) гонорару не залежить від результату виконання доручення, якщо інше не передбачене угодою про надання правової допомоги.

Стаття 37. Гонорарні відносини у випадку дострокового розірвання угоди

У випадку дострокового розірвання угоди про надання правової допомоги:

1) *за ініціативою клієнта*, якщо причина розірвання угоди полягає в неналежному, такому, що не відповідає закону і цим Правилам виконанні доручення, або при фактичній відмові адвоката від виконання доручення (окрім випадків, коли згідно з законом і цими Правилами допускається одностороннє розірвання угоди адвокатом) — адвокат не має права вимагати сплати йому гонорару і повинен повернути клієнту одразу після розірвання угоди фактично внесений гонорар;

2) *за ініціативою клієнта в інших випадках, а також за зустрічною ініціативою адвоката і клієнта або за ініціативою адвоката* у випадках, коли це допускається відповідно до закону та цих Правил, — адвокат має право вимагати сплати гонорару в частині, що відповідає обсягу фактично виконаної адвокатом роботи, або списати відповідну частину реально внесеного клієнтом гонорару, якщо інше не передбачене угодою про надання правової допомоги.

Стаття 38. Окремі аспекти майнових відносин, що виникають при переукладенні угоди про надання правової допомоги іншим адвокатом

(1) Сума гонорару, обумовлена в угоді про надання правової допомоги, є обов'язковою тільки для адвоката (адвокатського об'єднання), що уклав цю угоду, і не перешкоджає іншому адвокату, що приймає це доручення (повністю або в частині) після розірвання попередньої угоди на його виконання, визначити суму гонорару наново, виходячи з критеріїв, передбачених частиною третьою статті 33 цих Правил.

(2) Адвокат, що продовжує виконання доручення, раніше прийняте іншим адвокатом (адвокатським об'єднанням):

1) внаслідок переукладення угоди на надання правової допомоги - повинен по можливості сприяти отриманню сум гонорару, належних іншому адвокату за фактично виконаний ним обсяг роботи;

2) у випадку смерті іншого адвоката (ліквідації адвокатського об'єднання) — повинен, сприяти отриманню зазначених сум його спадкоємцями (правонаступниками об'єднання).

Стаття 39. Етичні обмеження щодо майнових угод адвоката з клієнтом

Адвокат не може укласти з клієнтом, доручення якого перебуває в його провадженні, угод майнового характеру, окрім угод про засоби забезпечення зобов'язань клієнта щодо сплати гонорару або погашення фактичних видатків, пов'язаних з виконанням доручення.

Стаття 40. Одностороннє розірвання клієнтом угоди про надання правової допомоги

(1) Клієнт може в будь-який час і з будь-яких причин (або без їх пояснення) розірвати угоду з адвокатом в односторонньому порядку.

(2) Адвокат не має права вчиняти тиск на клієнта з метою перешкодити реалізації цього права.

(3) Водночас адвокат, котрому став відомий намір клієнта розірвати угоду з ним, повинен пояснити клієнту можливі наслідки цього для перспективи подальшого виконання його доручення, з'ясувати причини, що потягли ініціювання клієнтом розірвання угоди, і якщо вони пов'язані з помилковим уявленням клієнта про хід захисту (представництва) його інтересів або обумовлені недоліками в захисті (представництві) клієнта адвокатом, які можуть бути усунені, — пояснити це клієнту і обговорити з ним можливість збереження угоди, якщо це об'єктивно відповідає інтересам клієнта.

Стаття 41. Одностороннє розірвання адвокатом угоди про надання правової допомоги

(1) Адвокат може достроково (до завершення виконання доручення) розірвати угоду з клієнтом за сукупності таких умов:

1) клієнт згоден на розірвання угоди, маючи достатню інформацію про можливі наслідки цього для перспективи виконання його доручення;

2) у клієнта є реальна можливість звернутися до іншого адвоката;

3) чинним законодавством не передбачено неможливість розірвання угоди про надання правової допомоги певного виду

(2) Без дотримання умов, передбачених пунктами 1, 2 частини першої цієї статті, адвокат може достроково розірвати угоду з клієнтом за однієї з наступних обставин:

1) клієнт вчиняє дії, що стосуються суті доручення, на порушення чинного законодавства і відмовляється припинити їх вчинення, незважаючи на роз'яснення адвоката;

2) клієнт використовує правову допомогу, що йому надається адвокатом, для полегшення вчинення злочину;

3) клієнт, незважаючи на роз'яснення адвоката, наполягає на досягненні результату, який через нові або нововиявлені обставини є об'єктивно недосяжним;

4) клієнт грубо порушує обов'язки, взяті ним на себе згідно з угодою про надання правової допомоги;

5) належне виконання доручення стає неможливим через дії клієнта, що вчиняються ним всупереч порадам адвоката;

6) клієнт вчиняє дії, що ганьблять честь, гідність і ділову репутацію адвоката;

7) клієнт не погоджується погашати фактичні видатки у випадку, передбаченому частиною третьою статті 34 цих Правил, якщо вони є необхідними для подальшого виконання доручення;

8) фізичний або психологічний стан адвоката позбавляє його можливості належним чином продовжувати виконання доручення; в цьому випадку адвокат зобов'язаний вжити всіх доступних йому заходів для запобігання ущемленню законних інтересів клієнта і забезпечення подальшого представництва клієнта іншим адвокатом;

9) в інших випадках, передбачених цими Правилами.

(3) У всіх випадках розірвання угоди за ініціативою адвоката він зобов'язаний попередити про це клієнта, пояснити йому причини розірвання угоди, пересвідчитись, що вони об'єктив-

но або суб'єктивно, виходячи з позиції, зайнятої клієнтом, не можуть бути усунені, і вжити розумно необхідних заходів для захисту законних інтересів клієнта.

Стаття 42. Розірвання угоди, про надання правової допомоги за взаємною згодою адвоката і клієнта

Угода про надання правової допомоги може бути в будь-який час розірвана за *взаємною згодою адвоката і клієнта* за умови, що клієнту повідомлено можливі наслідки розірвання угоди для перспективи виконання його доручення.

Стаття 43. Розірвання угоди про надання правової допомоги через суперечність інтересів клієнтів або неможливість дотримання принципу конфіденційності

(1) У випадку, коли в процесі виконання доручення клієнта адвокат дізнався про існування суперечності між інтересами цього та інших клієнтів, а також інших осіб за обставин, зазначених у статтях 23 та 25 цих Правил, він повинен розірвати угоду з клієнтом (одним з клієнтів), якщо не буде отримано відповідної письмової згоди клієнта (клієнтів) або осіб, зацікавлених у збереженні конфіденційної інформації, на подальше представництво його (їх) інтересів цим адвокатом або на розголос конфіденційної інформації.

(2) При визначенні того, з ким із клієнтів розірвати угоду у випадках, передбачених частиною першою статті 23 цих Правил, адвокат має виходити із зіставлення можливостей рівноцінного представництва інтересів кожного з них іншим адвокатом, важливості прав та інтересів, пов'язаних з предметом доручень, строків необхідного здійснення дій по кожному з доручень, розміру передбачуваної шкоди, що може бути заподіяна кожному з клієнтів внаслідок розірвання угоди про надання правової допомоги.

Стаття 44. Обов'язки адвоката при розірванні угоди

При розірванні угоди (незалежно від причин) адвокат зобов'язаний:

1) повернути клієнту отримані від нього документи, а також документи, видані адвокату для клієнта іншими особами в ході виконання доручення, майно, передане клієнтом на зберігання -

ня адвокату, та невитрачені кошти, що призначалися для погашення видатків, пов'язаних з виконанням доручення;

2) поінформувати клієнта щодо здійсненої адвокатом роботи і передати клієнту копії процесуальних документів, складених адвокатом при виконанні доручення. Це правило не поширюється на випадки розірвання угоди адвокатом з підстав грубого порушення клієнтом зобов'язань, прийнятих на себе згідно з угодою, що виразилося у відмові від сплати або фактичній несплаті гонорару в повному обсязі.

Стаття 45. Розірвання угоди про надання правової допомоги з адвокатським об'єднанням

Якщо стороною в угоді з клієнтом про надання правової допомоги виступає адвокатське об'єднання, то при виникненні обставин, які є підставами для розірвання угоди, пов'язаних з конкретним адвокатом, котрого об'єднання призначило для надання правової допомоги клієнту, адвокатське об'єднання повинно вжити заходів для заміни адвоката за згодою клієнта, якщо при цьому можуть бути дотримані вимоги цих Правил.

Стаття 46. Етичні аспекти відносин адвоката з недієздатним (обмежено, частково дієздатним) клієнтом

(1) Недієздатність (обмежена, часткова дієздатність) клієнта або його фактично знижена здатність адекватно оцінювати дійсність сама по собі не може правити за підставу, що виправдовує невиконання (неналежне виконання) адвокатом своїх професійних обов'язків по відношенню до такого клієнта.

(2) Якщо через вік, психічне захворювання, інші об'єктивні причини у клієнта знижена можливість приймати виважені рішення, пов'язані зі змістом доручення, адвокат повинен намагатися підтримувати з ним нормальні стосунки, що відповідають вимогам цих Правил.

(3) Якщо клієнт у встановленому законом порядку визнаний недієздатним (обмежено дієздатним) і над ним запроваджено опіку (піклування) або якщо клієнт є неповнолітнім і інтереси клієнта, відповідно, представляє законний представник (або опікун, піклувальник), котрий свідомо для адвоката діє на шкоду законним інтересам неповнолітнього (підопічного), адвокат повинен:

1) відмовитись від прийняття (або, відповідно, — продовження виконання) доручення, яке може завдати шкоди інтересам неповнолітнього (підопічного);

2) вжити всіх доступних йому заходів до захисту законних інтересів клієнта;

3) поставити органи опіки та піклування до відома щодо зазначених дій опікуна (піклувальника) недієздатного (обмежено дієздатного) клієнта або законних представників (опікуна) неповнолітнього.

Стаття 47. *Етичні аспекти відносин адвоката з клієнтом — юридичною особою*

(1) У відносинах щодо надання правової допомоги клієнту - юридичній особі адвокат при визначенні суб'єкта прав і обов'язків клієнта і відповідному визначенні порядку реалізації своїх обов'язків має виходити з наступного:

1) для цілей передбаченої законодавством та цими Правилами взаємодії з клієнтом (узгодження зміст доручення, отримання дозволу на розголошення конфіденційної інформації, надання роз'яснень щодо правової позиції у справі, інформування про хід виконання доручення тощо) клієнта уособлює особа, яка від імені юридичної особи уклала угоду на надання останній правової допомоги, маючи на те належні повноваження, або інша особа (особи), зазначена в угоді;

2) носієм прав та обов'язків, які захищає або представляє адвокат при наданні правової допомоги, є юридична особа як така;

тому якщо пов'язані з предметом доручення дії особи (осіб), зазначених у частині першій цієї статті, або інших осіб, що перебувають у трудових (членських або подібних) відносинах з клієнтом — юридичною особою, є протиправними або такими, що об'єктивно шкодять інтересам клієнта і унеможливають ефективне виконання доручення, адвокат має вжити розумно необхідні і доступні йому заходи для зменшення негативних наслідків таких дій, зокрема, може оскаржити їх керівнику юридичної особи (або вищому щодо нього органу).

(2) Якщо, незважаючи на вжиті адвокатом заходи, керівник юридичної особи (або вищий орган) підтримують зазначені дії (бездіяльність), шкідливі для інтересів юридичної особи, адво-

кат може розірвати угоду на надання правової допомоги клієнту — юридичній особі в односторонньому порядку.

Стаття 48. Особливості застосування Правил щодо суперечності інтересів у відносинах з клієнтом — юридичною особою

(1) На відносини щодо надання правової допомоги клієнту -юридичній особі в повному обсязі поширюються норми цих Правил, що регламентують поведінку адвоката в ситуаціях існування або виникнення конфлікту (суперечності) інтересів.

(2) Якщо у спілкуванні з посадовими особами, службовцями та іншими працівниками клієнта — юридичної особи, пов'язаному з наданням правової допомоги цьому клієнту, стає очевидним, що виникає ситуація конфлікту інтересів, адвокат повинен недвозначно повідомити, що він представляє клієнта — юридичну особу і пояснити свої обов'язки, пов'язані з конфліктом інтересів.

(3) В період дії угоди про надання правової допомоги клієнту -юридичній особі адвокат не повинен укладати угод про надання правової допомоги з особами, що перебувають в трудових, цивільно-правових та інших правовідносинах з клієнтом, якщо це може суперечити інтересам клієнта — юридичної особи.

(4) В ситуаціях, описаних у частині першій статті 23 та частині першій статті 25 цих Правил, адвокат може прийняти доручення від посадової особи, службовця, іншого працівника юридичної особи, що опинився у відносинах конфлікту інтересів з останньою (або виконання доручення якого може потягнути розголошення відомостей щодо юридичної особи), якщо стосовно до Правил зазначених норм від імені юридичної особи дається згода належно уповноваженою особою, що не є тією особою, на користь якої така згода запитується.

Стаття 49. *Особливості виконання доручення, пов'язаного з посередництвом між: клієнтами*

(1) Якщо адвокат виступає в ролі посередника між клієнтами, він повинен з кожним із них узгоджувати рішення, що приймаються, і забезпечувати належну інформованість кожного з них про всі обставини і міркування, що є необхідними для прийняття виважених рішень по суті доручення.

(2) Адвокат повинен припинити свої дії як посередника і розірвати відповідні угоди з кожним із клієнтів, якщо цього

вимагає хоча б один з клієнтів, яких він одночасно представляє, або якщо виникають обставини, за яких дотримання умов, передбачених частиною першою статті 24 цих Правил, стає неможливим.

(3) Якщо дії адвоката як посередника між клієнтами не досягли бажаного клієнтами результату, він не може надалі представляти інтереси жодного з клієнтів з питань, пов'язаних із предметом посередництва.

Стаття 50. *Етичні аспекти здійснення захисту за призначенням*

(1) Здійснення захисту за призначенням органів попереднього слідства та суду у випадках, передбачених чинним кримінально-процесуальним законодавством, є важливим професійним обов'язком адвоката. Необгрунтована відмова від прийняття на себе захисту за цих умов є неприпустимою.

(2) Відмову слід вважати обгрунтованою тільки у випадках:

1) коли адвокат через тимчасову непрацездатність не може повноцінно виконувати свої професійні обов'язки;

2) коли з об'єктивних причин у адвоката відсутня належна кваліфікація для надання правової допомоги у конкретній справі, що є особливо складною;

3) коли при прийнятті адвокатом на себе надання правової допомоги певній особі через конкретні причини неможливо забезпечити дотримання вимог цих Правил, які регламентують ситуацію суперечності інтересів, або Правил, що забезпечують гарантії збереження конфіденційної інформації;

4) коли прийняття захисту за призначенням через конкретні об'єктивні причини може потягнути суттєве порушення прав і законних інтересів інших клієнтів адвоката, з котрими адвокат пов'язаний раніше укладеними угодами про надання правової допомоги;

5) коли частина роботи, що виконується за призначенням, у загальному обсязі роботи адвоката стає вочевидь надмірною і ставить його в тяжке матеріальне становище.

(3) У випадках здійснення захисту за призначенням у порядку, передбаченому Кримінально-процесуальним кодексом України, з оплатою відповідно до чинного законодавства на будь-якій стадії здійснення правової допомоги допускається укладен-

ня угоди з клієнтом про надання йому правової допомоги, яке передбачає внесення гонорару клієнтом.

(4) Адвокат не має права в цих випадках схилити клієнта до укладення угоди шляхом обману, погроз та інших засобів, які суперечать чинному законодавству і цим Правилам.

(5) Адвокат, який виконував на попередньому слідстві захист клієнта на підставі укладеної угоди або за призначенням, не може відмовитись від прийняття доручення на захист цього клієнта в суді першої інстанції.

Стаття 51. *Етичні аспекти надання адвокатом правової допомоги малозабезпеченим громадянам*

(1) У своїй професійній діяльності адвокат повинен завжди враховувати, що професія адвоката є не тільки джерелом заробітку для нього, а й має важливе соціальне значення, є однією з головних гарантій належного рівня захисту прав та свобод громадян і вимагає від своїх представників відданості цьому призначенню професії, благородства та людяності. Тому адвокат повинен надавати правову допомогу у випадках, передбачених законом, на частково сплатних засадах або безкоштовно.

(2) Необгрунтована відмова або ухилення адвоката від надання правової допомоги безоплатно у випадках, прямо передбачених законом, є неприпустимою. Обгрунтованою такою відмовою слід вважати лише у випадках, аналогічних передбаченим частиною другою статті 50 цих Правил.

(3) Адвокат повинен також намагатись знайти можливість надання правової допомоги незаможним громадянам на частково сплатних засадах або безкоштовно і в інших випадках, прямо не передбачених законом, виходячи з розумного співвідношення цієї роботи з повністю оплачуваною.

(4) При зверненні до адвоката особи, що завідомо має згідно з законом право на надання правової допомоги безкоштовно, адвокат повинен пояснити їй це право. Адвокату забороняється в цих випадках шляхом повідомлення неправдивої інформації про права такої особи або свідомого їх замовчування добиватися винагороди за надану правову допомогу.

(5) Разом з тим, якщо клієнт, будучи повідомленим про свої права, тим не менше бажає внести гонорар або якщо за нього це

хоче зробити інша особа, адвокат вправі прийняти оплату, якщо при цьому не порушуються інші правила адвокатської етики.

(б) Якщо в рекламних матеріалах про діяльність адвоката (адвокатського об'єднання) зазначається, що правова допомога певних видів або допомога певним категоріям громадян буде надаватись безкоштовно, адвокат зобов'язаний виконувати умови рекламних матеріалів і не може відмовитись від надання безкоштовної правової допомоги у випадках, прямо передбачених рекламними матеріалами. Рівною мірою адвокат (адвокатське об'єднання) має дотримуватися вміщених у рекламних матеріалах вказівок про знижений рівень оплати правової допомоги.

Стаття 52. Дотримання адвокатом принципу добросовісності при здійсненні захисту за призначенням та наданні правової допомоги безоплатно

Адвокат зобов'язаний сумлінно ставитись до виконання прийнятих на себе доручень як у випадках, коли угодами передбачено отримання повноцінного гонорару за їх виконання, так і коли правова допомога, що надається адвокатом, оплачується державою за фіксованими ставками або надається безоплатно відповідно до закону або угоди між адвокатом і клієнтом.

РОЗДІЛ IV. ВІДНОСИНИ АДВОКАТА З СУДОМ ТА ІНШИМИ УЧАСНИКАМИ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Стаття 53. Дотримання адвокатом принципу законності у відносинах з судом та іншими учасниками судового процесу

(1) Представляючи інтереси клієнта або виконуючи функцію захисника в суді, адвокат зобов'язаний дотримуватися вимог чинного процесуального законодавства, законодавства про адвокатуру та про статус суддів, іншого законодавства, що регламентує поведінку учасників судового процесу, а також вимог цих Правил, не виявляти неповаги до суду (суддів), поводитись гідно і коректно.

(2) Адвокат не повинен пред'являти позовних вимог, клопотань та інших процесуальних документів, що свідомо для нього не ґрунтуються на чинному законодавстві, окрім випадків, коли нормативний акт, що регулює спірні відносини,

сам видається незаконним або неконституційним і підлягає оскарженню у передбаченому законом порядку.

(3) В ході судового розгляду справи адвокат не повинен:

1) намагатися вплинути на рішення (вирок) суду позапроцесуальними засобами;

2) робити свідомо неправдиві заяви стосовно фактичних обставин справи або давати їм свідомо неправильну правову оцінку;

3) подавати суду завідомо неправдиві докази або свідомо брати участь в їх формуванні;

4) посилятися в суді на завідомо неправдиві або завідомо викривлені фактичні обставини, або обставини, що завідомо не стосуються предмета спору; або на подані клієнтом докази, стосовно яких йому відомо, що вони є неправдивими, або докази, отримані з порушенням статті 29 цих Правил; а також на особисту обізнаність з обставинами справи, своєю суб'єктивну, не обгрунтовану поданими доказами думку щодо правдивості, порядності та інших особистих якостей учасників процесу, свідків, експертів; а у виступі в судових дебатах — крім того, на обставини, які не були предметом дослідження під час судового розгляду (щодо яких адвокатом не заявлялися клопотання, спрямовані на доказування таких обставин) за винятком загально відомих фактів;

5) порушувати порядок у судовому засіданні, припускатись сперечань з судом та висловлювань, що принижують честь і гідність суду або інших учасників процесу.

(4) Схиляння адвокатом підзахисного, сторін в процесі та свідків до давання свідомо неправдивих пояснень та свідчень або експертів до надання свідомо неправдивих висновків — категорично забороняється.

Стаття 54. Дотримання принципів незалежності адвоката та домінантності інтересів клієнта у відносинах адвоката з судом

(1) Дотримуючись принципу законності, адвокат водночас має бути наполегливим і принциповим у відстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю у захисті й

представництві прав та інтересів клієнта з метою не погіршити стосунків з судьями; у випадку вчинення судом тиску на адвоката — не йти на компроміси, які суперечать охоронюваним законом інтересам клієнта; послідовно дотримуватися принципу домінантності інтересів клієнта перед всіма іншими інтересами й міркуваннями, що пов'язані з відносинами адвоката з судом.

(2) Адвокат не повинен полишати без уваги порушення закону, нетактовне і зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу до його клієнта, його самого або адвокатури в цілому і повинен реагувати на відповідні дії у формах, передбачених чинним законодавством.

(3) Адвокат не повинен приймати доручення на ведення в суді справи клієнта, направленою до нього суддею, який братиме участь в судовому розгляді цієї справи.

Стаття 55. Деякі аспекти втілення принципу добросовісності при виконанні адвокатом професійних обов'язків у суді

(1) Адвокат повинен виявляти активність у збиранні та наданні доказів у справі, що розглядається судом.

(2) Адвокат повинен прагнути формулювати процесуальні документи, усні заяви, клопотання, виступи таким чином, щоб унеможливити їх невірне тлумачення.

Стаття 56. Співвідношення принципів домінантності інтересів клієнта та законності при поданні суду доказів

Адвокат має право всупереч вимогам клієнта відмовитись посилатися на фактичні обставини справи і подавати докази, стосовно яких у нього є обґрунтовані сумніви щодо їх правдивості.

Стаття 57. Дотримання принципу конфіденційності при здійсненні адвокатом професійної діяльності в суді

Адвокат не має права при здійсненні професійної діяльності в суді будь-яким чином, безпосередньо або опосередковано порушувати конфіденційність інформації, яка відноситься до предмета адвокатської таємниці або є конфіденційною згідно з цими Правилами.

Стаття 58. Дотримання адвокатом принципів чесності та порядності під час здійснення професійної діяльності в суді

(1) Адвокат не повинен повідомляти учасникам процесу або свідкам свідомо неправдиву інформацію стосовно фактичних обставин справи, їх правової оцінки, суті закону, обсягу прав та обов'язків сторін або іншим чином намагатися схилити їх до зміни їх позиції, свідчень, здійснення інших дій, в яких зацікавлений його клієнт.

(2) Адвокат повинен уникати позапроцесуального спілкування по суті справи, що є предметом судового розгляду, з учасниками процесу, які не є його клієнтами, і має здійснювати таке лише у формах та з метою, що не суперечить чинному законодавству та цим Правилам і лише у випадках, коли це є необхідним для належного виконання доручення.

(3) Адвокат повинен уникати спілкування з суддею в будь-яких формах, окрім передбачених законодавством, по суті справи, що розглядається судом, і не повинен спонукати до цього клієнта.

(4) Адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на невірне з'ясування з'ясування судового розгляду справи.

Стаття 59. Культура поведінки адвоката у відносинах з іншими учасниками судового процесу

У відносинах з іншими учасниками процесу адвокат повинен:

- 1) бути стриманим і коректним;
- 2) реагувати на неправильні дії або вислови цих осіб у формах, передбачених законом, зокрема, у формі заяв, клопотань, скарг, тощо;
- 3) при допиті підсудних, потерпілих, сторін у цивільному процесі, свідків та інших осіб бути тактовним, не ставити запитань у підвищеному тоні, брутальній, знущальній формі, або формі що принижує їх честь та гідність.

РОЗДІЛ V. ВІДНОСИНИ АДВОКАТА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ІНШИМИ ОРГАНАМИ ТА ОСОБАМИ

Стаття 60. Етичні аспекти відносин адвоката з органами дізнання, попереднього слідства та адміністративної юрисдикції

(1) У відносинах з органами дізнання, попереднього слідства, адміністративної юрисдикції адвокат має дотримуватися прин-

ципів і підходів, закріплених розділом 1У цих Правил, з урахуванням специфіки статусу цих органів і процесуальних форм взаємодії адвоката з ними, передбачених чинним законодавством.

(2) Адвокат повинен зберігати таємницю слідства в межах, визначених чинним кримінально-процесуальним законодавством.

(3) Адвокат не повинен умисно перешкоджати законному здійсненню процесу дізнання, попереднього слідства, адміністративного провадження і давати клієнту поради, свідомо спрямовані на вчинення таких перешкод.

(4) Адвокат не повинен приймати доручення на ведення на стадії дізнання та попереднього слідства справи клієнта, направленого йому особами, що здійснюють дізнання або слідство у цій справі.

Стаття 61. Етичні аспекти відносин адвоката з іншими державними органами

У відносинах з іншими державними органами з приводу виконання доручення клієнта адвокат має дотримуватися вимог цих Правил у частині, застосовній до цих відносин, і не повинен:

1) розголошувати пов'язану з їхньою діяльністю інформацію, що стала йому відомою у зв'язку з виконанням доручення, таємниця якої охороняється чинним законодавством;

2) робити свідомо неправдиві заяви стосовно суті доручення, фактичних обставин, що мають до нього відношення, їх правової оцінки, прав і обов'язків адвоката, клієнта, а також обсягу своїх повноважень по представництву останнього перед цим органом;

3) здійснювати протизаконний тиск на посадових осіб та службовців цих органів, використовуючи особисті зв'язки, погрози, обіцянки тощо.

Стаття 62. Дотримання принципу незалежності та домінантності інтересів клієнта у відносинах адвоката з органами дізнання, попереднього слідства, адміністративної юрисдикції та іншими державними органами

У відносинах як з органами дізнання, попереднього слідства, адміністративної юрисдикції, так і з іншими державними

органами адвокат повинен виявляти принциповість у відстоюванні інтересів клієнта, не допускаючи підлесливості, а за згодою клієнта оскаржувати незаконні дії посадових осіб або органів, які перешкоджають виконанню доручення, в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Стаття 63. *Етичні аспекти відносин адвоката з іншими особами*

У відносинах з будь-якими особами, з якими адвокат взаємодіє в процесі виконання доручення клієнта, адвокат має дотримуватись вимог цих Правил у частині, застосовній до цих відносин, і не повинен:

- 1) робити свідомо неправдиві заяви стосовно фактичних обставин, що мають відношення до суті доручення, їх правової оцінки, прав і обов'язків адвоката, клієнта та інших осіб;
- 2) використовувати засоби і методи, що свідомо порушують законні права та інтереси інших осіб.

РОЗДІЛ VI. ВІДНОСИНИ МІЖ АДВОКАТАМИ

Стаття 64. *Загальні етичні засади взаємин між адвокатами*

Відносини між адвокатами повинні будуватися на засадах колегіальності, взаємної поваги представників адвокатської професії, дотримання професійних прав адвокатів, слідування всім основним принципам адвокатської етики, передбаченим цими Правилами.

Стаття 65. *Окремі етичні аспекти взаємин між адвокатами*

Адвокат не повинен допускати по відношенню до іншого адвоката:

- 1) висловлювань, що принижують його честь та гідність, завдають шкоди його діловій репутації, нетактовних та принизливих висловів;
- 2) поширення свідомо неправдивих відомостей про нього;
- 3) спроб схилити клієнта іншого адвоката до розірвання з ним угоди про надання правової допомоги;
- 4) спілкування з клієнтом іншого адвоката без згоди останнього з приводу виконуваного ним доручення;
- 5) намагань схилити до укладення угоди про надання правової допомоги особу, що прийшла в адвокатське об'єднання до іншого адвоката;

б) навмисного введення іншого адвоката в оману стосовно справи, в судовому розгляді якої вони обидва беруть участь, щодо місця і часу проведення судових засідань, результатів розгляду справи судами різних інстанцій, наявності доказів (і намірів їх представити), які в дійсності не існують, намірів свого клієнта, які стосуються предмету спору і ведення справи, умов мирової угоди, що пропонується.

Стаття 66. Допустимі форми реагування адвоката на незаконні або неетичні дії іншого адвоката

Допустимими формами реагування адвоката на незаконну або неетичну поведінку іншого адвоката, якою заподіяна або може бути заподіяна шкода інтересам адвоката, його клієнта, адвокатського об'єднання, виборних органів адвокатури або адвокатури як такої, слід вважати звернення (заяви, скарги) в органи адвокатури, наділені дисциплінарними повноваженнями по відношенню до адвокатів, а також використання інших форм захисту прав та законних інтересів особи, передбачених чинним законодавством України.

Стаття 67. Окремі аспекти дотримання принципу взаємної поваги між адвокатами

(1) Адвокат повинен уникати розголосу в засобах масової інформації (або поширення іншим способом) відомостей, що ганьблять іншого адвоката, якщо цього не вимагають його власні законні інтереси, інтереси його клієнта або адвокатури України.

(2) Адвокат не повинен обговорювати з клієнтами обставини, що стосуються особистого життя іншого адвоката, його матеріального стану, походження, національної належності, та інші обставини, що стосуються адвоката, які не мають відношення до суті доручення.

Стаття 68. Обмеження рекламування адвокатської діяльності, пов'язані з принципом колегіальності

Адвокат не може вдаватись до антиреклами стосовно іншого адвоката (адвокатського об'єднання) або використовувати цей метод при рекламуванні своєї діяльності.

Стаття 69. *Майновий аспект відносин між адвокатами при направленні клієнта*

Адвокат не має права вимагати винагороду від іншого адвоката за направлення йому клієнта.

РОЗДІЛ VII. ДОТРИМАННЯ НОРМ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ В ГРОМАДСЬКІЙ, НАУКОВІЙ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА

Стаття 10. *Співвідношення між професійними обов'язками адвоката і його громадськими, науковими та іншими інтересами*

(1) В своїй громадській, науковій та публіцистичній діяльності адвокат повинен враховувати необхідність дотримання своїх професійних обов'язків, зокрема, тих, що впливають з Правил адвокатської етики.

(2) У випадку виникнення суперечності між професійними обов'язками адвоката, передбаченими чинним законодавством, цими Правилами і обов'язками перед конкретними клієнтами, що впливають з угод про надання правової допомоги — з одного боку, та інтересами адвоката, що обумовлені його членством в певній громадській організації, партії, науковому товаристві тощо — з іншого, адвокат не має права порушувати свої професійні обов'язки.

Стаття 71. *Дотримання принципу конфіденційності в громадській, науковій або публіцистичній діяльності адвоката*

Адвокат не може використовувати в своїй громадській, науковій або публіцистичній діяльності інформацію, конфіденційність якої охороняється цими Правилами, без згоди на це осіб, зацікавлених у нерозголошенні такої інформації.

Стаття 72. *Дотримання принципу поваги до адвокатської професії в публіцистичній діяльності адвоката*

В своїх публіцистичних матеріалах адвокат не повинен поширювати відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво, які порочать честь, гідність чи ділову репутацію інших адвокатів або престиж адвокатури як такої, а обґрунтовану критику зазначених осіб або адвокатури в цілому має викладати в коректній формі.

РОЗДІЛ VIII. АДВОКАТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК СУБ'ЄКТ
ВІДНОСИН ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ
ПРАВИЛ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ

Стаття 73. *Поширення Правил адвокатської етики на діяльність об'єднань адвокатів*

Ці Правила адвокатської етики є обов'язковими для дотримання об'єднаннями адвокатів тією самою мірою, що й окремими адвокатами.

Стаття 74. *Обов'язки адвокатського об'єднання щодо забезпечення Правил адвокатської етики*

У випадках, коли стороною в угоді про надання правової допомоги є адвокатське об'єднання, воно зобов'язане забезпечити відповідність кандидатури адвоката, котрому доручається виконання угоди (окремих робіт за угодою), вимогам до компетентності, об'єктивно обумовленим характером доручення, а також забезпечити дотримання інших вимог цих Правил, що стосуються укладення угоди на надання правової допомоги, її виконання та припинення.

Стаття 75. *Участь адвокатів у забезпеченні дотримання адвокатським об'єднанням Правил адвокатської етики*

Кожен адвокат, який є членом адвокатського об'єднання, повинен докладати розумних зусиль щодо забезпечення вжиття об'єднанням заходів, що сприяють дотриманню всіма адвокатами та співробітниками цього об'єднання цих Правил.

Стаття 76. *Співвідношення професійних обов'язків адвокатів — членів адвокатського об'єднання з обов'язками, пов'язаними з членством в такому*

Для адвоката, який є членом адвокатського об'єднання, професійні обов'язки перед клієнтами, що випливають із чинного законодавства, Правил адвокатської етики., угод про надання правової допомоги, повинні мати домінуюче значення по відношенню до обов'язків адвоката щодо виконання вказівок керівних органів адвокатського об'єднання.

РОЗДІЛ ІХ. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ

Стаття 77. *Правові наслідки порушення Правил адвокатської етики*

За порушення Правил адвокатської етики до адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності в порядку, передбаченому чинним законодавством про адвокатуру.

Стаття 78. *Відповідальність адвоката за порушення Правил адвокатської етики помічником адвоката*

Адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики його помічником, якщо адвокат:

- 1) не забезпечив ознайомлення останнього з цими Правилами;
- 2) не здійснював належного контролю за діями помічника, залученого ним до виконання окремих робіт за дорученням, передбаченим угодою між адвокатом і клієнтом про надання правової допомоги;
- 3) своїми розпорядженнями і порадами або особистим прикладом сприяв порушенню помічником Правил адвокатської етики.

Стаття 79. *Відповідальність керівників адвокатських об'єднань за незабезпечення умов для дотримання Правил адвокатської етики*

Адвокат, що є керівником адвокатського об'єднання (адвокати-члени колегіального керівного органу адвокатського об'єднання), може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за невиконання вимог статті 74 цих Правил, а також за прийняття ним (ними) рішень, які тягнуть порушення Правил адвокатської етики.

Стаття 80. *Загальні засади застосування дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики*

(1) При застосуванні дисциплінарних стягнень за порушення Правил адвокатської етики дисциплінарні органи адвокатури мають виходити із загальних засад юридичної відповідальності, зокрема повинні застосовувати заходи дисциплінарної відповідальності лише за винні порушення.

(2) Щодо відносин дисциплінарної відповідальності адвокатів діє презумпція невинуватості.

Стаття 81. Роль регіональних дисциплінарних органів адвокатури в роз'ясненні Правил адвокатської етики

(1) У випадках, коли в конкретній ситуації адвокату важко визначити варіант поведінки, який у певних обставинах відповідав би нормам цих Правил, він може звернутися за роз'ясненням до відповідного регіонального дисциплінарного органу адвокатури.

(2) Дії адвоката, що відповідають роз'ясненню регіонального дисциплінарного органу адвокатури, не можуть бути поставлені йому за провину і тягти накладення дисциплінарного стягнення.

*Схвалені Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України 1 жовтня 1999 року
Протокол від 1-2 жовтня 1999р. № 6/УБ*

Друкується за: Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2001. —
№ 2. - С 125-155.

Міжнародні правові акти щодо діяльності юристів

Д о д а т о к 5

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ, що стосуються ролі юристів, прийняті Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками Гавана, 27 серпня — 7 вересня 1990 року

Восьмий Конгрес Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності і поводження з правопорушниками, посилаючись на Міланський план дій¹, прийнятий на основі консенсусу Сьомим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності і поводження з правопорушниками і схвалений Генеральною Асамблеєю в її резолюції 40/32 від 29 листопада 1985 року, посилаючись також на резолюцію 18 Сьомого Конгресу², в якій Конгрес рекомендує державам-членам забезпечити захист практикуючих юристів від неправомірних обмежень і тиску при виконанні ними своїх функцій, із задоволенням відзначаючи роботу, проведenu на виконання резолюції 18 Сьомого Конгресу Комітетом з попередження злочинності і боротьби з нею, Міжрегіональною підготовчою нарадою і регіональними підготовчими нарадами до Восьмого Конгресу Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності і поводження з правопорушниками щодо норм і керівних принципів Організації Об'єднаних Націй у сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя та їх дотримання і першочергових завдань з встановлення нових норм:

1) приймає Основні принципи, що стосуються ролі юристів, які містяться в додатку до цієї резолюції;

2) рекомендує Основні принципи для прийняття рішень і виконання на національному, регіональному і міжрегіональному рівнях з урахуванням політичних, економічних, соціальних і культурних умов і традицій кожної країни;

3) пропонує державам-членам враховувати і дотримуватися Основних принципів у рамках їх національного законодавства і практики;

4) пропонує також державам-членам довести Основні принципи до відома юристів, суддів, працівників органів виконавчої і законодавчої влади і населення в цілому;

5) пропонує надалі державам-членам інформувати Генерального секретаря, кожні п'ять років починаючи з 1992 року, про дотримання Основних принципів, у тому числі про «їх поширення, включення у внутрішнє законодавство, практику, процедури і політику, про проблеми, що виникають у зв'язку з їх дотриманням на національному рівні, і допомозі, яка, можливо, потрібна з боку міжнародного співтовариства, і просить Генерального секретаря представити відповідну доповідь Дев'ятому Конгресу Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності і поводження з правопорушниками;

6) закликає всі уряди заохочувати на національному і регіональному рівнях семінари і навчальні курси, присвячені ролі юристів і дотриманню рівності умов доступу до професії юриста;

7) наполегливо закликає регіональні комісії, регіональні і міжрегіональні установи, що займаються питаннями попередження злочинності і кримінального правосуддя, спеціалізовані установи та інші органи системи Організації Об'єднаних Націй, інші зацікавлені міжурядові організації при Економічній і Соціальній Раді прийняти активну участь у дотриманні Основних принципів і інформувати Генерального секретаря про виконану роботу, їх поширення дотримання, також просить Генерального секретаря включити цю інформацію в його доповідь Дев'ятому Конгресу .

8) закликає Комітет з попередження злочинності і боротьби з нею розглянути в першочерговому порядку питання про шляхи і засоби забезпечення ефективного здійснення цієї резолюції;

9) просить Генерального секретаря:

вжити, у разі необхідності, заходів з доведення цієї резолюції до відома урядів і всіх зацікавлених органів Організації

Об'єднаних Націй і забезпечити якомога більш широке поширення Основних принципів;

включити Основні принципи у наступний випуск видання Організації Об'єднаних Націй під назвою «Права людини: Збірник міжнародних документів»;

надавати урядам на їх прохання послуги експертів, регіональних і міжрегіональних консультантів для надання допомоги у дотриманні Основних принципів і представити Дев'ятому Конгресу доповідь про фактично надану технічну допомогу і підготовку;

представити Комітету з попередження злочинності і боротьби з нею на його дванадцятій сесії доповідь про заходи з дотримання Основних принципів.

Д о д а т о к

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ, що стосуються ролі юристів

Беручи до уваги, що народи світу заявляють у Статуті Організації Об'єднаних Націй, зокрема, про свою рішучість створити умови, за яких може дотримуватися справедливість, і проголошують як одну зі своїх цілей здійснення міжнародної співпраці в забезпеченні і розвитку поваги прав людини і основних свобод незалежно від раси, статі, мови і релігії,

беручи до уваги, що у Загальній декларації прав людини³ зафіксовані принципи рівності перед законом, презумпція невинуватості, право на те, щоб справу було розглянуто гласно і з дотриманням всіх вимог справедливості незалежним і неупередженим судом, та всі необхідні гарантії для захисту будь-якої людини, звинуваченої у здійсненні злочину,

беручи до уваги, що у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права⁴ також проголошується право бути судимим без невинуватості затримки і право на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним на основі закону,

беручи до уваги, що у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права⁵ нагадується про обов'язок держав

згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй сприяти загальній повазі і дотриманню прав і свобод людини, беручи до уваги, що у Зведенні принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі⁶, передбачається, що затримана особа має право скористатися допомогою юриста, звертатися і консультуватися з ним, беручи до уваги, що у⁷Стандартних мінімальних правилах поведження з ув'язненими, зокрема, рекомендується забезпечувати осіб, які перебувають під слідством, юридичною допомогою і конфіденційним спілкуванням з адвокатом, беручи до уваги, що у Заходах, що гарантують захист прав тих, хто засуджений до смертної кари⁸, підтверджується право кожного підозрюваного або звинуваченого у скоєнні злочину, за який може бути винесений смертний вирок, на відповідну правову допомогу на всіх стадіях правосуддя відповідно до статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права,

беручи до уваги, що у Декларації Основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою⁹ рекомендуються заходи, які необхідно вживати на міжнародному і національному рівнях для полегшення жертвам злочинів доступу до правосуддя і справедливого звернення, реституції, компенсації і допомоги,

беручи до уваги, що для забезпечення належного захисту прав і основних свобод людини, користуватися якими повинні всі люди, незалежно від того, чи є ці права економічними, соціальними і культурними, або громадянськими і політичними, необхідно, щоб всі люди дійсно мали доступ до юридичних послуг, що надаються незалежними професійними юристами,

беручи до уваги, що професійним асоціаціям юристів відводиться основоположна роль у забезпеченні дотримання професійних норм і етики у захисті своїх членів від переслідування і неправомірних обмежень і посягань, у наданні юридичних послуг всім, хто її потребує, і в співпраці з урядовими та іншими установами у сприянні здійсненню шлей правосуддя і у відстоюванні державних інтересів,

нижченаведені Основні принципи, що стосуються ролі юристів, сформульовані для надання допомоги і Державам-членам у здійсненні завдань їх розвитку і забезпечення належної ролі юристів, повинні дотримуватися і враховуватися урядами у

рамках їх національного законодавства і практики і повинні бути доведені до відома юристів, а також інших осіб, таких, як судці, обвинувачі, представники виконавчих і законодавчих органів і населення загалом. Ці принципи, за необхідності також застосовуються до осіб, які виконують функції юристів, не маючи офіційно такого статусу

Доступ до юристів і юридичних послуг

1. Кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав на всіх стадіях кримінального процесу.

2. Уряд забезпечує ефективні процедури і гнучкі механізми ефективного і рівного доступу до юристів для всіх осіб, які перебувають на їх території і які підпадають під їх юрисдикцію, без дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, етнічного походження, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового, економічного або іншого становища.

3. Уряди забезпечують надання достатніх фінансових та інших ресурсів для надання юридичних послуг бідним і, за необхідності, іншим особам, які знаходяться у несприятливому становищі. Професійні асоціації юристів співпрацюють задля організації і забезпечення послуг, коштів та інших ресурсів.

4. Уряди і професійні асоціації юристів сприяють здійсненню програм з інформування людей щодо «їх прав і обов'язків згідно із законом і про важливу роль юристів у захисті їх основних свобод. Особливу увагу необхідно приділяти наданню допомоги бідним та іншим особам, що знаходяться у несприятливому становищі, з тим, щоб вони могли відстоювати свої права і, за необхідності, звертатися за допомогою до юристів.

Спеціальні гарантії у питаннях кримінального правосуддя

5. Уряди забезпечують, щоб компетентні органи негайно інформували кожну людину щодо її права користуватися допомогою юриста за своїм вибором при арешті або затриманні, або при обвинуваченні її у здійсненні злочину.

6. У всіх випадках, коли того вимагають інтереси правосуддя, кожна людина, яка не має юриста, має право на допомогу юриста, досвід і компетентність якого відповідають характеру правопорушення, призначеного з метою надання йому ефек-

тивної юридичної допомоги безкоштовно, якщо у нього немає достатніх коштів для оплати послуг юриста.

7. Крім того, уряди забезпечують, щоб усі заарештовані або затримані особи, незалежно від того, чи пред'явлено їм обвинувачення у здійсненні злочину, чи ні, отримували негайний доступ до юриста у будь-якому випадку не пізніше, ніж через сорок вісім годин з моменту арешту або затримання.

8. Всім заарештованим, затриманим або ув'язненим особам створюються належні можливості, час і умови для відвідування юристом, спілкування і консультацію з ним без затримки, втручання або цензури і з дотриманням повної конфіденційності. Такі консультації можуть проводитися у присутності посадових осіб із підтримання правопорядку, але за умови, що їх не будуть чути.

Кваліфікація і підготовка кадрів

9. Уряди, професійні асоціації юристів і навчальні заклади забезпечують належну кваліфікацію і підготовку юристів і знання ними професійних ідеалів і моральних обов'язків, а також прав людини і основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом.

10. Уряди, професійні асоціації юристів і навчальні заклади забезпечують відсутність дискримінації будь-якої особи щодо початку або продовження професійної юридичної практики за ознаками раси, кольору шкіри, статі, етнічного походження, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, майнового, станового, економічного або іншого становища, за винятком того, що вимога, згідно з якою адвокат повинен бути громадянином відповідної країни, не розглядається як дискримінаційна.

11. У країнах, де існують групи, громади і регіони, потреби яких в юридичних послугах не забезпечуються, особливо там, де такі групи мають своєрідну культуру, традиції або мову, або ставали жертвами дискримінації у минулому, уряди, професійні асоціації юристів і навчальні заклади повинні вжити особливих заходів до того, щоб надати можливість представникам цих груп отримати доступ до професії юриста і забезпечити, щоб вони дістали освіту, що відповідає потребам їхніх груп.

Функції і обов'язки

12. Юристи, за всіх обставин, зберігають честь і гідність як носії відповідальної професії при відправленні правосуддя.

13. Щодо своїх клієнтів юристи виконують наступні функції;
а) консультування клієнтів щодо їх юридичних прав і обов'язків і роботи правової системи тією мірою, в якій це стосується юридичних прав і обов'язків клієнтів;

б) надання клієнтам допомоги будь-якими доступними засобами і вживання заходів, передбачених законодавством, для захисту їх або їх інтересів;

с) надання, за необхідності, допомоги клієнтам у судах, трибуналах або адміністративних органах.

14. Захищаючи права своїх клієнтів і відстоюючи інтереси правосуддя, юристи повинні сприяти захисту прав людини і основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, і у всіх випадках діяти незалежно і сумлінно відповідно до законів і визнаних норм і професійної етики юриста.

15. Юристи завжди суворо дотримуються інтересів своїх клієнтів.

Гарантії щодо виконання юристами своїх обов'язків

16. Уряди забезпечують, щоб юристи:

а) могли виконувати свої професійні обов'язки в обстановці, вільній від загроз, перешкод, залякування або невиконання даного втручання;

б) могли здійснювати поїздки і безперешкодно консультуватися зі своїми клієнтами всередині країни і за її межами;

с) не зазнавали судового переслідування судових, адміністративних, економічних або інших санкцій за будь-які дії, вчинені відповідно до визнаних нормами закону професійних обов'язків і етики, а також загроз такого переслідування і санкцій.

17. У тих випадках, коли виникає загроза безпеки юристів внаслідок виконання ними своїх функцій, влада забезпечує їм належний захист.

18. Юристи не ототожнюються зі своїми клієнтами або інтересами своїх клієнтів через виконання ними своїх функцій.

19. Жоден суд або адміністративний орган, в якому визнається право на захисника, не відмовляється визнавати права юриста відстоювати в суді інтереси свого клієнта, за винятком тих випадків, коли юристу було відмовлено у праві виконувати свої професійні обов'язки відповідно до національного права і практики і відповідно до Основних принципів.

20. Юристи користуються цивільним і кримінальним імунітетом щодо відповідних заяв, зроблених сумлінно у письмових поданнях до суду або усних виступах в суді, або під час виконання ними своїх професійних обов'язків в суді, трибуналі або іншому юридичному чи адміністративному органі.

21. Компетентні органи зобов'язані забезпечувати юристам завчасний доступ до належної інформації, досье і документів, що знаходяться в їх розпорядженні або під їх контролем, з тим, щоб юристи мали можливість надавати ефективну юридичну допомогу своїм клієнтам. Такий доступ повинен забезпечуватися, як тільки в цьому з'являється необхідність.

22. Уряди визнають і забезпечують конфіденційний характер будь-яких відносин і консультацій між юристами та їх клієнтами у процесі виконання ними своїх професійних обов'язків.

Свобода переконань і асоціацій

23. Юристи, як і інші громадяни, мають право на свободу вираження думки, переконань і зборів. Зокрема, вони мають право брати участь у суспільних дискусіях з питань, що стосуються права, відправлення правосуддя і заохочення і захисту прав людини, і бути членами місцевих, національних або міжнародних організацій або створювати їх і брати участь в їх засіданнях, не зазнаючи обмеження своєї професійної діяльності внаслідок своїх законних дій або членства в організації, що діє відповідно до закону. Здійснюючи і права, юристи у своїх діях завжди керуються правом і визнаними нормами і професійною етикою юриста.

Професійні асоціації юристів

24. Юристи мають право створювати і бути членам самостійних професійних асоціацій, що представляють їх інтереси, сприяють їх безперервній освіті і підготовці, і захищають їх професійні інтереси. Виконавчий орган професійних організацій обирається її членами виконує свої функції без втручання ззовні.

25. Професійні асоціації юристів співпрацюють урядами з метою забезпечення реального і рівного доступу до юридичного обслуговування можливості юристам без неправомірного втручання консультувати надавати допомогу клієнтам згідно із законом і визнаними професійними стандартами і етичними нормами

Дисциплінарні заходи

26. Юристи через свої органи або законодавчі органи розробляють відповідно до національного законодавства і звичаїв, а також визнаних міжнародних стандартів норм кодекси професійної поведінки юристів.

27. Обвинувачення або скарги щодо юристів, які знаходяться при виконанні своїх професійних обов'язків, своїй професійній якості, підлягають найшвидшому об'єктивному розгляду відповідно до належної процедури

Юристи мають право на справедливий розгляд справи, включаючи право на допомогу юриста за своїм вибором.

28. Дисциплінарні заходи щодо юристів розглядаються неупередженим дисциплінарним комітетом, створюється юристами, в незалежному органі, передбаченому законом, або в суді і підлягають незалежному судовому контролю.

29. Всі дисциплінарні заходи визначаються відповідно до кодексу професійної поведінки та іншим визнаним стандартам і професійної етики юриста і в св цих принципів.

¹ Див. Сьомий Конгрес Організації Об'єднаних Націй попередження злочинності і поведження з правопорушниками. Мілан, 26 серпня — 7 вересня 1985 року (видання Організації Об'єднаних Націй, розділ 1, розділ А).

² Там же, розділ Е.

³ Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї.

⁴ Резолюція 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї.

⁵ Там же.

⁶ Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї, додаток.

⁷ Див. Права людини: Збірник міжнародних договорів (видання Організації Об'єднаних Націй, розділ О).

⁸ Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї.

⁹ Резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї.

КОДЕКС ПОВЕДІНКИ ПОСАДОВИХ ОСІБ У ПІДТРИМАННІ ПРАВОПОРЯДКУ

Генеральна Асамблея, враховуючи, що цілі, проголошені в Статуті Організації Об'єднаних Націй, включають здійснення міжнародної співпраці у сприянні і розвиткові поважання прав людини та основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії;

посилаючись, зокрема, на Загальну декларацію прав людини та Міжнародні пакти про права людини; *посилаючись також*: на Декларацію про захист усіх осіб від тортур та інших жорстоких; нелюдських або принижуючих людську гідність видів поводження та покарання, яку прийняла Генеральна Асамблея в її резолюції 1452 (XXX) від 9 грудня 1975 року;

беручи до уваги, що характер функцій у підтриманні правопорядку на захист громадського порядку й те, яким чином вони здійснюються, робить безпосередній вплив на стан життя окремих осіб, а також усього суспільства в цілому;

усвідомлюючи важливість завдання, яке сумлінно і з гідністю виконує посадова особа у підтриманні правопорядку у відповідності до принципів прав людини;

пам'ятаючи, однак, про можливі зловживання, що пов'язані із виконанням цих обов'язків; *визнаючи*, що введення Кодексу поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку є лише одним з кількох важливих заходів для надання громадянам, які обслуговуються посадовими особами у підтриманні правопорядку, захисту їхніх прав та інтересів;

усвідомлюючи, що існують додаткові важливі принципи та Передумови гуманного виконання функцій у підтриманні правопорядку, а саме, що:

а) як і всі інші установи системи кримінального правосуддя, кожен орган охорони порядку повинен представляти громадськість у цілому, нести перед нею відповідальність та бути їй підзвітним;

б) ефективне дотримання етичних норм серед посадових осіб у підтриманні правопорядку залежить від існування добре продуманої, повсюдно прийнятої та гуманної системи законів;

в) кожна посадова особа у підтриманні правопорядку є частиною системи кримінального правосуддя, мета якої полягає у запобіганні злочинності та боротьбі з нею, і що поведінка кожної посадової особи цієї системи робить вплив на всю систему;

г) від кожного органу збереження порядку у відповідності з основною передумовою будь-якої професії слід вимагати виконання самоконтролю у повній відповідності до принципів та норм, викладених у цьому документі, і що дії посадових осіб у підтриманні правопорядку повинні підлягати ретельній перевірці з боку громадськості, яка може виконуватися або радою, міністерством, прокуратурою, судом, омбудсменом, комітетом громадян, або будь-яким поєднанням цих органів чи будь-яким іншим органом з нагляду;

д) норми як такі не можуть мати практичної цінності до тих пір, доки їх зміст та значення з допомогою навчання та підготовки шляхом здійснення контролю не стануть частиною кредо кожної посадової особи у підтриманні правопорядку;

приймає Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку, що міститься в додатку до цієї резолюції і ухвалює надіслати його урядам з рекомендацією позитивно розглянути питання про його використання в межах національного законодавства або практики зводу принципів, яких повинні дотримуватися посадові особи у дотриманні правопорядку.

Д о д а т о к

КОДЕКС ПОВЕДІНКИ ПОСАДОВИХ ОСІБ У ПІДТРИМАННІ ПРАВОПОРЯДКУ

Стаття 1

Посадові особи у підтриманні правопорядку постійно виконують покладені на них законом обов'язки, служачи громаді та

захищаючи всіх осіб від протиправних актів у відповідності до високого рівня відповідальності, що вимагає їхня професія.

Коментар:

а) термін «посадові особи у підтриманні правопорядку» включає всіх призначених або обраних посадових осіб, пов'язаних із застосуванням права, які володіють поліцейськими повноваженнями, особливо повноваженнями на затримання правопорушників;

б) у тих країнах, де поліцейські повноваження виконуються представниками військової влади у формі або у цивільному одязі, чи силами державної безпеки, визначення поняття «посадові особи у підтриманні правопорядку» охоплює співробітників таких служб;

с) мається на увазі, що служба для суспільства включає в себе, зокрема, надання послуг та допомоги тим членам громади, які з особистих, економічних, соціальних чи інших причин надзвичайного характеру потребують негайної допомоги;

сі) мається на увазі, що це положення не тільки охоплює всі насильницькі, грабіжницькі чи шкідницькі акти, але і поширюється на всі види заборон, встановлених у відповідності до кримінальних законів. Воно поширюється також на поведінку осіб, нездатних нести кримінальну відповідальність.

Стаття 2

При виконанні своїх обов'язків посадові особи у підтриманні правопорядку поважають та захищають людську гідність; підтримують та захищають права людини стосовно всіх осіб.

Коментар:

а) вказані права людини встановлюються та захищаються національним та міжнародним правом. До відповідних міжнародних документів належать Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Декларація про захист усіх осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, Декларація Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародна Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього, Конвенція про запобігання злочинів геноциду та покарання -

ня за нього, Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями та Віденська конвенція про консульські відносини;

Б) у національних коментарях до цього положення повинні вказуватися регіональні чи національні положення, що встановлюють та захищають ці права.

Стаття 3

Посадові особи у підтриманні правопорядку можуть застосовувати силу тільки у випадку крайньої необхідності і в такій мірі, в якій це вимагається для виконання їхніх обов'язків.

Коментар:

а) у цьому положенні підкреслюється, що застосування сили посадовими особами у дотриманні правопорядку повинно мати винятковий характер, хоча воно передбачає, що посадові особи у підтриманні правопорядку можуть бути уповноваженими на застосування сили, яка є розумно необхідною заданих обставин, з метою запобігання злочину або при проведенні правомірною затримання правопорушників чи підозрюваних правопорушників чи при наданні допомоги, при такому затриманні не може застосовуватися сила, що перевищує необхідні для цієї мети межі;

Б) національне законодавство, як правило, обмежує застосування сили посадовими особами у ж підтриманні правопорядку у відповідності до принципів пропорційності. Це слід розуміти таким чином, що при тлумаченні цього положення повинні поважатися й національні принципи пропорційності. Це положення у жодній мірі не тлумачиться таким чином, що воно нібито уповноважує на застосування такої сили, яка є не співмірною із законною метою, якої треба досягти;

с) застосування вогнепальної зброї вважається крайнім заходом. Треба докласти всіх зусиль щоб виключити застосування вогнепальної зброї, особливо проти дітей. Як правило, вогнепальна зброя не повинна застосовуватися, за винятком випадків, коли підозрюваний правопорушник чинить збройний опір або іншим засобом ставить під загрозу інших і коли інші заходи, що мають винятковий характер, є недостатніми для осудження чи затримання підозрюваного правопорушника. Про кожний випадок застосування вогнепальної зброї повинно бути негайно повідомлено компетентній владі.

Стаття 4

Відомості конфіденційного характеру, отримані посадовими особами у підтриманні правопорядку, зберігаються в таємниці, якщо виконання обов'язків або вимоги правосудця не вимагають іншого.

Коментар:

За характером своїх обов'язків посадові особи у підтриманні правопорядку отримують інформацію, що може стосуватися особистого життя інших осіб або потенційно зашкодити інтересам таких осіб і особливо їх репутації. Слід проявляти велику обережність при зберіганні та використанні такої інформації, яка розголошується тільки при виконанні обов'язків чи з метою правосуддя. Будь-яке розголошення такої інформації з іншою метою є цілковито неправомірним.

Стаття 5

Жодна посадова особа у підтриманні правопорядку не може здійснювати, підбурювати чи терпимо ставитися до будь-якої дії, що являє собою тортури або інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поводження та покарання, і посадова особа у дотриманні правопорядку не може посилатися на розпорядження вищих осіб чи інші виняткові обставини, як стан війни чи загроза війни, загроза національній безпеці, внутрішня політична нестабільність або будь-яке інше надзвичайне становище, для виправдання тортур та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання.

Коментар:

а) ця заборона впливає з прийнятої Генеральною Асамблеєю Декларації про захист усіх осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання, згідно з якою: «така дія є образою людської гідності і осуджується як порушення цілей Статуту Організації Об'єднаних Націй і порушення прав людини та основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини та в інших міжнародних документах, що стосуються прав людини»;

б) Декларація визначає тортури таким чином: «...тортури означають будь-які дії, з допомогою яких людині навмисно

завдається сильний біль або страждання, фізичне або розумове, з боку офіційної особи або за її намовою з метою отримання від неї або від третьої особи інформації чи визнань, покарання її за дії, які вона вчинила або у скоєнні яких підозрюється, чи залякування нею інших осіб. До цього тлумачення не включається біль чи страждання, що виникають тільки через законне позбавлення волі, через стан, притаманний цьому, або в наслідок цього, в тій мірі, наскільки це поєднано з Мінімальними стандартними правилами поводження з ув'язненими»;

с) Вираз «жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поводження та покарання» не був визначений Генеральною Асамблеєю, але його слід тлумачити таким чином; щоб надавався по можливості найширший захист від зловживань як фізичного, так і психологічного характеру.

Стаття 6

Посадові особи у дотриманні правопорядку забезпечують охорону здоров'я затриманих ними осіб і, зокрема, вживають негайних заходів для забезпечення надання медичної допомоги у випадку необхідності.

Коментар:

а) «медична допомога», під якою розуміються послуги, що надаються будь-яким медичним ралом, включаючи лікарів-практиків, які мають відповідне посвідчення, та медичний допоміжний персонал, надаються у випадку необхідності або у відповідь на прохання;

в) оскільки медичний персонал звичайно додається при діяльності у дотриманні правопорядку, посадові особи у дотриманні правопорядку повинні враховувати думку цього персоналу, коли він рекомендує надати затриманій особі відповідну медичну допомогу через або в консультації з медичним персоналом, що не бере участі у дотриманні правопорядку;

с) зрозуміло, що посадові особи у дотриманні правопорядку забезпечують надання медичної допомоги також жертвам правопорушень або нещасних випадків, що сталися під час правопорушень.

Стаття 7

Посадові особи у дотриманні правопорядку не чинять будь-яких актів корупції. Вони також всемірно перешкоджають таким актам та борються з ними.

Коментар:

а) будь-який акт корупції, як і будь-яке інше зловживання владою несумісні із службовим статусом посадової особи у дотриманні правопорядку. До будь-якої посадової особи у дотриманні правопорядку, яка вчинила акт корупції, закон повинен застосовуватися сповна, оскільки уряди не можуть очікувати від громадян дотримання ними правопорядку, якщо вони не можуть або не хочуть забезпечити дотримання законності їх власними посадовими особами і в межах їхніх власних установ;

б) хоч поняття корупції повинно визначатися у відповідності до національного права, слід розуміти, що воно охоплює скоєння або нескоєння якоїсь дії при виконанні обов'язків, але з причини цих обов'язків, в результаті одержання подарунків, що приймаються або вимагаються, обіцянок або стимулів кожного разу, коли має місце така дія чи бездіяльність;

с) вираз «акт корупції», про який говорилося вище, слід розуміти, що він охоплює і спробу підкупу.

Стаття 8

Посадові особи у дотриманні правопорядку поважають закон та цей Кодекс. Використовуючи всі свої можливості, вони також запобігають і всемірно перешкоджають усім порушенням їх.

Посадові особи у дотриманні правопорядку, які мають підстави вважати, що порушення цього Кодексу мало місце чи буде мати місце, сповіщають про це вищі інстанції і, у випадку необхідності, інші відповідні інстанції чи органи, що мають повноваження нагляду чи правового контролю.

Коментар:

а) цього Кодексу дотримуються у всіх випадках, коли він включається до національного законодавства або практики. Якщо законодавство або практика передбачає більш суворі положення, ніж положення цього Кодексу, дотримуються перших;

б) ця стаття спрямована на збереження рівноваги між, з одного боку, необхідністю внутрішньої дисципліни в установі, від

якої у великій мірі залежить суспільна безпека, та, з другого боку, необхідністю боротьби з порушеннями основних прав людини. Посадові особи у дотриманні правопорядку повідомляють про порушення по інстанціях і вживають інших правових дій за межами інстанцій лише в тому випадку, коли всі інші можливості відсутні чи неефективні. Зрозуміло, що посадові особи у дотриманні правопорядку не піддаються адміністративним чи іншим засобам покарання через те, що вони повідомили, що мало місце порушення цього Кодексу або про можливість такого;

с) поняття «відповідні інстанції або органи, що мають повноваження нагляду чи правового контролю» включає будь-яку установу чи орган, що існують на основі національного права як у межах установи по дотриманню порядку, так і незалежно від нього, із статутними, звичайними чи іншими повноваженнями розглядати скарги та претензії, що виникають у зв'язку з порушеннями у сфері дії цього Кодексу;

С) у ряді країн засоби масової інформації можуть розглядатися як установи, що виконують функції розгляду скарг, подібно до описаних вище у підпункті «с». А тому посадові особи по дотриманню правопорядку можуть обгрунтовано, як крайній захід, у відповідності до законів та звичаїв своїх власних країн, а також положень статті 4 цього Кодексу, повернути до цих порушень увагу громадськості через засоби масової інформації;

є) посадові особи у дотриманні правопорядку, які дотримуються цього Кодексу, заслуговують пошани, повної підтримки і співпраці з боку суспільства та установи у дотриманні правопорядку, в якій вони служать, а також осіб, зайнятих дотриманням правопорядку.

Прийнято резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї від 17 грудня 1979 року

Друкується за: Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов. — М: Юридическая литература, 1990. — С. 319—325.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ І ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ ПО ПІДТРИМАННЮ ПРАВОПОРЯДКУ

Восьмий Конгрес Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та поводження з правопорушниками,

посилаючись на Міланський план дії, прийнятий на основі консенсусу сьомим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та поводження з правопорушниками і схвалений Генеральною Асамблеєю в її резолюції 40/32 від 29 листопада 1985 року,

посилаючись також на резолюцію 14 сьомого Конгресу, в якій Комітет з попередження злочинності та боротьби з нею був покликаний розглянути заходи щодо підвищення ефективності і втілення Кодексу поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку,

із задоволенням відзначаючи роботу проведenu на виконання резолюції 14 сьомого Конгресу Комітетом, Міжрегіональною підготовчою нарадою до восьмого Конгресу Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та поводження з правопорушниками за нормами і керівними принципами Організації Об'єднаних Націй в галузі попередження злочинності та карного правосуддя та їх виконання і першочергові завдання стосовно встановлення нових норм і регіональних підготовчих нарад до восьмого Конгресу,

1. приймає Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку, що містяться в додатку до цієї резолюції;

2. *рекомендує* Основні принципи для прийняття рішень і здійснення на національному, регіональному і міжрегіональному рівнях з урахуванням політичних, економічних, соціальних і культурних умов і традицій кожної країни;

3. *пропонує* державам-членам враховувати і дотримуватися Основних принципів в рамках їх національного законодавства і практики;

4. *пропонує також* державам-членам довести Основні принципи до відома посадових осіб по підтриманню правопорядку та інших працівників органів виконавчої влади, суддів, юристів, законодавчих органів і населення в цілому;

5. *пропонує* далі і державам-членам інформувати Генерального секретаря кожні п'ять років, починаючи з 1992 року, про хід здійснення Основних принципів, у тому числі про їх поширення, "к включення у внутрішнє законодавство, практику, процедури та політику, проблеми, що виникають у зв'язку з їх здійсненням на національному рівні, і допомоги, якої, можливо, потребує з боку міжнародного співтовариства, і просить Генерального секретаря подати відповідну доповідь дев'ятому Конгресу Організації Об'єднаних Націй по попередженню злочинності і поводженню з правопорушниками;

6. *закликає* всі уряди заохочувати на національному і регіональному рівнях семінари та навчальні курси, присвячені ролі діяльності по підтриманню правопорядку і необхідності стримування при застосуванні сили та вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку;

7. *настійно закликає* регіональні комісії, регіональні та міжрегіональні установи, що займаються питаннями попередження злочинності і карного правосуддя, спеціалізовані установи та інші органи системи Організації Об'єднаних Націй, інші зацікавлені міжурядові організації та урядові організації, що мають консультативний статус при Економічній та Соціальній Раді, активно включитися в здійснення Основних принципів і інформувати Генерального секретаря про вжиті зусилля щодо поширення і здійснення основних принципів і про ступінь їх здійснення і просить Генерального секретаря включити цю інформацію до своєї доповіді дев'ятому Конгресу;

8. *закликає* Комітет з попередження злочинності та боротьби з нею розглянути в першочерговому порядку питання про

шляхи та засоби забезпечення ефективного здійснення цієї резолюції;

9. *просить* Генерального секретаря:

а) вжити в разі потреби заходи для доведення цієї резолюції до відома урядів і всіх зацікавлених органів Організації Об'єднаних Націй і забезпечити якомога ширше розповсюдження Основних принципів;

б) включити Основні принципи в наступний випуск видання Організації Об'єднаних Націй під назвою «Права людини: Збірник міжнародних договорів»;

с) надавати урядам на їх прохання послуги експертів і регіональних, і міжрегіональних консультантів для надання допомоги в здійсненні Основних принципів і подання доповіді дев'ятому Конгресу про фактично надану технічну допомогу і підготовку;

сі) подати Комітету на його дванадцятій сесії доповідь про заходи, вжиті для здійснення цих Основних принципів;

10. *просить* дев'ятий Конгрес і підготовчі наради до нього розглянути хід здійснення Основних принципів.

Д о д а т о к

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ТА ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ ПО ПІДТРИМАННЮ ПРАВОПОРЯДКУ

Враховуючи, що робота посадових осіб по підтриманню правопорядку має велику соціальну важливість і що тому необхідно підтримувати на належному рівні і, за необхідності, поліпшувати умови праці і становище цих посадових осіб,

враховуючи, що загроза життю і безпеці посадових осіб по підтриманню правопорядку повинна розглядатися як загроза стабільності суспільства в цілому,

враховуючи, що посадові особи по підтриманню правопорядку відіграють винятково важливу роль у захисті права людини на життя, свободу і безпеку, як це гарантується в Загальній декларації прав людини і підтверджується в Міжнародному пакті про цивільні та політичні права,

враховуючи, що в Стандартних мінімальних правилах поводження з ув'язненими передбачаються обставини, в яких співробітники в'язниць можуть застосовувати силу при виконанні своїх обов'язків,

враховуючи, що в статті 3 Кодексу поводження посадових осіб по підтриманню правопорядку говориться, що посадові особи по підтриманню правопорядку можуть застосовувати силу тільки у разі крайньої необхідності та тією мірою, якою це потрібно для виконання їх обов'язків,

враховуючи, що на підготовчій нараді до сьомого Конгресу Організації Об'єднаних Націй по попередженню злочинності і поводженню з правопорушниками, що відбувся у Варені, Італія, було погоджено елементи, що розглядатимуться в ході майбутньої роботи з обмеження застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку,

враховуючи, що сьомий Конгрес у своїй резолюції 14, зокрема, підкреслює, що застосування посадовими особами по підтриманню правопорядку сили і вогнепальної зброї має здійснюватися при належному поважанні прав людини,

враховуючи, що Економічна і Соціальна Рада в розділі IX своєї резолюції 1986/10 від 21 травня 1986 року пропонує державам-членам при здійсненні Кодексу приділяти особливу увагу питанням застосування посадовими особами по підтриманню правопорядку сили та вогнепальної зброї, а Генеральна Асамблея у своїй резолюції 41/149 від 4 грудня 1986 року, зокрема, схвалює цю рекомендацію Ради,

враховуючи, що доцільно, приділяючи належну увагу особистій безпеці посадових осіб по підтриманню правопорядку, розглянути їх роль у зв'язку з відправленням правосуддя, захистом права людини на життя, свободу і безпеку, їх завданнями по забезпеченню державної безпеки і громадського порядку і значенням їх кваліфікації, підготовки та поведінки, урядам слід взяти до уваги і дотримуватися в рамках свого національного законодавства і практики викладені нижче Основні принципи, розроблені з метою надання допомоги державам-членам у здійсненні їх завдання щодо забезпечення і сприяння виконанню відповідної ролі посадовими особами по підтриманню правопорядку; слід довести ці принципи до відома посадових осіб

по підтриманню правопорядку, а також інших осіб, таких, як судді, працівники прокуратури, юристи, працівники виконавчої влади та законодавчої влади і населення в цілому.

Загальні положення

1. Уряди та правоохоронні органи приймають і здійснюють норми і нормативні положення про застосування посадовими особами по підтриманню правопорядку сили та вогнепальної зброї проти людей. При розробці таких норм і положень уряди та правоохоронні органи постійно враховують етичні питання, пов'язані з застосуванням сили та вогнепальної зброї.

2. Уряди та правоохоронні органи розробляють якомога ширший арсенал засобів і забезпечують посадових осіб по підтриманню правопорядку різними видами зброї та боеприпасів, що дозволяють диференційовано застосовувати силу і вогнепальну зброю. У їх число входить розробка нейтралізуючих видів зброї, що не призводять до смерті, застосовуваної в належних ситуаціях, з метою все більшого звуження сфери використання засобів, здатних убити або поранити. З тією ж метою необхідно також мати можливість оснащення посадових осіб по підтриманню правопорядку для їх самозахисту таким спорядженням, як щити, каски, куленепробивні транспортні засоби для зменшення необхідності використання будь-якого роду зброї.

3. Слід ретельно розглянути питання про розробку і використання нейтралізуючих видів зброї, що не призводять до смерті, щоб звести до мінімуму ризик заподіяння шкоди стороннім особам, і здійснювати суворий контроль щодо використання такої зброї.

4. Посадові особи по підтриманню правопорядку при здійсненні своїх функцій, наскільки це можливо, використовують ненасильницькі засоби до вимушеного застосування сили або вогнепальної зброї. Вони можуть застосовувати силу і вогнепальну зброю тільки в тих випадках, коли інші засоби є неефективними або не дають ніяких надій на досягнення наміченого результату.

5. В усіх випадках, коли застосування сили або вогнепальної зброї неминуче, посадові особи по підтриманню правопорядку:

а) виявляють стриманість у такому застосуванні сили і діють виходячи з серйозності правопорушення і тієї законної мети, що має бути досягнута;

б) зводять до мінімуму можливість заподіяння шкоди і нанесення поранень і охороняють людське життя;

в) забезпечують надання медичної та іншої допомоги будь-якій пораненій або постраждалій особам у якомога коротші терміни;

г) забезпечують, щоб родичі або близькі друзі поранених або постраждалих осіб повідомлялися в якомога коротший термін.

6. Якщо застосування посадовими особами по підтриманню правопорядку сили або вогнепальної зброї призведе до поранення або смерті, вони негайно сповіщають про це вищестояще начальство відповідно до принципу 22.

7. Уряди забезпечують, щоб довільне або зловмисне застосування сили або вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку каралося відповідно до їх закону як кримінальний злочин.

8. Надзвичайні обставини, такі, як внутрішня політична нестабільність або будь-які інші надзвичайні суспільні явища, не можуть служити виправданням для будь-якого відходу від цих Основних принципів.

Спеціальні положення

9. Посадові особи по підтриманню правопорядку не застосовують вогнепальної зброї проти людей, за винятком випадків самооборони або захисту інших осіб від неминучої загрози смерті або серйозного поранення, або з метою запобігання вчиненню особливо серйозного злочину, що тягне за собою велику загрозу для життя, з метою арешту особи, яка становить таку небезпеку, та чинить опір їх владі, або з метою запобігання її втечі і лише в тих випадках, коли менш рішучі заходи недостатні для досягнення цих цілей. У будь-якому випадку умисне застосування сили зі смертельним результатом може мати місце, лише тоді, коли воно абсолютно неминуче для захисту життя.

10. При обставинах, передбачених у принципі 9, посадові особи по підтриманню правопорядку представляються як такі і дають чітке попередження про намір застосувати вогнепаль-

ну зброю, надаючи достатньо часу для відповідної реакції на це попередження, за винятком тих випадків, коли ці дії створюють для посадових осіб по підтриманню правопорядку непотрібну небезпеку або створюють небезпеку смерті чи заподіяння серйозної шкоди іншим особам, або ж були б явно недоречні чи не потрібні при створених обставинах інциденту.

11. Норми і положення про застосування вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку включають керівні принципи, які:

а) визначають обставини, за яких посадові особи по підтриманню правопорядку уповноважені носити вогнепальну зброю, і застерігають щодо дозволених видів вогнепальної зброї та боєприпасів;

б) забезпечують, щоб вогнепальна зброя застосовувалася лише в належних обставинах і таким чином, щоб можна було зменшити небезпеку заподіяння надмірної шкоди;

в) забороняють застосування таких видів вогнепальної зброї та боєприпасів, що заподіюють надзвичайно важкі поранення або служать джерелом невиправданого ризику;

г) регулюють контроль, зберігання і видачу вогнепальної зброї, включаючи процедури, що забезпечують підзвітність посадових осіб по підтриманню правопорядку за видану їм вогнепальну зброю і боєприпаси;

д) визначають попередження, що у відповідних випадках даються перед пострілом з вогнепальної зброї;

е) передбачають систему звітності у всіх випадках, коли посадові особи по підтриманню правопорядку застосовують вогнепальну зброю при виконанні службових обов'язків.

Підтримання порядку у разі незаконних зборів

12. Оскільки відповідно до принципів, викладених в Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про цивільні та політичні права, участь у законних і мирних зборах може брати кожна людина, уряди та установи і посадові особи по підтриманню правопорядку визнають, що сила і вогнепальна зброя можуть застосовуватися лише відповідно до принципів 13 і 14.

13. При розгоні протизаконних зборів ненасильницького характеру посадові особи по підтриманню правопорядку уникають застосування сили або, якщо це неможливо, обмежують таке застосування до необхідного мінімуму

14. При розгоні зборів насильницького характеру посадові особи по підтриманню правопорядку можуть застосовувати вогнепальну зброю лише в тих випадках, коли не можна застосувати менш небезпечні засоби, і лише тією мірою, якою це мінімально необхідно. Посадові особи по підтриманню правопорядку не застосовують вогнепальної зброї в таких випадках, за винятком умов, застережених у принципі 9.

Контроль за особами, які перебувають під вартою або в ув'язненні

15. Посадові особи по підтриманню правопорядку у своїх відносинах з особами, які перебувають під вартою або в ув'язненні, не застосовують силу, за винятком випадків, коли це суворо необхідно для підтримання безпеки і порядку у виправній установі або коли створюється загроза для особистої безпеки.

16. Посадові особи по підтриманню правопорядку у своїх відносинах з особами, які перебувають під вартою або в ув'язненні, не застосовують вогнепальної зброї, за винятком випадків самооборони або захисту інших від безпосередньої загрози смерті або серйозного поранення, або коли це конче необхідно для запобігання втечі особи, яка перебуває під вартою або в ув'язненні і становить небезпеку, про яку говориться в принципі 9.

17. Вищевикладені принципи застосовуються, без шкоди для прав, функцій і обов'язків персоналу в'язниць, викладених у Стандартних мінімальних правилах поведження з ув'язненими, особливо в правилах 33, 34 і 54.

Кваліфікація, підготовка і консультування

18. Уряди та правоохоронні органи забезпечують, щоб усі посадові особи по підтриманню правопорядку відбиралися за допомогою належних процедур добору, мали відповідні моральні, психологічні та фізичні якості для ефективного виконання своїх функцій і проходили безперервну і ретельну професійну підготовку.

Необхідно періодично перевіряти їх придатність для виконання таких функцій.

19. Уряди та правоохоронні органи забезпечують, щоб усі посадові особи по підтриманню правопорядку проходили підготовку і перевірялися відповідно до належної спеціальної підго-

товки і до дій в умовах застосування сили. Посадові особи по підтриманню правопорядку, які повинні носити вогнепальну зброю, одержують відповідні дозволи лише по завершенні спеціального курсу навчання їх застосуванню.

20. При підготовці посадових осіб по підтриманню правопорядку уряди та правоохоронні органи звертають особливу увагу на питання поліцейської етики і прав людини, особливо в процесі ведення розслідувань, на альтернативи застосуванню сили та вогнепальної зброї, включаючи мирне врегулювання конфліктів, розуміння поведінки великих мас людей та методи переконання, ведення переговорів і посередництва, а також технічні засоби з метою обмеження застосування сили чи вогнепальної зброї. Правоохоронним органам слід переглядати свої навчальні програми й оперативні процедури у світлі конкретних інцидентів.

21. Уряди та правоохоронні органи приділяють особливу увагу консультуванню на випадок стресу посадових осіб по підтриманню правопорядку, що потрапляють у ситуації, в яких застосовується сила або вогнепальна зброя.

Процедури подання і розбору рапортів

22. Уряди та правоохоронні органи встановлюють ефективні процедури подання і розбору рапортів стосовно всіх інцидентів, згаданих у принципах 6 і 11(1)- За інцидентами, рапорти щодо яких подано відповідно до цих принципів, уряди та правоохоронні установи забезпечують ефективний процес розбору і можливість здійснення за належних обставин юрисдикції незалежними адміністративними органами або органами, що здійснюють судові переслідування. У випадках смерті та серйозного поранення або інших важких наслідків негайно направляється докладний рапорт компетентним органам, відповідальним за незалежний адміністративний розбір справи та судовий контроль.

23. Особи, які постраждали від застосування сили і вогнепальної зброї, або їх законні представники мають доступ до незалежного процесу, включаючи судовий процес. У разі смерті таких осіб це положення відповідним чином поширюється на їх утриманців.

24. Уряди та правоохоронні органи забезпечують притягнення старших посадових осіб до відповідальності, якщо їм

відомо або повинно було бути відомо про ті випадки, що були або про ті, що є, незаконного застосування сили або вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку, які перебувають у їхньому підпорядкуванні, і вони не вжили всіх наявних у їх розпорядженні заходів для запобігання, припинення таких випадків або повідомлення про них.

25. Уряди та правоохоронні органи забезпечують, щоб стосовно посадових осіб по підтриманню правопорядку, які відповідно до Кодексу поведження посадових осіб по підтриманню правопорядку і цих Основних принципів відмовляються виконувати наказ про застосування сили або вогнепальної зброї або які повідомляють про таке застосування сили або вогнепальної зброї іншими посадовими особами, не застосовувалися ніякі карні або дисциплінарні заходи.

26. Виконання наказів вищестоящих посадових осіб не є виправданням, якщо посадові особи по підтриманню правопорядку знали про явну незаконність наказу про застосування сили та вогнепальної зброї, що призвело до смерті або серйозного поранення будь-якої особи, і мали розумну можливість відмовитися від його виконання. У будь-якому разі відповідальність покладається також на вищестоящих посадових осіб, що віддали незаконні накази.

Друкується за: Електронна база даних НАУ: uuu.shi.kiev.ua.
Переклад видавництва.

**ЗВІД ПРИНЦИПІВ ЗАХИСТУ ВСІХ ОСІБ,
ЩО ПІДДАЮТЬСЯ ЗАТРИМАННЮ АБО УВ'ЯЗНЕННЮ
В БУДЬ-ЯКІЙ ФОРМІ**

Генеральна Асамблея, посилаючись на свою резолюцію 35/177 від 15 грудня 1980 року, в якій вона поклала на Шостий комітет завдання розробки проекту зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі, і ухвалила заснувати з цією метою робочу групу відкритого складу,

зважаючи на доповідь Робочої групи щодо проекту зводу принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі, що провела засідання в ході сорок третьої сесії Генеральної Асамблеї і завершила розробку проекту зводу принципів,

враховуючи, що Робоча група прийняла рішення подати текст проекту зводу принципів Шостому комітету для розгляду і прийняття, будучи переконаною в тому, що прийняття проекту зводу принципів зробить важливий внесок у захист прав людини,

зважаючи на необхідність забезпечення широкого розповсюдження тексту зводу принципів:

1. затверджує Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі, текст якого додається до цієї резолюції;

2. виражає свою подяку Робочій групі по проекту Зводу принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі, за її важливий внесок у розробку Зводу принципів;

3. *просить* Генерального секретаря інформувати держави-члени Організації Об'єднаних Націй і членів спеціалізованих установ про прийняття Зводу принципів;

4. *настійно закликає* докласти всіх зусиль для широкого розповсюдження і дотримання Зводу принципів.

Д о д а т о к

ЗВІД ПРИНЦИПІВ ЗАХИСТУ ВСІХ ОСІБ, ЯКІ ПІДДАЮТЬСЯ ЗАТРИМАННЮ АБО УВ'ЯЗНЕННЮ В БУДЬ-ЯКІЙ ФОРМІ

Сфера застосування Зводу принципів

Ці Принципи застосовуються для захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі.

Вживання термінів

Для цілей Зводу принципів:

а) слово «арешт» означає акт затримання особи за підозрою в учиненні будь-якого правопорушення або за рішенням будь-якого органу;

б) слова «затримана особа» означає будь-яку особу, позбавлену власної волі не в результаті засудження за вчинення правопорушення;

с) слова «ув'язнена особа» означають будь-яку особу, що позбавлена власної волі в результаті засудження за здійснення будь-якого правопорушення;

сі) слово «затримання» означає стан затриманої особи, визначення якої наводиться вище;

є) слово «ув'язнення» означає стан ув'язненої особи, визначення якої наводиться вище;

і) слова «судовий або інший орган» означають судовий або інший орган відповідно до закону, статус і положення якого забезпечують максимально надійні гарантії компетентності, неупередженості та незалежності.

Принцип 1

Всі особи, що зазнали затримання або ув'язнення в будь-якій формі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, притаманної людській особистості.

Принцип 2

Арешт, затримання або ув'язнення здійснюються тільки в суворій відповідності з положеннями закону і компетентними посадовими особами або особами, уповноваженими законом для цієї мети.

Принцип 3

В інтересах осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі, не допускається жодне обмеження або применшення будь-яких прав людини, що визнані або існуючі у будь-якій державі відповідно до права, конвенцій, правил або звичаїв, на тій підставі, що ці права не визнаються або визнаються в меншому обсязі в цьому Зводі принципів.

Принцип 4

Затримання або ув'язнення у будь-якій формі і всі заходи, що торкаються прав людини, щодо затриманих або осіб, які перебувають в ув'язненні, повинні здійснюватися через постанову або підлягати ефективному контролю судового чи іншого органу.

Принцип 5

1. Ці принципи застосовуються до всіх осіб у межах території будь-якої конкретної держави без будь-якої різниці, наприклад, щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії або вірування, політичних чи інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового, станового чи іншого стану.

2. Заходи, що застосовуються в рамках закону і призначені спеціально для захисту прав і особливого статусу жінок, особливо вагітних жінок і матерів-годувальниць, а також дітей, підлітків, старих, хворих або інвалідів, не розглядаються як дискримінаційні. Питання про необхідність і застосування таких заходів завжди підлягає розгляду судовим або іншим органом.

Принцип 6

Жодна затримана або яка перебуває в ув'язненні особа, не повинна піддаватися катуванням або жорстоким, нелюдським чи таким, що принижують гідність, видам поведження або покарання. Ніякі обставини не можуть служити виправданням для катувань або інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження або покарання.

Принцип 7

1. Державам слід забороняти в законодавчому порядку будь-які дії, які суперечать правам і обов'язкам, що містяться в цих Принципах, накладати за такі дії відповідні санкції і проводити неупереджене розслідування за скаргами.

2. Посадові особи, які мають підстави вважати, що відбулося або може відбутися порушення цього Зводу принципів, повинні повідомити про це вищестоящі владні структури, і коли це необхідно, іншим владним структурам або органи, на які покладено повноваження по нагляду або виправленню становища.

3. Будь-яка інша особа, яка має підставу вважати, що відбулося або може відбутися порушення цього Зводу принципів, має право повідомити про це у вищі відносно причетних осіб інстанції, а також іншим відповідним владним структурам або органам, на які покладено повноваження по нагляду або виправленню становища.

Принцип 8

До затриманих осіб застосовується режим, що відповідає їх статусу незасуджених осіб. У зв'язку з цим вони завжди, коли це можливо, утримуються окремо від осіб, які перебувають в ув'язненні.

Принцип 9

Владні структури, що провадять арешт особи, її затримання або ведуть розслідування справи, здійснюють лише повноваження, надані їм за законом, і здійснення цих повноважень може бути оскаржено в судовому чи іншому органі, передбаченому законом.

Принцип 10

Кожному арештованому повідомляються при арешті причини його арешту і без зволікань повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення.

Принцип 11

1. Особа не може перебувати в затриманні без надання ефективної можливості бути в терміновому порядку заслуханим судовим або іншим органом. Затримана особа має право сама виступати на свій захист або користуватися допомогою адвоката, як це передбачено законом.

2. До відома затриманої особи або її адвоката, якщо такий є, без зволікань доводиться повна інформація щодо будь-якої постанови про затримання, а також про причини затримання.

3. Судовий або інший орган повинен мати повноваження для розгляду, у разі потреби, підстави для продовження затримання.

Принцип 12

1. Належним чином заносяться до протоколу:

а) причини арешту;

б) час арешту цієї особи і час, коли таку особу було перепроведжено до місця утримання, а також час першої появи перед судовим чи іншим органом;

с) прізвища відповідних посадових осіб правоохоронних органів;

сі) точні дані стосовно місця утримання.

2. Такі протоколи подаються затриманому або його адвокату, якщо такий є, у приписаній законом формі.

Принцип 13

Будь-якій особі в момент арешту і на початку затримання або ув'язнення чи невдовзі після цього органом, відповідальним за арешт, затримання або ув'язнення, відповідно, доводяться до відома і роз'яснюються її права і як вона може здійснити ці права.

Принцип 14

Особа, яка недостатньо добре розуміє або говорить мовою, використовуваною владою, відповідальними за її арешт, затримання або ув'язнення, має право на одержання якомога швидше зрозумілою для неї мовою інформації, зазначеної в принципах 10, 11 (пункт 2), 12 (пункт 1) і 13, і на одержання допомоги перекладача, якщо необхідно безкоштовної, у зв'язку з юридичним розглядом після її арешту.

Принцип 15

Незважаючи на винятки, що містяться в пункті 4 принципу 16 і пункті 3 принципу 18, затриманій особі або особі, яка перебуває в ув'язненні, може бути відмовлено у зв'язку з зовнішнім світом, і зокрема з її сім'єю або адвокатом, протягом періоду, що не перевищує кількох днів.

Принцип 16

1. Невдовзі після арешту і після кожного переведення з одного місця затримання або ув'язнення до іншого затримана

особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, має право звернутися до компетентного органу з проханням повідомити членів її сім'ї або інших відповідних осіб за її вибором про її арешт, затримання або ув'язнення або ж про переведення і про місце, в якому вона утримується.

2. Якщо затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, є іноземцем, йому повинно бути негайно повідомлено про його право зв'язатися за допомогою належних засобів з консульством або дипломатичним представництвом держави, громадянином якої він є або яка іншим способом правомочна одержати таке повідомлення відповідно до міжнародного права, або з представником компетентної міжнародної організації, якщо він є біженцем або якимось іншим чином перебуває під захистом міжурядової організації.

3. Якщо затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, є неповнолітнім або не здатна усвідомити свої права, то згаданий компетентний орган зі своєї ініціативи бере на себе зобов'язання щодо повідомлення, згаданому в цьому принципі. Особлива увага має приділятися повідомленню батьків і опікунів.

4. Будь-яке повідомлення, згадане в цьому принципі, має відправлятися або вирішуватися компетентним органом негайно. Компетентний орган може, проте, відстрочити повідомлення на розумний період, якщо того вимагають виняткові обставини розслідування.

Принцип 17

1. Затримана особа має право на одержання юридичної допомоги з боку адвоката. Вона невдовзі після арешту інформується компетентним органом про своє право, і їй надаються розумні можливості для здійснення цього права.

2. Якщо затримана особа не має адвоката за своїм вибором, вона у всіх випадках, коли цього вимагають інтереси правосуддя, має право скористатися послугами адвоката, призначеного для неї судовим або іншим органом, без оплати його послуг, якщо ця особа не має достатніх коштів.

Принцип 18

1. Затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, має право зв'язуватися і консультуватися з адвокатом.

2. Затриманій особі або особі, яка перебуває в ув'язненні, надаються необхідний час і умови для проведення консультацій зі своїм адвокатом.

3. Право затриманої особи або особи, яка перебуває в ув'язненні, на її відвідування адвокатом, на консультації та на зв'язок з ним, без затримки або цензури та в умовах повної конфіденційності, не може бути тимчасово скасовано або обмежено, крім виняткових обставин, що визначаються законом або встановленими відповідно до закону правилами, коли, на думку судового чи іншого органу, це необхідно для підтримання безпеки та порядку.

4. Побачення затриманої особи або особи, яка перебуває в ув'язненні, з її адвокатом можуть мати місце в умовах, що дозволяють посадовій особі правоохоронних органів бачити їх, але не чути.

5. Зв'язок затриманої особи або особи, яка перебуває в ув'язненні, з її адвокатом не може використовуватися як свідчення проти обвинувачуваної особи або особи, яка перебуває в ув'язненні, якщо вона не має відношення до злочину, що вчинюється або замишляється.

Принцип 19

Затриманій особі або особі, яка перебуває в ув'язненні, надається, зокрема, право на відвідування членами сім'ї та листування з ними, а також відповідна можливість спілкуватися з зовнішнім світом згідно з розумними умовами і обмеженнями, що містяться в законі й у встановлених відповідно до закону правилах.

Принцип 20

На прохання затриманої особи або особи, яка перебуває в ув'язненні, вона утримується, якщо це можливо, у місці затримання або ув'язнення, що знаходиться на розумному віддаленні від його звичайного місця проживання.

Принцип 21

1. Забороняється зловживати становищем затриманої особи або особи, яка перебуває в ув'язненні, з метою примушування її до визнання, будь-якому іншому викриттю самої себе або надання свідчень проти будь-якої іншої особи.

2. Жодна затримана особа не повинна піддаватися під час допиту насильству, погрозам або таким методам дізнання, що порушують її здатність приймати рішення або робити висновки.

Принцип 22

Жодна затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, не повинна навіть з її згоди піддаватися будь-яким медичним або науковим дослідям, що можуть зашкодити її здоров'ю.

Принцип 23

1. Тривалість будь-якого допиту затриманої особи або особи, яка перебуває в ув'язненні, і перерв між допитами, а також прізвища посадових осіб, які проводять допит, та інших присутніх осіб фіксуються і засвідчуються в такій формі, яка може бути приписана законом.

2. Затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, чи її адвокат, коли це передбачено законом, мають доступ до інформації, про яку йдеться в пункті 1 цього принципу.

Принцип 24

Затриманій особі або особі, яка перебуває в ув'язненні, надається можливість пройти належне медичне обстеження в якомога коротший термін після її прибуття до місця затримання або ув'язнення; згодом їй надається медичне обслуговування і лікування щоразу, коли в цьому виникає необхідність. Обслуговування і лікування надаються безкоштовно.

Принцип 25

Затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, або її адвокат, при дотриманні розумних умов, необхідних для підтримання безпеки і порядку в місці затримання або ув'язнення, мають право звертатися до судового або іншого органу з усним або письмовим проханням про повторне медичне обстеження або висновок.

Принцип 26

Факт проходження затриманою особою або особою, яка перебуває в ув'язненні, медичного обстеження, прізвище лікаря і результати такого обстеження належним чином фіксуються в протоколі. Забезпечується доступ до цього протоколу. Способи такого доступу визначаються відповідними нормами національного законодавства.

Принцип 27

Недотримання цих принципів при одержанні доказів береться до уваги при визначенні допустимості таких доказів проти затриманої особи або особи, яка перебуває в ув'язненні.

Принцип 28

Затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, має право одержувати, якщо це з державних джерел, то в межах наявних коштів, у розумних кількостях навчальні, художні та інформаційні матеріали при дотриманні розумних умов, що забезпечують безпеку і порядок у місцях затримання або ув'язнення.

Принцип 29

1. З метою спостереження за суворим дотриманням відповідних законів і правил місця затримання й ув'язнення регулярно відвідуються кваліфікованими і досвідченими особами, що призначаються і відповідають перед компетентними владними структурами, відмінними від владних структур, у безпосередньому віданні яких перебувають місця затримання або ув'язнення.

2. Затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, має право вільно і в умовах повної конфіденційності спілкуватися з особами, які відвідують місця затримання або ув'язнення відповідно до пункту 1 при дотриманні розумних умов, необхідних для забезпечення безпеки і порядку в таких місцях.

Принцип 30

1. Характер поведінки затриманого або особи, яка перебуває в ув'язненні, що презентує собою дисциплінарне правопорушення під час затримання або ув'язнення, вид і тривалість дисциплінарного покарання, яке може бути накладено, а також владні структури, до компетенції яких входить призначення такого покарання, повинні бути точно визначені в належним чином опублікованих законах або встановлених відповідно до закону правилах.

2. Затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, має право бути заслуханою до накладення дисциплінарних санкцій. Вона має право оскаржити такі міри перед вищими владними структурами.

Принцип 31

Відповідні владні структури вживають заходів для забезпечення відповідно до національного законодавства, у разі потреби, допомоги членам сімей затриманих осіб або осіб, які перебувають в ув'язненні, що знаходяться на їхньому утриманні, особливо неповнолітнім особам, і приділяють особливу увагу належній опіці над дітьми, які залишилися без догляду.

Принцип 32

1. Затримана особа або її адвокат мають право в будь-який час порушити відповідно до внутрішнього законодавства розгляд перед судовим або іншим органом для заперечування законності затримання цієї особи з метою досягнення негайного її звільнення, якщо таке затримання є незаконним.

2. Згаданий у пункті 1 розгляд повинен бути простим/швидким і безкоштовним для осіб, які не мають відповідних коштів. Владні структури, що здійснюють затримання, повинні без невинуватених затримок представити затриману особу органу, що розглядає її справу.

Принцип 33

1. Затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, або її адвокат мають право надіслати до органів, відповідальних за управління місцем затримання або ув'язнення, та до вищих інстанцій, а в разі потреби — відповідним органам, уповноваженим розглядати скарги або надавати засоби захисту, — прохання або скаргу щодо поводження з даною особою, зокрема у разі катувань чи іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує людську гідність, виду поводження.

2. У тих випадках, коли ні затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, ні її адвокат не мають можливості здійснити її право відповідно до пункту 1, таке право можуть здійснити член сім'ї затриманої особи або особи, яка перебуває в ув'язненні, або будь-яка інша особа, інформована про цю справу

3. Забезпечується конфіденційний характер прохання або скарги, якщо про це просить подавець прохання або скарги.

4. Кожне прохання або скарга негайно розглядається, і відповідь дається без невинуватеної затримки. У разі відхилення цього прохання або скарги або у разі невинуватеної затримки подавець прохання або скарги може надіслати її до судового або іншого органу. Як затримана особа або особа, яка перебуває в ув'язненні, так і будь-який подавець прохання або скарги відповідно до пункту 1 не можуть піддаватися переслідуванням за подання прохання або скарги.

Принцип 34

Якщо смерть або зникнення затриманої особи або особи, яка перебуває в ув'язненні, відбувається під час її затримання або

ув'язнення, то судовий чи інший орган проводить розслідування або за своєю власною ініціативою, або на прохання члена сім'ї такої особи або будь-якої особи, яка має відомості щодо цієї справи. Якщо це виправдано обставинами, то таке розслідування проводиться на такій же процедурній основі щоразу, коли смерть або зникнення відбувається невдовзі після закінчення строку затримання або ув'язнення. Результати такого розслідування або доповідь про нього надаються на прохання, якщо це не шкодить кримінальному розслідуванню, що проводиться.

Принцип 35

1. Шкода, заподіяна у результаті дій або недоглядів державної посадової особи на порушення прав, що містяться в цих принципах, підлягає відшкодуванню згідно із застосовними нормами про відповідальність, передбаченим внутрішнім законодавством.

2. Інформація, яку потрібно зафіксувати згідно з цими принципами, надається відповідно до процедур, що передбачаються національним законодавством, для використання при пред'явленні позовів про відшкодування шкоди відповідно до цього принципу.

Принцип 36

1. Затримана особа, підозрювана або обвинувачувана у вчиненні кримінального злочину, вважається невинуватою і має право на поведження з нею як з такою доти, доки її винність не буде доведено згідно з законом у ході відкритого судового розгляду, на якому вона мала у своєму розпорядженні всі гарантії, необхідними для свого захисту.

2. Арешт або затримання такої особи на період проведення слідства і судового розгляду здійснюється тільки з метою відправлення правосуддя на підставах і відповідно до умов і процедур, встановлених законом. Забороняється введення обмежень стосовно такої особи, в яких немає безпосередньої необхідності з погляду цілей затримання або усунення перешкод для ходу розслідування чи відправлення правосуддя, або підтримання безпеки і порядку в місці затримання.

Принцип 37

Особа, затримана за кримінальним обвинуваченням, невдовзі після її арешту рекомендується судовому або іншому

органу, визначеному законом. Такий орган повинен негайно прийняти рішення щодо законності і необхідності затримання. Ніхто не може бути затриманий на період проведення слідства або судового розгляду без письмової постанови такого органу. Затримана особа, коли її доставлять у такий орган, має право виступити з заявою з приводу поводження з ним у період затримання.

Принцип 38

Особа, затримана за кримінальним обвинуваченням, має право на судовий розгляд у розумний термін або на звільнення до суду.

Принцип 39

За винятком особливих випадків, передбачених законом, і якщо судовий або інший орган не прийме іншого рішення в інтересах відправлення правосуддя, особі, затриманій за кримінальним обвинуваченням, надається можливість одержати звільнення на період проведення суду на умовах, що можуть установлюватися відповідно до закону. Такий орган тримає питання про необхідність затримання в полі зору.

Затверджено резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї від 9 грудня 1988 року

Друкується за: Правовые основы деятельности системы МВД России. Сборник нормативных документов: В. 2 т. — М.: ИНФРА, 1996. — Т. 2. — С. 147-157.

Переклад видавництва.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВИХ ОРГАНІВ

Вступ

Одним з головних підсумків сьомого Конгресу Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності і поводження з правопорушниками, що проходив у Мілані (Італія) з 26 серпня по 6 вересня 1985 року, є прийняття Основних принципів незалежності судових органів. У своїй резолюції про Основні принципи, яка наводиться нижче, Конгрес рекомендував їх для використання в межах національної, регіональної та міжрегіональної діяльності і закликав Комітет з профілактики злочинності та боротьби з нею розглянути питання про ефективне впровадження їх у першу чергу. Конгрес просив Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй вжити належних заходів для забезпечення максимально широкого розповсюдження Основних принципів і підготувати доповідь про їх здійснення. В своїй резолюції 40/146 від 13 грудня 1985 року Генеральна Асамблея вітала Основні принципи і запропонувала урядам дотримуватися їх та брати до уваги в межах свого національного законодавства і практики.

За рекомендацією Комітету профілактики злочинності та боротьби з нею Економічна і Соціальна Рада запропонувала державам-членам кожних п'ять років, починаючи з 1988 року, інформувати Генерального секретаря про результати, досягнуті в здійсненні Основних принципів (резолюція 1986/10 від 21 травня 1986 року). Сюди входили б інформація, що стосувала-

ся б розповсюдження їх, включення в національне законодавство проблем, що виникають у ході діяльності по їх здійсненню на національному рівні, а також допомога, яка, можлива, буде потрібна з боку міжнародної спільноти. Генеральна Асамблея вітала цю рекомендацію Ради в своїй резолюції 41/149 від 4 грудня 1986 року про права людини при здійсненні правосуддя.

В Основних принципах підкреслюється, що незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни. Правосуддя вимагає, щоб кожен мав право на справедливий і публічний розгляд в компетентному, незалежному та об'єктивному суді відповідно до принципів, проголошених в Загальній декларації прав людини (стаття 10), Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (стаття 14) та інших документах Організації Об'єднаних Націй. Для здійснення цього права необхідно мати незалежний судовий орган.

Основні принципи незалежності судових органів

Сьомий Конгрес Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками, посиляючись на Каракаську декларацію, одностайно прийняту шостим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками і схвалену Генеральною Асамблеєю в її резолюції 35/171 від 15 грудня 1980 року,

посилаючись також:: на резолюцію 16, прийняту шостим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками, в якій Конгрес звернувся до Комітету профілактики злочинності та боротьби з нею з проханням включити в число першочергових питань розробку керівних принципів незалежності суддів,

посилаючись далі на рішення 1984/153 Економічної Соціальної Ради від 25 травня 1984 року, в якому Рада запропонувала міжрегіональній підготовчій нараді з питань розробки і застосування стандартів і норм Організації Об'єднаних Націй в галузі карного правосуддя завершити розробку проекту керівних принципів незалежності судових органів, сформульованого Комітетом профілактики злочинності та боротьби з нею на її восьмій сесії, і просила Генерального секретаря представити остаточний текст сьомому Конгресу для прийняття,

з задоволенням беручи до відома роботу, виконану в цьому напрямі Комітетом профілактики злочинності та боротьби з нею і міжрегіональною підготовчою нарадою для сьомого Конгресу Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності та поведження з правопорушниками, який проходив у Варенні (Італія) з 24 по 28 вересня 1984 року,

з задоволенням беручи далі до уваги детальне обговорення на сьомому Конгресі Організації Об'єднаних Націй профілактики злочинності і поведження з правопорушниками питання про проект керівних принципів незалежності судових органів, в результаті якого були сформульовані принципи незалежності судових органів,

1) *приймає* Основні принципи незалежності судових органів, викладені в Додатку до цієї резолюції;

2) *рекомендує* Основні принципи до виконання і вжиття заходів на національному, регіональному та міжрегіональному рівнях з урахуванням політичних, економічних, соціальних та культурних Змов і традицій кожної країни;

3) *закликає* уряди брати до уваги в межах їхнього національного законодавства й шанувати Основні принципи;

4) *закликає* також держав-членів довести Основні принципи до відома суддів, юристів, співробітників виконавчих і законодавчих органів, а також широкої громадськості;

5) *нагально закликає* регіональні комісії, регіональні та міжрегіональні установи, що займаються питаннями профілактики злочинності й поведження з правопорушниками, спеціалізовані установи та інші органи системи Організації Об'єднаних Націй, інші відповідні міжурядові організації та неурядові організації, що мають консультативний статус при Економічній і Соціальній Раді, брати активну участь у втіленні в життя цих Основних принципів;

6) *закликає* Комітет профілактики злочинності та боротьби з нею розглянути в першу чергу питання про ефективність виконання цієї резолюції;

7) *просить* Генерального секретаря вжити належних заходів для забезпечення максимально широкого розповсюдження Основних принципів;

8) *просить також*: Генерального секретаря підготувати доповідь про здійснення Основних принципів;

9) просить далі Генерального секретаря надавати державам-членам, на їх прохання, допомогу у здійсненні Основних принципів і регулярно представляти доповідь з цього питання Комітету профілактики злочинності та боротьби з нею;

10) просить довести цю резолюцію до відома всіх відповідних органів Організації Об'єднаних Націй.

Д о д а т о к

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВИХ ОРГАНІВ

Враховуючи, що в Статуті Організації Об'єднаних Націй народи світу заявляють, зокрема, про свою рішучість створити умови, за яких можна дотримуватися справедливості, щоб забезпечити міжнародне співробітництво в заохоченні і розвитку поваги до прав людини і основних свобод без будь-якої різниці,

враховуючи, що в Загальній декларації прав людини втілені, зокрема, принципи рівності перед законом, презумпції невинності і права на справедливий і відкритий судовий розгляд компетентним, незалежним і неупередженим судом, заснованим відповідно до закону,

враховуючи, що Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права гарантують також право бути судженим без невинуватої затримки,

враховуючи, що все ще часто існує невідповідність між уявленням про ці принципи і фактичним становищем,

враховуючи, що при організації і відправленні правосуддя в кожній країні слід керуватися цими принципами і що треба докладати зусиль для повного втілення їх у життя,

враховуючи, що норми, які стосуються здійснення функцій судді, мають бути націленими на те, щоб забезпечувати судців можливістю діяти відповідно до цих принципів,

враховуючи, що на суддів покладається обов'язок приймати остаточне рішення з питань життя і смерті, свободи, прав, обов'язків і власності громадян,

враховуючи, що шостий Конгрес Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності і поводження з правопорушниками

в своїй резолюції 16 просив Комітет профілактики злочинності та боротьби з нею включити до першочергових завдань розробку керівних принципів, що стосуються незалежності суддів та відбору професійної підготовки і статусу суддів та прокурорів,

враховуючи в зв'язку з цим, що потрібно в першу чергу розглянути питання про роль судів у системі правосуддя і важливість їхнього відбору, підготовки й поведінки,

урядам слід було б брати до уваги і шанувати в межах свого національного законодавства і практики, доводити до відома суддів, адвокатів, працівників виконавчих і законодавчих органів і широкої громадськості такі основні принципи, сформульовані для того, щоб допомогти державам-членам у вирішенні завдань забезпечення і зміцнення незалежності судових органів. Принципи сформульовані головним чином для професійних суддів, однак при необхідності вони рівною мірою можуть застосовуватись і до непрофесійних суддів, якщо такі є.

Незалежність судових органів

1. Незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані шанувати незалежність судових органів і дотримуватися її.

2. Судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин.

3. Судові органи володіють компетенцією стосовно всіх питань судового характеру і мають виняткове право вирішувати, чи входить передана їм справа до їхньої встановленої законом компетенції.

4. Не повинно мати місця неправомірне чи несанкціоноване втручання в процес правосуддя, і судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду. Цей принцип не перешкоджає здійснюваному відповідно до закону судовому перегляду чи пом'якшенню вироків, винесених судовими органами.

5. Кожна людина має право на судовий розгляд у звичайних судах або трибуналах, які застосовують встановлені юридичні процедури. Не повинні утворюватися трибунали, що не застосовують встановлені належним чином юридичні процедури, з метою підміни компетенції звичайних судів або судових органів.

6. Принцип незалежності судових органів дає судовим органам право і вимагає від них, забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін.

7. Кожна держава-член повинна надавати відповідні засоби, які давали б змогу судовим органам належним чином виконувати свої функції.

Свобода слова та асоціацій

8. Відповідно до Загальної декларації прав людини члени судових органів, як і інші громадяни, користуються свободою слова, віровизнання, асоціацій та зборів; однак, керуючись такими правами, судді повинні поводитись завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів.

9. Судді володіють свободою організовувати асоціації суддів чи інші організації та вступати до них для оборони своїх інтересів, удосконалення професійної підготовки і збереження своєї судової незалежності.

Кваліфікація, підбір і підготовка

10. Особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підбору і кваліфікацію в галузі права. Будь-який метод підбирання судців мусить гарантувати від призначення суддів за неправомірними мотивами. При підборі суддів не повинно бути дискримінації щодо даної особи за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану та ін.; однак вимога про те, щоб кандидат на юридичну посаду був громадянином відповідної країни, не повинна розглядатися як дискримінаційна.

Умови служби та термін повноважень

11. Термін повноважень суддів, їх незалежність, безпеку, відповідну винагороду, умови служби, пенсії і вік виходу на пенсію повинні належним чином гарантуватися законом.

12. Судді, яких призначають чи обирають, мають гарантований термін повноважень до обов'язкового виходу на пенсію чи завершення строку повноважень там, де це встановлено.

13. Підвищення суддів на посаді там, де є така система, слід здійснювати на основі об'єктивних факторів, зокрема здібностей, моральних якостей і досвіду.

14. Розподіл справ між суддями в судах, до яких вони належать, є внутрішньою справою судової адміністрації.

Професійна таємниця та імунітет

15. Судді зобов'язані зберігати професійну таємницю щодо своєї роботи та конфіденційної інформації, отриманої в ході виконання ними своїх обов'язків, за винятком відкритих судових розглядів, і їх не можна примушувати давати свідчення з таких питань.

16. Без шкоди для якоїсь дисциплінарної процедури чи якогось права на апеляцію або компенсацію з боку держави відповідно до національних законів суддям слід користуватися особистим імунітетом від судового переслідування за фінансову шкоду, спричинену в результаті хибних дій чи упущень, які мали місце при здійсненні ними своїх судових функцій.

Покарання, усунення від посади і звільнення

17. Звинувачення або скарга, що надійшли на суддю в ході виконання ним своїх судових і професійних обов'язків, повинні бути невідкладно і безсторонньо розглянуті згідно з відповідною процедурою. Суддя має право на відповідь і справедливий розгляд. На початковому етапі розглядання скарги має проводитись конфіденційно, якщо суддя не звернеться з проханням про інше.

18. Судді можуть бути тимчасово усунуті від посади або звільнені з причин їх нездатності виконувати свої обов'язки чи поведінки, невідповідної до посади, яку вони займають.

19. Усі процедури покарання, усунення від посади і звільнення мусять визначатися відповідно до встановлених правил судової поведінки.

20. Рішення про дисциплінарне покарання, усунення від посади чи звільнення повинні бути предметом незалежної поведінки. Цей принцип може не застосовуватися до рішення Верховного суду або рішень законодавчих органів, прийнятих при розгляді справ у порядку імпічменту або при дотриманні аналогічної процедури.

Схвалені резолюціями 40/2 та 40/146 Генеральної Асамлеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року

Друкується за: Юридичний вісник України. — 2002. — № 40 (380).

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
Розділ 1	
Єдність та відмінність моралі і права у життєдіяльності суспільства, соціальних спільнот та особистості	5
Розділ 2	
Визначення змісту і завдань професійної етики юриста	13
Розділ 3	
Соціальне призначення і моральний сенс юридичної професії	19
Розділ 4	
Культура особистості юриста	29
Розділ 5	
Зміст моральної культури юриста	35
Розділ 6	
Деформації моральної і професійної (правової) свідомості у працівників юридичних професій	41
ПІСЛЯМОВА	53
БІБЛІОГРАФІЯ	55

ДОДАТКИ

Морально-професійні кодекси юристів України

Додаток 1	
Основні засади професійної етики юристів України.....	67
Додаток 2	
Кодекс професійної етики судді.....	72
Додаток 3	
Правила професійної етики нотаріуса (проект).....	75
Додаток 4	
Правила адвокатської етики.....	83

Міжнародні правові акти щодо діяльності юристів

Додаток 5	
Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками.....	124
Додаток 6	
Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку.....	133
Додаток 7	
Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами по підтриманню правопорядку.....	141

Додаток 8

Звід принципів захисту всіх осіб,
що піддаються затриманню або ув'язненню
вбудь-якій формі 151

Додаток 9

Основні принципи незалежності
судових органів 163

Наукове видання

Віктор Олексійович
ЛОЗОВОЙ
Олександр Віталійович
ПЕТРИШИН

Професійна етика юриста

Редактор *А. В. Єфименко*
Комп'ютерна верстка
і дизайн *В. М. Зеленька*

Підписано до друку з оригінал-макета 08.04.2004.
Формат 84x108/32. Папір офсетний. Гарнітура №\ЇопС.
Ум. друк. арк. 9,24. Умови, фарбовідб. 9,66. Обл.-вид арк. 7,8.
Вид. №163. Тираж 3000 прим. Зам. №430/062.

Видавництво «Право» Академії правових наук України
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевського, 80

(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції:
серія ДК №559 від 09.08.2001 р.)

Виготовлено у ТОВ «Навчальний друк»
Україна, 61001, Харків, вул. Державінська, 38.
(Свідоцтво про внесення до Державного реєстру:
серія ХК № 58 від 10.06.2002 р.)